

Özel Rapor

İRAN ve XIII-XX YÜZYIL ARASI İRAN-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ ve SONUÇLARI

Rahim CAVADBEYLİ (JAVADPOUR)

Mayıs 2021

www.21yyte.org

İÇİNDEKİLER

- 3 GİRİŞ
- 4 İRAN'IN NÜFUS MESELESİ
- 7 İRAN'IN KİMLİK MESELESİ
- 11 İRAN-İNGİLTERE İLİŞKİLERİNE GİRİŞ
- 17 16. YÜZYILDAN İTİBAREN BAŞLANAN DENİZAŞIRI DOĞU-BATI İLİŞKİLERİ
- 19 TİCARETTE KARA TÜRK-İSLAM YOLLARINA KARŞI DENİZAŞIRI HİRİSTİYAN
TİCARET YOLLARININ ÜSTÜNLÜĞÜ
- 23 İRAN-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ
- 25 İNGİLTERE'NİN MÜDAHALE SİYASETLERİ VE İRAN'A YÖNELİK PERS KİMLİK
İNŞASI PROJESİ
- 44 1907 İRAN'I TAKSİM ANTLAŞMASI, 1917-1921 ARASI SOYKIRIM VE ARDINCA
YAPILAN DARBEYLE TAMAMLANAN ETNO-JEOPOLİTİK İNHİLAL VE
İZMİHLAL PROJESİ
- 48 SONUÇ
- 52 KAYNAKÇA

KÜNYE
Mayıs 2021

HAZIRLAYAN
Rahim CAVADBEYLİ
(JAVADPOUR)

GRAFİK TASARIM
Nurullah ARI

GİRİŞ

Türk ve İslam dünyasının karşılıklı bölgesel ve küresel ilişkilerine yönelik devlet arşivlerine dair önemli kaynak yetmezliği, düzensizliği veya çeşitli merkezler tarafından hala saklı tutulması sonucunda İran'la ilgili çeşitli konular üzerine mevcut çalışmalarda büyük aksaklıklar mevcuttur. Bu sadece bir dönem için geçerli değil, maalesef ister Rönesans sonrası olsun, ister Ortaçağ dönemine ait olsun, bu açıdan büyük sorunlar yaşanmaktadır. Küresel etkisi inkâr edilmez olan Avşar, Safevi, Timurlu, İlhanlı, Selçuklu gibi büyük devletlerin iç ve dış siyasetlerine yönelik devlet ve toplum için önem arz eden birçok konularla ilgili bilgi ve belgelerin düzensizliği ve süreksizliği ve yokluğu buna açık örneklerden biridir.

Aşağıda konuyla ilgili ilk önce İran'ın tahrif edilmiş kimliği ele alınarak irdelenecektir. İran'ın gerçek tarihi ve milli kimliğine aydınlık getirdikten sonra İran-İngiltere ilişkileri başta olmakla İran-Batı ilişkileri mümkün kadar kapsayıcı bir şekilde ele alınarak incelenecektir. Daha sonra 6-7 asırlık devam eden bu ilişkilerin İran ve özellikle İran Türkleri açısından neyle sonuçlandığına aydınlık getirilmeye çalışılacaktır.

İRAN'IN NÜFUS MESELESİ

Mevcut kaynaklara göre İran'ın bütün dönemlerinde geniş vergi sistemi söz konusuysen, bu vergi sisteminin nitel ve nicel içeriği hakkında detaylı bilgi yetersizliği mevcuttur. Bilgi yetersizliği bir tarafa, konuşulan ve yazılan dilin ne olduğu hakkında bile belirsizlik yaratılabilecek müphem bir ortamın hüküm sürmesine olanak sağlanacak kadar karışıklık söz konusudur. Kanatlılar dışında küçük ve büyük baş hayvanlar dâhil bütün çalışan insanlardan vergi tutulduğu bir sistemin hâkim olduğu bir ülkede konuşulan dilin, devlet tarafından genel olarak kullanılan dil veya dillerin ve en önemlisi nüfus sayısı hakta bile belirsizlik yaratılabilmektedir.

Dünyada ilk modern nüfus sayımı, 1749 yılında İsveç'te, 1760 yılında Norveç'te, 1769'da Danimarka'da, 1790'da ABD'de, İngiltere ve Fransa'da ise 1801 tarihinde yapılmıştır.

Osmanlı'da ise erkekler üzerinden olsa da ilk modern nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır.¹ Çağdaşlaşma konularında her daim Osmanlıyı örnek alan İran, modern nüfus sayımı ile ilgili yine Osmanlıyı takip ederek hemen ardından ülkede istatistik sayım geçirmeye başlamıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen bilgi ve belgelere göre 1852 yılında (şimdilik belli olan budur, daha da eskilerinin olduğu muhtemeldir) Şehit Sultan Nasireddin Şah'ın emri üzerine büyük Türk Riraziyaçısı (Matematikçi) Mirza Abdül-gaffar Han Necm'ül-Mülk'ün rehberliğindeki heyetle nüfus sayımı geçirilmiştir.² İlk nüfus sayımının tüm ülke çapında yapılması amaç edinse de teknik sorunlardan dolayı sadece Tahran'da geçirildiği iddia edilmiştir.³ 1852 yılında geçirilen nüfus sayımından sonra 1859, 1883 ve 1898 ve diğer dönemler de Tahran ve ülke çapında tahmini olsa da nüfus sayımı yapıldığı bilinmektedir.⁴

Birinci defa 1852 yılında sadece Tahran'da yapıldığı iddia edilen nüfus sayımının sonuçları ile ilgili büsbütün çarpıtılmış şekilde 1974'te 'İran Zemin' dergisinde bilgi verilmiş ve ardınca Nasir Pakdamen tarafından kitap olarak basılmıştır. Arşivden elde edilen bu nüfus sayımının sonuçlarına dair yazma eser, tarafımdan incelenmiştir. Eyalet-vilayet, bölge tasnifi, etnik tasnifi, kurgu, düzen, teknik ve içerik bakımından çarpıtıldığı gözükmemektedir. Belgenin çarpıtılmasına ve ülkenin gösterilmek istenilen etnik yapısına ve mevcut siyasi yaklaşıma uygunlaştırılmasına dair açık ve net bir örnek istenilirse, belgede Türk veya gayri Türk etnik adının kullanılmaması, etniklerin arazi üzerinden tasnifine gidilmesi, gösterilebilir. Türkler Azerbaycanlı, Tat, Tacik ve diğerleri İsfahanlı, Meşehdli olarak tasnif edilmiştir. Buda belgenin açık çarpıtılmasına ve günün siyasetine uygunlaştırılmasına açık bir örnektir. O döneme ait bütün orijinal metinlerde "Etnik Azerbaycanlı" değil, tam tersine "Türk" olarak geçtiğini konu uzmanları daha açık şekilde bilmekteler.

¹ TüİK., Behar, C., (2000). Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu - 1500-1927, II. Cilt. s. 23-24, Ankara.

² Âli Golihan Gacar, (hk. 1286/ 1870). Coğrafi Der Tedad'e Nüfus. El yazma Nüshası. Kitabkhane'ye Medrese'ye Âli Sipeh'salar, Redif Nu: 2763, Gefese: 8, Tabaka: 3, Redif: 49, Tahran.

³ Nasir Pakdamen, (1353 / 1974). "Amar Resmi Der İran/ İran'da resmi istatistik Veriler", Maccalle'ye İran Zamin/İran-Zemin Dergisi, Sayı: 20, Tahran.

⁴ Mescid Camei, A., (2017). "Tehran Sal 1301 be Revayat'e Amar", Erişim Tarihi: 17.05.2019. Kaynak: t.ly/aqZa.

İran'da 1852 tarihinden 1920'lere değin defalarca yapılmış olan nüfus sayımları ile ilgili ancak bu belge, 122 yıl ertelenme ile 1974 tarihinde çarpıtılmış şekilde basılmıştır. Burada şu soru sorula bilir, niçin 1852-1921 arası yapılmış olan nüfus ve etnik yapı ile bağlı geçirilmiş olan sayımların not dökümleri ve sonuçları hala açıklanmamıştır?!

Kesin olarak bilinen bir şey var oda şu ki, Nasireddin Şah hâkimiyete geldiği ilk yıllarda, Osmanlı'yı takiben istatistik verilerin Avrupa'da yapıldığı gibi ülkede yapılması yönündeki talimatının olmasıdır. Nasireddin Şah, 1850'lerin başından itibaren 'Şuray'e Âli İhsaiye - Yüksek İstatistik Kurumu'nu kurdurarak 1890'lara kadar ardışık şekilde çeşitli alanlarda ülkenin istatistik verilerinin toplanmasını sağlamıştır. Ancak bu konu hala açıklığa kavuşturulmamıştır.

İlginçtir, İran'da 1852-1921 arası yapılmış olan nüfus sayımları görmezden gelinerek, 'Şuray'e Âli İhsaiye - Yüksek İstatistik Kurumu'nun resmi şekilde 1916 (hş. 1295) yılında İngiltere yanlısı Vusuk'üt-dövlé kabinesi döneminde kurulduğu iddia edilmektedir. Bu açık şekilde tarihi tahriftir. Tahrif olması bir tarafa İran'da yeni sistemli nüfus sayımının geçirilmesini 1956 tarihine kadar ertelenmesi de ayrıca bir sorun teşkil etmektedir. Niçin 1916'da kurulduğu iddia edilen İstatistik Kurum nüfus sayımlarının yapılmasını 1956'ya kadar ertelemiştir?! Bu geciktirme ve erteleme ülkedeki Etno-Jeopolitik İnhilal ve izmihlal siyasetinin uygulanmasıyla mı ilgili olmuştur? Bu ayrıca ele alınması gerekmektedir.

1956 öncesi ülke nüfusu hakkında devlet ve toplum açısından önem arz eden hiçbir somut bir belge açıklanmamıştır. 1955 öncesi ülke nüfusu ile ilgili bilgiler ancak 1838 yılında Oxford üniversitesi⁵ tarafından siyasi literatüre giren Oryantalistlerce verilen bilgilerdir. Bu bilgilerde oldukça sığ ve taraflı olduğu kesindir. İster oryantalistler olsun ister onların taraflı verilerini esas alan Osmanlı veya diğer ülke verileri olsun, İran'ın o dönemki mevcut etnik ve toplumsal yapısını asla objektif şekilde açıklamamaktadır. Tarafımdan yüzü aşkın yerel, bölgesel ve diğer arşiv belgeleri incelenmiştir. Konumuz olmadığından dolayı üzerinde durmuyoruz. Fakat aydın olsun diye bazı verilere değinmemizde yarar vardır. İran nüfusuyla ilgili Oryantalist yazarların tahminleri karşılaştırılmalı şekilde analiz edildiğinde oldukça farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ancak genel olarak İran'ın 1917'ye geldiğinde ülke nüfusunun 19 ila 20 milyon olduğu belirtilmektedir. I. Dünya savaşı dönemine ait Osmanlı Arşivlerindeki araştırmalar sonucu bu rakamın 13-14 milyon,⁶ bazı kaynaklarda ise 9 m.⁷ ve 10 milyon⁸ olarak gösterilmektedir.

⁵ Tagizade Ansari, Ş., (1386/2007). اه نمرژ هاگن زایسانش نارای و یسانش مالسا / Eslamşenasi ve İranşenasi az negah Jermenha, Zamane Dergisi, Sayı:60, Portal'e Came'e Ulum'e Eslami, Erişim Tarihi: 30.11.2020. Kaynak: t.ly/PnsF.

⁶ Muhammed Ken'an (Büyük Arkan'ı Harbiye Reis Müavini - Mir Leva). (1928). Büyük Harpte İran Cephesi. I. Cilt. Büyük Arkan'ı Harbiye Reisliği, Ankara Matbaası, s.38, Ankara.

⁷ Garargah-i Ümumi, İstihbarat Şübesi, Hizmete Mahsustur, (Teşrini Sani 1331). İran Ordusu - Hakkında Muhteser Risale, Garargah-i Ümumi, İstihbarat Şübesi, s.3, İstanbul.

⁸ A. S. (ihtisar adıyla), (hk. 1333). İran ve Ceng'e Ferengestan, Türkçe tercümesi (çevirmenin adı yazılmamıştır), İran ve Avrupa Muharebesi, Atatürk Kitaplığı Belediye Farsça Kitaplar Koleksiyonu, s.6, Şems Matbaası, İstanbul.

Ancak İran'ın resmi açıklamalarına ve bazı objektif çalışmalar o cümleden Prof. Dr. M. G. Majd'in, ABD arşivlerine dayanarak ülke nüfusunun 1917'de 19 milyon olduğunu tespit etmektedir.⁹ Ancak bu rakamlara yönelik 1850-1921 arası istatistik veriler asla açıklanmıyor. İran'ın etnik yapısına yönelik veriler de ülkenin asli kurucu unsuru olan Türklerin sayısını azımsatacak bir şekilde hep tahminler üzerinden ileri sürülmektedir.

Görüldüğü gibi 1921'ye gelindiğinde ne ülkenin etnik yapısıyla ne de genel nüfus sayımı ile ilgili doğru ve istatistik bir veri açıklanmamıştır. Tabi bizim o döneme ait geniş arşiv çalışmalarımız sonucunda gelmiş olduğumuz neticelere göre 1917'de ülke nüfusu 19-20 milyon olmuş ve bunun %75'i Türklerden ve diğer %25 ise Tacik/Tajik, Tat, Lor, Lar, Lek, Gilek, Kürt, Arap, Beluc gibi yöresel ve bölgesel azınlıklardan oluştuğu yönündedir. 1917 kıtlık-açlık ve soykırımdan sonra 1921'de ülke nüfusu 10 milyona düşmüştür. Başka bir ifade ile 1917-1921 arası soykırım, 9-10 milyon insan kaybı ile sonuçlanmıştır.¹⁰

⁹ Majd, M. G. (2003). The Great Famine And Genocid İn Persia 1917-1919, s.11. USA Uni. Press Of America.

¹⁰ Cavadbeyli, R., (2019). Türk Dünyasında Soykırım, I. cilt, s.80, Astana Yayınları, Ankara.

İRAN'IN KİMLİK MESELESİ

Diğer bir müphem ve belirsiz konuma oturtulan mesele ülke ve devletin hukuki ve milli kimliğidir. İran'ın elle tutulur somut verilere göre İslam sonrası bütün devlet yapılanması Türk ve Türklükle ilgili olmasına rağmen son yüz yılda dayatılmış olan Avrupa Tarih Tezine dayanılarak ileri sürülen sözde 2500 yıllık Pers kimliği, hiçbir orijinal, somut ve elle tutulur kanıt ve belgeye dayanılmayan bu iddia ön plana alınmıştır. Tabiri caizse ülke ahalisini kimliksiz bir konuma sürükleyen bu tarih tezine göre İran, eski Pers ve Pers kimliğine sahip olup, İslam sonrası Araplar, daha sonra ise Türkler, Moğollar ve Tatar'lar tarafından sırasıyla işgale ve tecavüze uğramıştır ki, 1921 darbesiyle ülke, Pers kimliğine yeniden kavuşmuştur. Avrupa Tarih tezine dayanarak, Türklerin vahşi, medeniyetsiz ve işgalci olarak ülkeye girdiklerini ve Türkçenin kullanılacak bir dil olmadığını savunarak, devlet dilinin her daim Farsça olduğunu ve Türkçenin resmi şekilde kullanılmadığını iddia etmişlerdir. Ancak bu esassız ve boş iddiaların çürütülmesi maksadıyla bazı birinci el belge ve eserlere dayanarak bazı meselelere değinmeye çalışacağız.

Türk ve İslam devletleri tarafından asırlarca kullanılagelen en esas üç dil olmuştur: Türkçe, Farsça ve Arapça. Bu inkâr edilmesi mümkün olmayan gerçeğe rağmen hala İran'da Türkçe'nin tarihsel yeri ve mevkii belli edilmemiştir. Hatta varlığı inkâr edilmek istenmiştir. İran Türklerinin Avrupa'ya doğru birer devamı olan Osmanlı İmparatorluğunda, doğusunda Hindistan Türk Babür İmparatorluğunda, kuzey ve kuzey doğusunda ise Orta Asya Türklüğünün beylik, Hanlık ve devletlerin de kurulmuş olan kâtiplik gelenekleri, İran Türk devlet geleneklerinden esinlendikleri ve onun birer devamı gibi oldukları bütün tarihi verilerle bilinmektedir.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'da Şehnâmecî, Şehnâme-gûy, Şehnâme-nüvîs ve Vak'anüvis gibi adlar altında sistemli hal alan devlet kâtipliği buna açık bir örnektir. Konuyla ilgili Christine Woodhead şöyle der: "Sözlükte "sultanın kitabını yazan kimse" anlamına gelen Şehnâmecî Osmanlı literatüründe XVI. yüzyıl saray tarihçileri için kullanılmıştır. Kelimenin üç farklı türevi mevcuttur. Şehnâme-gûy: Aynı dönemde farklı bir kullanım şekli olup devrin başlarına ait resmî belgelerde ve Âşık Çelebi, Kınalızâde, Âlî Mustafa Efendi tarafından tercih edilmiştir. Şehnâme-nüvîs: Daha sık rastlanan "vak'anüvis" kelimesine benzetilerek türetilmiştir ve nispeten daha geç eserlerde geçer. Şehnâme-hân: XVI. yüzyıl müellifleri tarafından özellikle Firdevsî'nin Şâhnâme'sini ezbere okuyan ve saraydaki tarih yazıcılığı göreviyle ilgisi olmayan kişileri ifade eder. Şehnâmecilik makamı Kanûnî Sultan Süleyman zamanında 1550 yılı civarında kurulmuştur. Daimi ve maaşlı bir memur olan Şehnâmecinin başlıca görevi, o dönemi veya Osmanlı tarihinin yakın geçmişini edebî şekilde tasvir veya rapor etmektir. Elli yıl boyunca bu mevkîye getirilen beş müellif bilinir ve bu göreve dâimî surette tayin 1601'den sonra nihayete erer. Erken dönem saray tarihçisi olarak Şehnâmecî vak'anüvis'ten bir asırdan fazla bir süre önce ortaya çıkmıştır."¹¹ Burada kaydetmem lazımdır ki, Woodhead, profesyonel

¹¹ Woodhead, Ch., (2010). "ŞEHNÂMECİ - XVI. yüzyılda Osmanlı saray tarihçileri için kullanılan unvan", TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Tarihi: 30.11.2020. Kaynak: t.ly/tfGn.

ve amaçlı bir oryantalist olarak Avrupa Tarih Teziyle İran'a Türk karşıtı Firdevsi'nin 'Şahname'si üzerinden yaklaşarak, Osmanlı'nın da Şehnâmeciliği İran'dan devraldığını kabarık bir şekilde öne sürmek ister. Dolayısıyla İran'ın Türklüğünü inkârâ yeltenir. Tabi "Şahname" ve "Şahnamecilik" günümüzde yapay "Pers" ve Persist" kimliği üzerinden tahrif edilmiş anlam yüklenmesiyle tanımlanmaktadır. Bu ayrıca ele alınması gereken önemli bir konudur. Ancak buna diğer bir ünlü siyasi Oryantalist olan ve Türklüğün İran'da etkisizleştirilmesinde ve yapay Pers kimliğinin dayatılmasında önemli rol oynayan Edward Granville Browne'in (1862-1926) dört ciltten oluşan 'İran Edebiyat Tarihi' eserine istinaden Sanan Azer şöyle yazar: "...iki Türk sultanı olan ve çarpışan orduları dahi Türklerden ibaret olan Yavuz Sultan Selim'le Şah İsmail arasında vuku bulan Çaldıran savaşından önce teati edilen mektup, nota ve ültimatolar tafsilatı ile izah edildikten sonra, E. G. Browne şöyle devam ediyor: ...Yavuz Sultan Selim mektuplarında kendisini efsanevi İran şahlarına benzetir, Şah İsmail'i ise Türk Efrasiyab/Afrasyab diye tahkir etmek istiyordu... Şah İsmail'in orduları Musullu, Şamlı, Rumlu ve ilahir gibi Türk kabilelerden mürekkepti. Savaş alanında onlar daima Türkçe... Qurban olduğum, Sedege olduğum, Mürşidim, Pirim... gibi cümleler kullanırlardı...". Türkiye İslam Ansiklopedisindeki E. G. Browne maddesine baktığımızda gördüğümüz şey şu ki, Browne İran'da Persistlerce olduğu gibi burada da oldukça yüksek seviyede olumlu yaklaşmış ve hatta bir Türk dostu gibi kabul görülmektedir.¹²

Tarihi verilerden anlayacağımız gerçek şu ki, Sultan Selim'den itibaren 1870'lere kadar Osmanlı'daki Türk karşıtı siyasetin ön plana alınması ve Türklerin sığınacak yerinin İran olduğudur. Tabi bunun nitel ve nicel birçok sebepleri vardır, konudan uzaklaşılmasın diye üzerinde durmuyoruz. Sadece meselenin aydın olması için konuyla ilgili büyük fikir adamı Ziya Gökalp'ın 20. yüzyılın başlarına ait Osmanlı sosyal ve siyasi hayatına yönelik bir sözüne yer vermeyi uygun görüyoruz. Ziya Gökalp, konuyla ilgili şöyle der: "İstanbullular kendilerine 'Şehri' namını veriyorlar, taşralılara ise coğrafi garabetlerine göre Arnavut, Arap, Kürt, Laz diyorlardı. Rumeli ahalişi umumiyetle Arnavut'tur, Karadeniz sahili yalnız Lazlarla, şarki Anadolu yalnız Kürtlerle meskûndü. Böyle bir coğrafi kavmiyet unvanı bulamayanlar da, mefahirini daha parlak gördüğü kavimlerden birine gönüllü yazılıyordu. Bu suretle asla Türk olan birçok gençler Arnavutlukla, Araplıkla yahut Kürtlükle iftihar ediyorlardı. Türklükle mübahat eden tek bir fert yoktu. "Türk" kelimesini ayıplı unvanlar gibi kimse üzerine almıyordu. (Türk) şarki Anadolu'da (Kızılbaş), İstanbul'da (kaba ve köylü) manalarındaydı..."¹³

Osmanlı konusuna değinmekten esas maksadımız, örneklemeler yapmaktır. Kâtipliği, İran'dan esenlenerek alan Osmanlı'da günümüzde Osmanlı Arşivi'nde yaklaşık 95 milyon belge ve 400 bin defterin bulunduğunu Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay açıklamıştır.

¹² Azer, Sanan, (1942). İran Türkleri, s.42, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

¹³ Gökalp, Ziya, (1918). Türkleşmek, İslamlaşmak, Müasirleşmek, İstanbul: Yeni Mecmua Yayınları, s.28.

Bu Hazîne-i Evrâk'dan 17 adet Name-i Hümayun Defteri, 107 Düvel-i Ecnebiye Defteri, 3 adet Şehbender Defteri ve binlerce diğer devlet açısından önem arz eden belgeler yayınlanmıştır.¹⁴

Böyle bir ortamda hem Osmanlı, hem Hindistan, hem Orta Asya Devlet ve Hanlıkları için birer örnek olan İran tarafından son yüz yılda sadece Farsça ve Arapça metinler yayınlanmıştır. Devlet ve toplumun tarihi yapılanması açısından hayati önem arz eden Türkçe metinler istisna edilerek, ülkenin milli kimlik varlığının inkâr edilmesine, toplumun nicel ve nitel içeriğinin müphem ve anlaşılmasız kalmasına ve her türlü yozuma ve yoruma açık bırakılmıştır.

İran'da var olan yüze yakın bilinir şehrin çoğu Türklerin kesin çoğunlukta olduğu kentler olmuştur. Ülkenin nüfus ağırlığı esasen batı, güneybatı, kuzey, kuzeydoğu ve nihayet o dönem İran'ın en gelişmiş, en büyük iktisadi ve siyasi merkezi sayılan ve ülke nüfusunun ortalama yarısını kendi içinde barındıran Azerbaycan ve Irak-i Acem eyaletlerinden oluşuyordu. Bu üç bölgede de (güneybatı, kuzeybatı, kuzeydoğu) nüfusun kesin çoğunluğunu Türkler, yöresel ve bölgesel azınlıklar olarak Lor, Lar, Lek, Gilek, Kirmancı, Gurani, Surani, Kelhur, Tadcık-Tacık, Tacik, Tat ve kökenleri hala Pan Farsistler tarafından çarpıtılan Talış'lar oluşturuyordu. Konuyla ilgili Rus kökenli oryantalist diplomat Alexander Khudzko (Aleksander Borejko Chodźko 1806-1891) şöyle diyor: "Günümüz de Talış adlandırılan topluluk, büyük Cengiz Han dönemi Türk boylarından biri olarak bu bölgeye ordu terkininde yerleşmişlerdir ve tamamen Türkler ve Türkçe konuşuyorlar.¹⁵ Ünlü oryantalist A. Khudzko, 1840'larda Gilan bölgesindeki görevi sırasında hem ülkenin vergi ve gümrük sistemi ile hem de para birimi ile ilgili oldukça değerli bilgiler aktarmaktadır. İran'da kullanılmakta olan para birimi **Tümen, Kıran** (Sahipkıran), **Panahabat, Şahı** ve **Karapul** olmuştur. Bu isimler tamamen Türkçe ve Türkçeleşmiş Arapça olduğu görülmektedir. Bir Tümen on Kıran (Qıran - Sahipkıran sözcüğünün kısaltılmışıdır), bir Kıran iki Panahabat (Panahabat, Karabağ hâkimi büyük kahraman Panah Han Gacar'ın onuruna basılmış para birimi), her bir Panahabat on Şahı, her bir Şahı on Karapul değerinde olmuştur. Para birimlerinde Aşari rakamlarına geçiş Veliaht Abbas Mirza ve Sahipkıran Feth Ali Şah döneminde olmuştur. 1840'da bir Tümen 12.5 Frank, her bir kıran bin dinar değerinde olmuştur.¹⁶ Tümen ve Kıran 1929'a kadar İran'ın para birimi olarak devam etmiştir. 1929'da kabul edilen yeni para kanununa göre Kıran, kelimesi tahrif edilerek İspanya ve Portekiz sömürgelerinde kullanılan "Royal/Riyal" adıyla değiştirilmiştir. Bu kanun, 21 Mart 1932 (01.01.1311) tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Ancak resmi şekilde Royal/Riyal kullanılsa da halk tarafından her daim en çok rağbet gören "Tümen" kelimesi olmuştur. Son dönem Para biriminin Royal/Riyal'dan Tümen'e geçmesine dair yasa tasarısı gündeme gelmiştir.

¹⁴ Oktay, F., (2018). "Osmanlı Arşivi'nde 95 milyon belge var", Erişim Tarihi: 30.11.2020, t.ly/z6bT

¹⁵ Khudzko, A.,(1388-2009). Gilan Toprakları/Sarzamin'e Gilan, (Çev. Sehami, Sirus.), İlya Yayınları, s.78-79, Reşt.

¹⁶ Khudzko, A., a.g.e., s. 78, 100.

Diğer önemli Oryantalist siyasilerden biri olan Lord Stanley of Alderley, “Venedik Seyyahları İran’da” adlı esere 1873’de yazmış olduğu önsözde şöyle der: “...İran ahalisinin ezici çoğunluğunun dili Türkçedir ve devlette onların elindedir...”¹⁷

Bir başka önemli belge Nasireddin Şah’ın özel kâtiplerinden Muhammed Hasan Han İtimad’ül-saltana’nın ‘Elmeasir Vilasar’ adlı eseridir. Yazar burada devlet dili ile ilgili net bir şekilde şöyle diyor: “Farsça ve Türkçe (Azerbaycan Türkçesi) İran memleketinin umumi iki dilidir. Nasireddin Şah hazretleri konuşmalarını bu iki dilde yapmaktadır. Farsça ve Türkçe ülkenin iki esas umumi dilidir.”¹⁸ Diğer önemli bir mesele de Devlet nişanları ve unvanlarının Türk kimliğini yansıtmaları olmuştur. Gacar dönemi devlet unvanlarının tamamen Selçuklu, Harezmşahlı, İlhanlı, Timurlu, Safevi dönemi unvanlarının birer devamı olmuştur. Gacar Devletinin 1808’de basmış olduğu devlet nişanında ki, Ejderha ile Aslanın taç etrafında karşı karşıya durması da ayrıca bir Türk ikonografisidir.¹⁹ İran bayrağındaki Güneş ile eli kılıçlı Aslanın yeşil veya kırmızı (kızıl) zeminde sarı boya ile çizilmesi Türk ikonografi/dinî simge bilim açısından oldukça büyük önem arz etmekte olup, 1465’de Orta Asya, Moğolistan ve Elmalık Şehri Yesen Boğa Sarayında dalgalanmakta olan devlet bayrağı ile tam aynıdır. Bu bayrak Timurlular döneminde de en esas devlet bayraklarından olmuştur. İran’daki bayrak da onun birer devamı olmuştur. Unutmayalım ki, Türk Selçuklu parasındaki Güneşin alnındaki üç benek sembolü, Türk simge biliminde ki ANT olarak bilinen ve okunan damgadır. Bu üç Benek sembolü Timurlular dönemi kullanılan esas bayraklardan biri olan Mavi zemindeki üç beyaz veya siyah zemindeki üç kırmızı beneklerdir. Ayrıca Selçuklu ve Timurlular döneminde kullanılan bu “üç benek” simgesini, Gacar dönemi padişah papaklarında özellikle Nasireddin Şah’ın resimlerinde geniş biçimde görmekteyizdir. Bunlar ayrıca daha geniş biçimde bilimsel veriler ışığında ve sikkelerin doğruluğu ve orijinalliği ispat edilerek incelenmelidir.

Bu kadar kısıtlamalara ve tahriflere rağmen ülkenin etnik yapısının ezici çoğunluğunun Türklerden oluştuğu bir gerçek olmakla yanı sıra devlet dilinin de Türkçe-Farsça olduğu belgelerle ispattır. Türkler ülkenin asli kurucu unsuru olarak varlıklarını her daim göstermişlerdir.

İRAN-İNGİLTERE İLİŞKİLERİNE GİRİŞ

İran-İngiltere ilişkilerini ve bu ilişkilerin sonucunda ülkede baş vermiş olan izmihlal ve inhilali düzgün derk etmek için yukarıdaki bilgilerin bilinmesi şarttır, çünkü 1921'e kadarki İran hakkında gerçek bir tasavvurumuz olmaz ise bu ilişkinin derinliğini, mahiyetini anlamamız mümkün değildir.

İngiltere Krallığı, Kıta Avrupa'sının kuzeybatısında esasen Anglosakson ağırlıklı bir ada topluluğu olarak, 12 Temmuz 927'de yedi krallıktan oluşmuş bir devlettir. Galler, Kuzey İrlanda ve 1 Mayıs 1707 tarihinde İskoçya ile birleşerek Büyük Britanya Krallığı'nı oluşturmuştur.²⁰

Büyük Britanya'nın, eski tabiri ile İngiltere Krallığının Doğu İslam Dünyası ile özellikle İran odaklı ilişkileri esasen Ortaçağ sonrasına tesadüf eder. Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1037-1194), Harezmşahlar (1077-1231), İlhanlılar (1256-1336), Timurlular (1370-1507), Karakoyunlu (1380-1469) ve Akkoyunlu (1378-1508) gibi yerel devletlerle ilişkileri önem arz edecek ölçekte olmamış ve daha çok Viyana Hristiyan Ulamaları Cemiyeti üzerinden gönderilmiş olan seyyah ve elçilerle kurulmuş ve devam etmiştir. Rönesans ve özellikle Reformasyon öncesi İngiltere'nin küresel ilişkilerde önem arz edecek güçte olmadığı ve Batı Hristiyan güçlerinin Doğu ile ilişkilerinin birer parçası olarak süregelen bir ilişki ağına sahip olduğu ve güçlendikçe o terkinin İslam Dünyasına yönelik siyasetinde etkinleştğini göz önünde bulundurarak, bu ilişki ağlarını başından ele almayı uygun görüyoruz.

Doğu ile Batının mücadelesi, tabiri caizse Güneşin doğuşuyla batışı arasındaki ebedi kısır döngüye benziyor. Tarihin bütün dönemlerinde bu karşı durmalar çeşitli biçimlerde devam etmiştir. Bizim için önemli olan bu rekabetlerin İslam sonrası şiddetlenmesi ve haçlı savaşlarıyla oluk noktasına ulaşması ve farklı biçimlerde günümüze kadar devam etmesidir. 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri, 1291'de Latin Hristiyanların Doğu'da son merkezi olan Akkâ'dan çıkarılmasına kadar süren yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemi kapsar.²¹

Buna esas neden üç cepheden ilerleyen Türk ve İslam medeniyetinin önlenmesine ve zayıflatılmasına yönelik gösterilen ve yapılan kanlı müdahalelerdir. Bu üç cephenin biri Emeviler döneminde Hristiyan'lar tarafından "Vandalların Ülkesi" diye tahkir edilmek istenen Endülüs Müslüman devletinin (711-1492) İspanya'da kurulması, ikincisi İran üzerinden Türklerin İslam bayrağıyla Anadolu'da 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt Meydan Muharebesinde Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın Bizans İmparatoru Romen Diyohen'i yenmesi ile sonuçlanan ve Türklerin kayıtsız şartsız hâkim olması ve üçüncüsü kuzey Hazar denizi üzerinden Türklerin Finlandiya'nın karşı yakası olan Arkhangelsk limanına doğru hareketleri ve zaman aşamasında asıl kurucu unsura dönüşmesi olmuştur. Hristiyan dünyasının ileri gelen krallıkları ve Papa başta olmakla bu ilerleyişleri kendi

²⁰ İskoçya Ulusal Arşivi. (21 Eylül 18 Kasım 2007). 1707 İngiltere-İskoçya Birlik Yasası, s. 6, Erişim Tarihi: 30.11.2020. is.gd/uICAvx

²¹ Demirkent, I., (1996). Haçlılar. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 01.12.2020. t.ly/DyBE

siyasi çıkarları doğrultusunda kullanma teşebbüsleri yüz binlerce masum insanın doğu topraklarında helak olması, şehir ve kentlerin harap olması ve İslamiyet temelleri üzerinde kurulmakta olan muhteşem medeniyetin durgunluğuna ve ardınca zayıflamasına getirip çıkarmıştır.

Haçlı Seferlerinden yardım uman yerli Hristiyanlar, kısa zaman da ne kadar yanıldıklarını anlamışlardır. Demirkent, durum değerlendirmesi yaparak şöyle der: “Doğu Hristiyanlarına yardım sloganıyla başlayan Haçlı hareketi Doğulu Hristiyanlara faydadan çok zarar vermiştir. Anadolu, Suriye ve Filistin’de yaşayan Hristiyanlar, başlangıçta Haçlıların kendilerini Türk ve Bizans hâkimiyetinden kurtarıp bağımsızlıklarına kavuşturacaklarını sanmışlardı. Fakat kısa zamanda amaçlarının Doğu’da kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurmak olduğunu gördüler.”²² Demirkent, Haçlı Seferlerinin Avrupa’ya faydaları konusunda ise şöyle devam ediyor: “Avrupa’daki tesirleri çeşitli alanlarda görülen Haçlı seferleri, XII ve XIII. yüzyıllarda Avrupa toplumunun değişen yapısını kısmen etkiledi... Papalar, Doğu hükümdarlarına gönderdikleri mektuplarla misyoner keşiflere özel imkânlar tanınmasını sağladılar. Bunlar çok defa Moğolların Hristiyanlık propagandasına müsamaha göstermesinden faydalanarak İtalyan tacirleriyle birlikte İran’a, Asya içlerine, hatta Çin’e kadar gittiler. Buralarda misyonlar kurdular. Böylece Roma kilisesinin hâkimiyet alanını genişlettiler... Haçlı devletleri sayesinde Avrupa’nın Doğu ticareti olağan üstü gelişme gösterdi. Avrupalı tacirler bu sayede ilk defa Doğu şehirlerinde yerleşip Haçlıların kendilerine sağladığı imtiyazlardan faydalanarak bu alanda üstünlüğü ele geçirdiler. Gelişen ticaretle birlikte nakliye konusundaki ihtiyaçlar gemi inşaat tekniğine yenilikler getirdi. Ticaretin gelişmesiyle zenginlik arttı. Para bollaştı ve bankacılık faaliyetleri başladı.”²³

Haçlılar, Ortaçağ Avrupası’na Doğu’nun kültürünü, ilmini ve bilimsel gelişimlerini taşımakta oldukça etkili olmuşlar. İslam dünyasında Emevi’ler döneminden itibaren oldukça yüksek seviyede gelişmiş olan ‘Tercüme Hareketi’ ile ilim ortamına sunulan yerli ve unutulmuş Latin ve eski Yunan medeniyetini yansıtan eserler onlar için derilmesini bekleyen hazır meyve gibi olmuştur. Fizik ve ilm-i nücûm-i ta’lîmî adıyla anılan asıl matematiksel astronomi alanındaki eserler de onlar için oldukça önem arz etmiştir. Bu dönemde ticaret yollarının açtığı imkânla Doğu’nun en uzak köşelerine kadar giden seyyahlar, kendi ülkelerini tanıdıkları kadar Doğu’nu da tanıyarak, buraların güzelliğini, zenginliğini, sanat ve ilmini Batı’ya tanıtmakla yanı sıra yerli Hristiyan ve özellikle Yahudiler üzerinden kurmuş oldukları ticaret ve sarraflıkla dünyadaki ağlarını üst düzeyde yüksek seviyede kurmayı başarmışlardır. Yahudiler üzerinden kurulan ağlar örümcek ağı gibi zaman aşamasında nasıl dünya ticaret merkezlerini ele geçirdikleri meselesi de ayrıca ele alınması gereken önemli konulardan biridir.

²² Demirkent, I., a.g.m.

²³ Demirkent, I., a.g.m.

İslamiyet'i henüz kabul etmeyen bazı Moğol Hanlarının İslam karşısı Katolik kilisesi ile kurmuş oldukları ilişkiler temel itibarı ile yerli Yahudiler üzerinden olmuştur. Bu konuyla ilgili o dönem de hem Yahudiler hem de Müslüman Mirza, Tektanrıçı Şamanist veya Budist Bahşiler tarafından yazılmış olan tarihi eserler de geniş bilgiler mevcuttur. Bu Katolik Kilisesi ile Yahudi camiası arasındaki ticaret ve siyaset zeminindeki Müslümanlara karşı kurulmuş olan açık ve saklı ağlarla ilgili önemli eserler mevcuttur. Bu ağlar 10. yüzyılın sonlarından itibaren kurulmuş bir ağıdır. Bu ayrıca ele alınması gerekmektedir. Örnek olarak **Câmi'ut-Tevârîh** / Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî; **Zübdetü't-tevarih** / Cemaleddin Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed Kaşani; **Vassaf-el Hazret** / Abdallah ibn Fadlallah Şeref al-Din Şirazi; **El-Kamil** veya **El-Kamil fi't-Târîh** / İzzeddin Ali **İbnü'l-Esîr**; **Târîh-i Cihângüşâ Cüveynî** / Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî ve günümüzde hem doğu hem de batı kaynaklarını kullanarak bu konuyu geniş biçimde ele almış olan Abdullah Şahbazi'nin "Zersalaran Yahudi ve Parsi - Estemar Britanya ve İran / Yahudi ve Pers Para ağaları - Britanya Sömürgeciliği ve İran" ve Nasir Purpirar'ın on altı ciltlik "İran Tarihinin Temelleri Üzerine Düşünceler" gibi eserleri göstermek mümkündür.

Önce söylediğimiz gibi Ortaçağ İngiltere'sinin Doğu'da etkin olma gibi bir derdi olmamış ve olması da mümkün değildi. Buna göre Haçlı seferlerinden itibaren Doğu'ya, özellikle de konumuz olan İran'a yönelik 15. yüzyılın sonlarına kadar terkip hissesi olarak hareket ettiği ve 1312 yılında Viyana'da esası koyulan 'Viyana Hristiyan Ulamaları Cemiyeti'nin bölgemizdeki faaliyetlerine kısmen değinilecektir. Kısmen; Çünkü önce de söylediğimiz gibi bu kendi başına geniş bir alandır.

Katolik Kilisesi, Haçlı savaşlarından sonra doğunun ve özellikle İslam dünyasının ve onun parlak medeniyetinin ve bilimsel gelişimlerinin öğrenilmesinin Hristiyan âlemi için hayati önem arz ettiğini derk ederek, Viyana Hristiyan Ulamaları Cemiyetini kurmuştur. Sonraki faaliyetler esasen bu merkez tarafından yönetilmiştir. Faaliyetlerinin odak noktası, Emevî'ler döneminden itibaren başlatılan ve başarılı bir şekilde devam ettirilen Tercüme Hareketinin birer ürünü olan eserlerin ve İslam dünyasındaki bilimsel gelişimlerin doğrudan Batıya aktarılması olmuştur. Ve bundan daha önemlisi geniş ticari ağların oluşturulması ve bu kendilerine bağlı oluşacak olan ticaret ağının doğu da İslam karşısı Yahudi ve diğer bazı azınlıklar üzerinden kurulmasını ön plana alarak hareket etmişlerdir. Başka bir ifade ile zaman aşamasında bu kurulmuş olan ticaret ağı üzerinden İslam dünyasındaki bağlarını Yahudiler başta olmakla diğer yerli azınlıklar üzerinden pekiştirerek etkin konuma gelmeyi başarmışlardır. 18 ve 19. yüzyılın başlarından itibaren profesyonel şekilde oryantalist olarak gündeme gelen misyonerler istisnasız bu kesim içinde yetişmiş veya bu merkez tarafından desteklenerek yönetilmiştir. İşin diğer ilginç bir yanı da bu oryantalistlerin doğuya yönelik bakış açılarının yerli azınlıklardan özellikle Yahudiler tarafından aktarılan veriler esasında oluştuğu meselesidir. Bunun içinde birinci Dünya Savaşından hemen

sonra bölgemize dayatılmış olan Yeni Dünya Düzeni, bölgenin Asli Kurucu Unsuru olan Türklerin aleyhinde oluşmuştur. Oryantalistlerin bölgemize ve İslam dünyasına yönelik bakış açılarının kökenini öğrenmek için ilk başta 10. yüzyıldan itibaren Türk ve İslam karşıtı yerli, Siyonistlerin özellikle Yahudi kökenli Farisiye tarikatının Katolik Kilisesi ile kurmuş oldukları iş birliği derin derinine incelenmesi gerekmektedir.

İran'a seyyah olarak gelen ve eserleri günümüze ulaşan misyonerler arasında yalnız bir İngiliz olmuştur. Genel olarak 12-15 yüzyılları arasında İran'a gelen Seyyahlar şunlardır: Benjamin of Tudela (1165-1173) ve Rabbi Petachia of Ratisbon (1170-1187) adlı Yahudilere ait bu seyahatnameler Bizans, Yahudi, İslam ve Türk tarihi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Marco Polo 1254-1324, İngiliz kökenli Geoffrey of Langley 1290, İspanya kökenli Ruy González de Clavijo 1403-1406, Münih doğumlu Johann Schiltberger 1380-1440, Venedikli Niccolo de Conti 1395-1469, siyasi-dini misyoner olarak Akkoyunlu Sultan Hasan ve Tahmasip Şah döneminde - 15. yy. ve 16. yüzyılın başlarında Venedik'ten İran'a gelen 6 seyyah - J. Barbaro, A. Contarini, K. Zeno, M. G. Angolello, Venedikli Seyyah (adı bilinmiyor) ve V. Dalsanderi olmuştur.

Bunlar arasında ancak Geoffrey de Langley İngilizlerli bir şövalye olmuştur. Hakkında geniş bir bilgi yoktur. Haçlı savaşlarında 1270-1290 yılları arasında Halep ve Şam civarında Müslümanlara karşı savaşlarda bulunduğu ve 1290'da İlhanlı devlet başçısı Argun Han'ı ziyaret için Tebriz'e geldiği ve Argun hanı ziyaret edebildiği ve Haçlı savaşlarında Memluk devletine karşı Hristiyanlara destek vermesi temennisi ile I. Edward'ın mektubunu getirmesi bilinmektedir. Ancak hiç de başarılı olmadığı, mektuba cevap alamadığı ve Argun Han'ın reddettiği bilinmektedir. Bu elçinin gelmesinden önce İlhanlı Abaka Han'ın 1274'de Memluklara karşı İngiltere Kralı ile işbirliği konusunda mektuplaştıkları tarihi kaynaklardan bilinmektedir.²⁴ İngiltere'nin Safevi'lere kadar İran'la olan münasebetleri bundan ileriye gitmemiştir. İlginçtir bu destek temennisini Denis Wright, İngiliz-Osmanlı savaşı olarak göstermiş ve Osmanlılara karşı İngilizlere destek gibi kaleme almıştır.²⁵ Tabi buda tarihin tahrifi veya yanlış anlaşımıdır. Bu İngiliz şövalyesi ile ilgili M. Mahmud (1881-1965), İlhanlı Olcayto Han'ın döneminde İran'a geldiğini kaydediyor. O yazır: "Il. Edward, İlhanlı Olcayto Han'a göndermiş olduğu mektupta şöyle diyordu: İslam ve İslam peygamberini ve onların taraftarlarını kökünden kurutmak için bize destek vermenizi temenni ediyorum."²⁶ Tabi M. Mahmud'un söylediği bu olay, Olcayto (1304-16 Aralık 1316) döneminde baş vermişse bu ayrı bir elçi olması gerekmektedir. Çünkü Argun Han (1284-7 Mart 1291) döneminde hâkimiyette olmuş ve Geoffrey de Langley ise elçi olarak 1290 tarihinde Tebriz'e geldiği ve Argun Han'ın ziyaretine kabul edildiği batı kaynaklarınca kaydedilmiştir.²⁷ J. R. S. Phillips, Geoffrey de Langley ile ilgili ancak aynı bilgileri vermekte

²⁴ Entekhab.ir, (1390/2011). آراءى طابترى زاعغ / İran'la İngiltere'nin ilişki tarihi ne zamana döner?, Erişim Tarihi: 02.12.2020. t.ly/wJKz.

²⁵ Wright, D., a.g.e., s. 14.

²⁶ Mahmud Mahmud, (1367/1988.). Tarih'e Revabet'e Siyasi İran ve İngiliz / İran-İngiltere Siyasi İlişkiler Tarihi, İkbal Yayınları, I. Cilt, s.1, Tahrân.

²⁷ İrancaonline, (2002). "Great Britanian, An Overview Of Relations: Safavid To The Present", Erişim tarihi: 02.12.2020. t.ly/OnIF.

ve yanı sıra İlhanlı Abaka Han'ın 1274 tarihli İngiltere kralına göndermiş olduğu mektuba değinmektedir.²⁸

Diğer kaydettiğimiz seyyah misyonerlerin eserlerine değinmemiz doğrudan konumuzla ilgili olmadığı için başka bir çalışmaya bırakıyorum. Ancak burada bazı detaylarına değinmemizde yarar vardır. 12. yüzyılda İran'ı baştanbaşa gezip dolaşan ve dini oluşumlara oldukça önem veren Benjamin of Tudela'nın İran'la ilgili şu iki tespitine değinmemiz yerinde olur. Birincisi İran'da Yahudi sayısının hem Arap yarım adasından hem Çaylar arasından (Mezopotamya) hem de Avrupa'dan kıyaslanmayacak kadar çok olması ve Abbasî Hilafeti döneminde Yahudi tüccarların sarayda etkin olması ve ikincisi İran'da 19. yüzyıldan itibaren oryantalistler tarafından gündeme taşınan Zerdüşî dini ve onun mabetleri ile ilgili hiçbir bilginin bulunmamasıdır. Eserinde dini meselelere öncülük veren Benjamin of Tudela'nın Zerdüşî dini ve onun mabetleri ile ilgili hiçbir bilgi vermemesi, bu dinin sonradan bir oryantalist uydurması olduğu fikrini güçlendirmektedir.²⁹

Ruy González de Clavijo, 1403-1406 yılları arasında İspanya Kralı tarafından Emir Timur'a gönderilmiş bir elçi olmuştur. Esas amacı Emir Timur'u Osmanlı'ya karşı savaşılmaya sevk etmek olmuştur ki, bu amacına asla ulaşamamış ve Emir Timur İspanya Kral'ının mektubuna bile cevap vermemiştir. Clavijo, Kralının mektubuna cevap ala bilmemesine ve Emir Timur'un Hristiyanlara karşı soğuk davranmasından dolayı defalarca rahatsızlığını dile getirmiştir.³⁰ Emir Timur, Clavijo'yu geri çevirdikten sonra Çin yürüyüşüne başlamış ve yolda vefat etmiştir.

Akkoyunlu Sultan Hasan ve Tahmasip Şah döneminde - 15.yy. ve 16. yüzyılın başlarında Venedik'ten İran'a gelen J. Barbaro, A. Contarini, K. Zeno, M. G. Angolello, Venedikli Seyyah (adı bilinmiyor) ve V. Dalsanderi'nin İran seferi tamamen siyasi amaçlar doğrultusunda olmuştur. Uzun Hasan'ı Osmanlılara karşı savaş açmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Ancak seyahatnamesinin sonundan da görüldüğü gibi bütün konuşmalara rağmen uygulamada bu amaçlarına asla ulaşamamışlardır. Hatta getirmiş oldukları mektuplara saraydan resmi cevap bile alamamışlardır. A. Contarini, Tebriz'e dâhil olduklarında halk tarafından nefretle karşılandıklarına değinerek şöyle yazıyor: "...Tebriz'in kuzeyindeki kızıl dağlara halk, 'Tur' dağları diyorlar. O semtten şehre girdik. Yerleştiğimiz Kervansaray yolunda karşılaştığımız Türkler: Bu köpekler, Müslümanlar arasında düşmanlık yaratmak için buralara geliyorlar, bunları parça parça doğramak gerek!."³¹ Tabi Despina Hatunun Hristiyan olmasını kullanmak isteyen Venedikli yeğeni K. Zeno'nun nasıl oyunlar kurdukları da görülmektedir.³²

²⁸ Phillips, J. R. S., (1998). "The Medieval Expansin Of Europe", Oxford, s.126, New York. Erişim Tarihi: 02.12.2020. t.ly/9gGw.

²⁹ Tudela of B., (1380/2001). یی الودوت نیماینب یبار ممانرفس / Benjamin of Tudela Seyahatnamesi, (Çev. Natic, M.), Kareng Yayınları, s. 9., Tahran.

³⁰ Clavijo, R. G., (1365/1986), Embassy to Tamerlane 1403-1406 / وخیوالک ممانرفس / Ruy González de Clavijo Seyahatnamesi, (Çev: Yar Shater, E. ve Recepniya, Masut), Ziba Yayınları, s.31, Tahran.

³¹ Barbaro, Contarini, Zeno, Angolello, Dalsanderi. a.g.e. s. 146.

³² a.g.e. s. 289.

Münih doğumlu Johann Schiltberger (1380-1440) ise Osmanlı'da savaş esiri olan ve 1402'de Emir Timur ordusunun terkinde İran ve Türkistan'da bulunmuş bir asker olmuştur. Konumuzla ilgili doğrudan bir bağlantısı olmadığı için üzerinde durulmuyor. Diğer şaibeli bir seyyah da Niccolo de Conti (1395-1469) adlı Venedikli misyonerdir. İlginçtir ki, İran ve genellikle İslam dünyasına yönelik yayınlanmış misyonerlik eserlerin büyük çoğunluğu 15. yüzyılın sonlarından itibaren amaçlı ve uzun vadeli bir siyasetin terkip hissesi olarak kurgulanmıştır. Bu sözde seyyahların üzerinden aktarılan bilgilerin birçoğunun yanlış, yanıltıcı ve yönlendirici olduğu günümüz araştırmacılar tarafından tespit edilmektedir.

Bunlardan biri Marco Polo'yu denilen seyyahın adına 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (ilk kez İtalyanca "Il Milione" adıyla 1467'de ve ikinci defa 1477'de Almanca) gündeme taşınan seyahatnamesidir. Batı Avrupa devletlerinin ve para ağalarının füsunkâr ve zengin doğu dünyasına erişmek arzularını tetikleyen bu eser, Peter Habkrok'un reddetmesine rağmen 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar bütün seyahatnamelerin önünde gelen en etkin seyyah olarak biliniyordu. Üzerinden yüzler film ve sanat eserleri yaratılmıştır. Britanya Kitaplığının (British Library) üyesi Frances Wood'un (1948/...) 1995'de "Marco Polo Gerçekten Çin'e Gitti mi? / Did Marco Polo Go to China?" eseri ile ispat edecek nitelikte Polo'nun Doğu'ya özellikle Çin'e hiç gitmediğini ve İstanbul'da tanışmış olduğu Müslümanlardan Kubilay Han ve Hanlığı hakta duydukları çeşitli rivayetler üzerinden kurgulanmış bir seyahatname ortaya çıkarıldığını ileri sürmüştür.³³ Polo, seyahatnamesinde 10. yüzyıldan beri bütün tarihi kaynaklarda "Terbiz veya Tebriz" olarak bilinen şehrin adını "Tavriz-Tovriz veya tavrij" olarak kaydetmesi ve 17 yıl Büyük Hanın yanında olmasına rağmen bir kelime Çin Duvarından söz etmemesi, Türk, Müslüman ve Çin kaynaklarında Polo ile ilgili hiçbir kayda rastlanmaması da şaibeleri artıran nedenlerdendir. Diğer varlığı şaibeli olduğu ve sorgulayıcı bilimsel çalışmalarla mevcudiyeti tartışılır olan seyyahlardan biri de Niccolo de Conti'nin seyahatnamesidir. N. Conti, 1414'de Timurlu Şahruh Han döneminde başlatmış olduğu 25 yıllık Doğu seyahatini Şam, Halep, İran üzerinden Çin'e ve tersine devam ettirerek Kahire üzerinden 1439'da Venedik'e dönmüştür. Papa IV. Eugenius (1431-1447) huzurunda Mısır'da zorla Müslüman olduğunu iddia ederek bağışlanmasını istemiştir. Seyahatnamesi, o dönem Papa'nın emri üzerine Latince'den Portekizce'ye çevrilerek yayınlanmıştır. N. Conti, Hint hâkiminin 12 bin kadını olduğunu ve ölürken 2 ila 3 bininin onunla beraber yakıldığını iddia etmiştir.³⁴ Önemli araştırmacılarından A. Şahbazi, bu seyyahlarla ilgili şöyle bir sonuca varıyor: "Bu ve buna benzer gerçeklik payı olmayan Doğu ve İslam karşıtı oldukça ağır ve mantığa sığmayan ve aşağılayıcı ifadelerin yer aldığı bu eser ile yanı sıra Polo'nun seyahatnamesi demek olur ki, Batı Avrupa devletlerinin ve Para ağalarının doğuya merakını artırmak için kurgulanmış yeni bir propagandanın terkip hissesi olmuştur."³⁵

³³ Squires, N., (2011). "Marco Polo Never Actually Went to China", Erişim Tarihi: 10.12.2020. t.ly/a4zV.

³⁴ Shahbazi, A., (1377/1998). Zersalaran Yahudi ve Parsi - Estemar Britanya ve İran / Yahudi ve Pers Para ağaları - Britanya Sömürgeciliği ve İran, Moessese'ye Motaleat ve Pejuheşhaye Siyasi, I. Cilt, s. 60, Tahran.

³⁵ a.g.e. s. 61.

Bu seyyah çalışmaları, Batı Avrupa devletlerinin 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğuya yönelik yeni vahşi saldırılara teorik zemin oluşturmak için yapılmış olan çalışmalar olarak da değerlendirilebilir. Batı Avrupa’da Doğuya yönelik böyle yeni vahşi saldırıların başlatılmasını tetikleyen olayların aydınlatılması lazımdır ki, bunu da diğer bölümde ele almaya çalışacağız.

16. YÜZYILDAN İTİBAREN BAŞLANAN DENİZAŞIRI DOĞU-BATI İLİŞKİLERİ

İran-İngiltere ilişkilerini derinden derk etmek için önce o dönem, Avrupa’nın durumuna değinmeliyiz. 15. yüzyıl birçok cehitten Yeni Dünyanın oluşmasında dönüm noktası olarak tespit edilmektedir. Başka bir ifade ile Rönesans sonrası Avrupa, 15. yüzyıldan itibaren başlatılan deniz aşırı hareketlerin neticesinde kurulmuş olan Avrupa’dır. Bunun için o dönem iyice ele alınarak incelenmesi gerekmektedir.

15. yüzyılda ne oldu diye meseleyi sorgulamaya başladığımızda dünyanın gidişatını etkileyen en büyük birinci olay, başka bir ifade ile “Çağ kapatıp, Çağ Başlatan” olay olarak nitelendirilen 1453 İstanbul’un fethedilmesidir. Konstantinopolis olarak tanımlanan ve Batı Hristiyan dünyasının uzun süre manevi ve siyasi merkezi olan ve Şark Türk-Müslüman devletleri tarafından asırlar önceden İstanbul (İslambol) olarak adlandırılan merkezin³⁶ İslam bayrağı ile fethedilmesi, Yeni Dünyanın kurulması uğrunda mücadelelenin en kanlı başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Konstantinopolis’in Müslümanlar tarafından çok önceden İstanbul (İslambol) olarak adlandırılmasına esas veren en önemli kaynaklardan biri Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî’nin (1247-1318) eserinin birçok yerinde İstanbul’la ilgili konulara değinmesidir. O, İstanbul’un İlhanlı devletine tabi olduğunu ve yıllık vergiye bağlandığını açık şekilde söylemektedir. O, bir yerde şöyle diyor: “İstanbul Padişahı Fasilyus’un Elçileri geldiler, büyük göz okşayan hediyelerini takdim ederek, Fasilyus’un payamını verdiler. O mektupta deniliyordu: Ben büyük İslam Padişahının gölgesinde olmak istiyorum. Bunun için kızım Gumayı, kul olarak kabul etmesini rica ediyorum.”³⁷

İstanbul’un yeniden fethedilmesi, Müslüman Şarkın, Batı Hristiyan dünyasına orantılı olarak daha zengin, daha ilerici ve daha güçlü olmasının Osmanlı simasında tezahür biçimiydi, diye biliriz.

³⁶ Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî, (1373/1994). Câmi’ut-Tevârîh, (Tashih: Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi), Alborz Yayınları, II. Cilt. s. 1308, Tahrân.

³⁷ a.g.e.

Şarka nazaran istenilen açıdan yoksul ve yoksun olan Avrupa’da milyon rakamının şaşırtıcı ve inanılmaz olduğu için uzun süre M. Polo’nun yayınlanmış seyahatnamesi “İl Milione” diye inanılmaz ve şaşırtıcı rakam gibi diller ezberi olmuştur. Şarkın devlet bütçeleri, batılılar için asla inandırıcı gelmemiştir. Zengin, güçlü ve güzel Şark ulaşılmaz, ancak ulaşılması ve zapt edilmesi gereken füsunkâr çıplak bir kadın gibi tasavvur ediliyordu. Bununla ilgili o dönem yayınlanmış kart postallar buna örnektir. Güneşin doğduğu ufukta canlanan çıplak güzel kadın postalları...³⁸

İstanbul’un fethedilmesinden önceki dönemde dünyanın en ileri gelen ticaret merkezleri (Kapalı Çarşıları), güvenli Ticaret yolları, Tıp merkezleri (Şifahaneleri), Rabbi Reşidi gibi büyük Bilim Merkezleri, rasathaneleri Tebriz, Bağdat, Semerkant vb. doğu şehirlerinde kurulmuştur ve gün geçtikçe de geliyordu. Doğuda vücut bulmuş, kullanılmış ve dünyaya yayılmış olan Kâğıdın, ateşli silahların ve bilim merkezlerinin kısa bir zaman eşiğinde İstanbul’un fethinden sonraki dönemde aynı cinslerin, daha geniş ve daha gelişmiş biçimde toplu üretiminin Batı’da vücut bulduğunu ve doğuya ihracının tanıdığı oluyoruz. 15. yüzyılda ne oldu, sorusuna yönelik bulunacak olan doğru ve objektif cevap, günümüz açısından tarihi ve siyasi cihetten birçok karanlık noktaların çözüme kavuşturulması olacaktır.

Günümüz dünyanın bu şekilde gelişmesinin ana kaynağında, bu dört devrimsel olayın durduğu asla unutulmamalıdır:

1. İlim ve teknolojinin Doğudan Batıya transferi;
2. İstanbul’un Müslümanlar tarafından yeniden fethedilmesi;
3. Hristiyan âleminin tezahür biçimi olan Portekiz’in Endülüs Müslüman devletine kanlı bir şekilde son vermesi;
4. Denizaşırı yağmacı, köleciler ve sömürgeci faaliyetlerin başlatılmasıdır.

³⁸ Shahbazi, A., a.g.e. s. 350.

TİCARETTE KARA TÜRK-İSLAM YOLLARINA KARŞI DENİZAŞIRI HİRİSTİYAN TİCARET YOLLARININ ÜSTÜNLÜĞÜ

Castile'in ünlü I. Kraliçesi kan için Isabella (İspanya: I. Isabel, 22 Nisan 1451 - 26 Kasım 1504) eşi ile beraber Endülüs devletinin son bekasına yönelik kanlı hücumu tarihin en kanlı olaylarından biri olarak kayıtlara düşmüştür. Konuyla ilgili Will Durant şöyle der: "Malaga kuşatılmıştır. Müslüman halk acından ölmesin diye şehirde buldukları bütün at, köpek, pişik (kedi) gibi hayvanları tüketmişlerdir. Sonra yüzler insan acından öldü. Şehir teslim alındıktan sonra 12 bin Müslüman köle olarak alınmıştır."³⁹ Nihayet Grana'da yenildikten sonra 1492'de 781 yıllık Endülüs Müslüman devleti ve medeniyeti kanlı bir şekilde ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Engizisyon uygulamalarından canlarını kurtaran Yahudi'ler büyük çoğunlukla Osmanlı'ya alınsalar da sahipsiz Müslümanlar İspanya'da bu vahşi uygulamaların kurbanları oldular.

İlginç olan şey şu ki, Endülüs Müslüman devletinin ortadan kaldırılmasından hemen sonra önceden hazırlanmış plan üzerine I. Isabella 9 ay arayla deniz aşırı faaliyetlerine başlamıştır. Altın, para ve zengin emtiasıyla bilinen doğuya yönelik deniz aşırı hücumu geçmişlerdir. İlk denizci İtalyanlı Kristof Kolomb (1451-1506), Hint Okyanusuna gitmek için yanlışlıkla Atlantik Okyanusunun akarına düşmüş ve Amerika kıtasına varmıştır. Amerika kıtasını Hint yarımadası olarak tasavvur etmiştir. Her halde bu keşfi ile çağ kapatıp, çağ açan ve Amerika'nın kolonize edilmesini sağlayan adam olarak tarihe düşmüştür. Hint yarımadasına giden ilk Batılı Denizci Portekizli Vasco da Gama (1460-1534) olmuştur. A. Şahbazi, A. N. Ryan'a esaslanarak şöyle der: "Vasco da Gama, sıradan bir denizci değildi, oldukça bilgili, siyasi ve askeri geçmişi olan bir diplomat olarak önceden planlanmış bir proje üzerinden bu harekete başlamıştır. O, 8 Haziran 1497'de hareket etmiş ve 22 Mayıs 1498'de Hint yarımadasının Calicut liman kentine varmıştır ve başarılı bir şekilde Eylül 1499'da Lizbon kentine geri dönmüştür. Bu Portekiz için devrim niteliğinde bir olay; Toprak, Altın, Para ve köleden kaynaklanacak güç ve servet demektir."⁴⁰

Hindistan üzerinden doğuya giren sömürgeci ve köleci bu kuvvetlerin yerli halklara karşı akla gelmeyen cinayetler yaşatarak, güzel olan her şeyin batıya yakıştığını ve her şey batı ve Hristiyanlık için sloganlarıyla hareket ederek insanlık tarihinde yeni bir dönem başlatmış oldular. Portekiz ile başlayan bu sürece, kısa bir süre içinde bütün Avrupa devletleri ve para ağaları katılmış oldu. Portekiz'in ardınca İspanya, Hollanda, İngiltere, Fransa, İsveç ve Danimarka da katılarak karşılıklı mücadele ile devam etmiştir. Güney Afrika ve Hint Okyanusu ve kıyı şehirleri üzerine yaklaşık üç asır büyük rekabet yaşanmıştır. İlk başta Ticaret namına başlatılan süreç, kanlı ve yok edici sömürgecilikle sonuçlanmıştır.

³⁹ Durant, W., (1368/1989). Tarih'e Temeddon/Medeniyet Tarihi, (Çev. Bedrei F. vb.). İslam Devrimi ve Eğitim Yayınları Örgütü, VI.Cilt. s.247, Tahran.

⁴⁰ Shahbazi, A., a.g.e. s. 36-37.

Avrupa devletleri, ilk defa denizaşırı (Off-shore) doğu-batı arası ticaret yollarını kanlı tecavüzlerle ele geçirmeden önce kara ticaret yolları Türk ve Müslüman tacirlerinin kontrolünde bir savaş çıkarılmadan dönemin adil koşullarına göre devam ettirilmiştir. Avrupalı tacirler, temel itibarıyla Müslüman tüccarın vasıtaları/Kompradorları olarak faaliyet göstermişlerdir. Müslümanların getirmiş oldukları emtiayı Venedikli, Cenovalı veya doğu-batı arası her daim ön planda olan Yahudi Kompradorları İtalya limanlarında alıp iç Avrupa'ya taşımakla mükelleflerdi. Bunun içinde o dönem Avrupa'da ticaret dediğimizde esasen İtalya'da toplaşmış olan tüccar söz konusu olmuştur. Bu doğu mallarının batıya transferinde esas rol oynayan İtalya, en gelişmiş dönemlerini yaşıyordu. Rönesans'ın orada baş vermesi de esasen bu zenginliğin sayesinde mümkün olmuştur.

O dönem temel itibarıyla doğu ile batı arasındaki ticari yollar 5 bölgeden geçiyordu.

1. Çin, Türkistan, Hazar üstü Heşterhan ve Kazan bölgelerinden geçerek, Finlandiya'nın karşı yakası Arkhangelsk limanına ulaştırılan yol;
2. Çin, Türkistan (Orta Asya), Horasan-Tebriz-Erzurum-İstanbul üzerinden İtalyan limanlarına ulaştırılan yol;
3. Hindistan, İsfahan-Tebriz-Erzurum-Trabzon / İstanbul Hattı üzerinden ulaştırılan yol;
4. Hindistan, İran limanı, Bağdat, Halep-İstanbul veya Halep-Şam üzerinden İtalyan limanlarına ulaştırılan yol;
5. Tebriz-Trabzon-Volga ve Don üzerinden Baltık limanlarına ulaştırılan yol;

Görüldüğü gibi bu ticari kara yolların güvenliğinin temin edilmesi ve ticaret kervanlarının kontrolü tamamen Türk ve İslam devletlerinin elinde olmuştur. Uzun süre sürdürülen bu ticarete hem şark devletleri hem de İtalyan kazanan taraflar olmuştur. Zaten İslam'ın güney doğu Asya'da ve Afrika'da yayılmasının en temel nedeni o bölgelere giden ve yerleşen barışsever Müslüman tacirler olmuştur. Müslüman tacirlerin sayesinde İslam o bölgelerde yayılmıştır. Ancak Hristiyan dininin yayılması sürecini seyir ettiğimizde ise gözyaşı, kan ve kölecilikle olduğunu görmekteyizdir. Michael Crowder, "Afrika'da Batı Emperyalizminin karşısında sonuna kadar direnen direnişçi İslam dini olmuştur", der.⁴¹

Şark ve İtalya'nın kazanımlarından razı olmayan Portekiz ve ardından İspanya, Hollanda, İngiltere, Fransa, İsveç ve Danimarka da kendi silahlı güçleri ile denizaşırı yollarla bu ticareti kendi kontrollerine almaya çalıştılar. Ticaretin önce söylenilen mecralardan denizlere kaydırılmasından sonra kazanan hep batı Avrupa oldu. Diğer taraftan da Hint diye keşfedilmiş olan Amerika kıtasının altın başta olmakla bütün servetlerinin batı Avrupa'ya taşınması, şark halklarını zaman aşamasında sömürülen ve esir halk durumuna mahkûm, İtalya'nı ise zengin ticari getirilerinden yoksun bırakmıştır.

⁴¹ Crowder, M., (1968). "West Africa Under Colonial Rule". Hutchinson, p. 32, London.

Roma Kilisesine ve Katolik İspanya'ya karşı çıkararak, 1534'de Protestanlığı resmi devlet dini olarak kabul eden İngiltere, daha sonra onlara karşı Hint ve Amerika'daki deniz aşırı faaliyetlerine başlamıştır. İngilizler, esasen I. Elizabeth (1533-1603) döneminde deniz aşırı faaliyetlerini devlet siyasetinin merkezine oturtmuşlar. I. Elizabeth, merkezi devlete bağlı otoriter bir sistem kurarak, iç siyasette oldukça diktatör, dış siyasette ise en üst tecavüzcü bir siyaset tatbik eden yönetimin esasını koymuştur. Böyle sert bir otorite ile Doğuya yönelik yıkıcı, tecavüzcü, köleci ve sömürgeci siyasetlerinin esasını koymuştur.

İngiltere, ilk ticari şirketini 13. yüzyılın başlarında "Mercers' Company of London / London Ticaret Merkezi" adıyla kurmuştur. Bu şirketin faaliyet dairesi esasen Akdeniz, İtalya ve kuzey Afrika kıyılarıyla sınırlı olmuştur. 15. yüzyılın başlarında, 1407'de "The Company of Merchant Adventurers / Ticari Olanaklar Şirketi" adına yeni bir şirket kurarak geniş faaliyetlere girmeye çalışmıştır. Ancak Portekiz ve İspanya'nın geniş ticari faaliyetleri ve deniz aşırı yolları kendi denetimlerinde tutmaları karşılına büyük engel olarak çıkmıştır. Bu ortam, yoksul İngiltere'yi yeni yollar aramaya zorlamıştır. Büyük uğraşılardan sonra 1486 yılında Avrupa'nın bazı merkezlerine kendi üretimi olan kumaşların ihracatına imkân kazanmıştır. Deniz aşırı yollarda kendi kaderlerini denemek isteyen İngiltere devlet denizcileri, birçok başarısız teşebbüslerden sonra nihayet Richard Chancellor denilen denizci, I. Elizabeth'in vermiş olduğu özel yetkiler üzerine 1553'de Hindistan'a gitmek istemiştir. Yolu kaybeden R. Chancellor, Arkhangelsk limanına varmıştır. Orada Ruslarla tanışmış ve Moskova'ya gitmiştir. Moskova'da Rus Çarı IV. İvan'la görüşmüştür. Bu görüş sonucu "Moskova Şirketi / Muscovy Company" kurulmuştur.⁴² Bu şirket kurulduktan sonra İngiltere'nin az da olsa Ak Deniz üzerinden yapılan ticaretlerine ek olarak başka bir koridor da kuzeyden açılmış oldu. R. Chancellor, 1557'de öldükten sonra I. Elizabeth tarafından bu devlet için hayati önem taşıyan göreve Anthony Jenkinson atanmıştır. A. Jenkinson, Rusya tarafından yeni işgal edilen Türk ve Müslüman topraklarında uzun seferlerden sonra Buhara'ya gitmiştir. 1561'de Portekiz tekeldiliğini kırmak ve İran İpeği almak için İran'a gelmiştir. 1562'de I. Elizabeth'in özel yetkisi ve resmi temsilcisi sıfatıyla Tebriz üzerinden Kazvin'e gelmiş ve Tahmasip Şah'ın huzuruna kabul edilmiştir. Tahmasip Şah, İngiltere ile işbirliği yapmak istemediğini belirterek geri çevirmiştir.⁴³

Türk İran'a yönelik yapay Pers kimliğinin oluşturulmasında ve dayatılmasında esas rol oynayan İngiltere'nin ünlü siyasi misyonerlerinden biri olan Sir Percy Molesworth Sykes (1867-1945), 'İran Tarihi' adlı eserinde bu konuya değinerek, A. Jenkinson'a dayanarak şöyle der: "...Şah hazretlerinin huzuruna varmam için bana izin verdiler. Ben tam saygıyla Şah hazretlerine yakınlaştım ve İngiltere'nin Büyük Kraliçesi I. Elizabeth'in mektubunu uzattım. Şah hazretleri mektubu alarak: Frengistan'ın hangi memleketindensin ve burada ne arıyorsun, diye sordu. Şah Hazretlerine cevaben: Ben İngiltere'nin başkenti Londra şehrindenim. İngiltere, dünyanın en ünlü ülkesidir. Büyük Kraliçemiz tarafından siz

⁴² Shahbazi, A., a.g.e. s. 70,71.

⁴³ a.g.e. s. 71.

zati alilerinizin huzuruna resmi şekilde gönderilmişim. İkili ilişkilerin kurulması ve ticari faaliyetlerimizin genişletilmesi ve özgür bir şekilde devam ettirilmesini sağlamam için görevlendirilmişim. Bu ticari ilişkiler her iki padişah için getirisi yüksek olacaktır. Ve bu ilişkilerimiz sağlam ve derin dostluğumuzun kurulmasına neden olacaktır. Ancak bir anda din ve mezhep konusu açıldı. Bana yazıklar olsun, Şah hazretleri dinimin ve mezhebimin ne olduğunu sordu. Ben de Mesihi (Hristiyan) olduğumu ikrar ettim. Bir anda Şah hazretlerinin feryadı yükseldi. Bağırarak: ey kâfir, benim Allah tanımazlarla işim mi olur, çıkarın dışarı, dedi. Çok sevindim ki, dışarıya çıkmama emretmiştir. Eğilerek, tazim ederek geri geri hareket ettim ve sonra dönüp yürümeye başladım. Baktım ki, arkamca bir memur, elinde bir torba, ayağımı bastığım yerlere kum döküyor. Saraydan çıkana kadar böyle devam etti.”⁴⁴ M. Mahmud ise bu konuyla ilgili şöyle der: “Tahmasip Şah, Hristiyan olduğunu duyar duymaz, huzurundan kovdu. Emretti, arkasınca gidilsin, ayaklarını bastıkları yerler işaretlenerek, sonradan bütün kerpiçler değiştirilsin.”⁴⁵

Moskova Şirketinden sonra 1581’de I. Elizabeth’in direktifi üzerine ileri gelen para ağalarının katılımıyla “Turkey Compani / Türki Şirketi ve Venice Company / Venedik Şirketi” adlarında iki büyük şirket kurulmuştur. Turkey Şirketinin esas faaliyet dairesi Anadolu, İran ve Hazar çevresinde ki Türk devletleri olmuştur. Venedik Şirketinin faaliyet dairesi ise esasen Ak Deniz ve çevresi olmuştur. İngiltere tarafından bölge düzgün tanımlandıktan sonra çizmiş oldukları uzun vadeli siyasetlerine uygun bir şekilde bu iki şirketi 1592’de birleştirerek, “Levant Company / Livant Şirketi”ni kurmuşlardır. Bundan esas amaç Osmanlı bölgesini diğer Türk bölgelerinden ayrı tutmak ve bölgenin ticaretini yerli Rum ve Yahudiler üzerinden kontrol etmek olmuştur. A. Şahbazi ve diğer konuyla ilgili birçok İran araştırmacıları, meseleye İran’ın Türklüğünün inkârı üzerinden yaklaştıkları için, Turkey Şirketini sadece günümüz Türkiye sınırları ile sınırlı bir şirket olduğunu iddia ederler.⁴⁶ İran’la ilgili yapılan ticari faaliyetleri ise Moskova Şirketi üzerinden yapıldığını iddia ederler. Önce görüldüğü gibi Moskova üzerinden gelen temsilciyi Safevi Padişahı saraydan bile kovmuştur. Osmanlı topraklarıyla sınırlı olacak şirket sonradan kurulmuş olan esasen Levant şirketi olmuştur. Sadece İran’ın Türklüğünün ve o dönem İran’ın birer Türk yurdu olarak görüldüğünün inkârı için Turkey Şirketini Türkiye ile sınırlamayı tercih ediyorlar ki, bu da bu boyda değerli bilimsel çalışmalarının objektifliğini sorgular hale getiriyor.

İran’la Batının istenilen bütün ilişkileri Şam, Halep ve Anadolu üzerinden kurulduğu bütün tarihi verilerle ispattır. Bunlarla yanı sıra I. Elizabeth’in emri üzerine 1579’da ilk Hindistan’a ulaşan kişi ünlü keşiş Thomas Stephens olmuştur. Bunun faaliyetleri neticesinde İngilizlerin ayakları Hindistan’a daha sonra da güney doğu Asya ve Çin’e açılmıştır. Doğuya ulaşmak, tabiri caizse oradaki çıplak kadını elde etmek için verilen

⁴⁴ Sykes, S. P. M., (1380/2001). İran Tarihi, (Çev. M. F. D. Gilani), Afsun Yayınları. II. Cilt. s.168, Tahran.

⁴⁵ Mahmud, M., a.g.e. s. 2.

⁴⁶ Shahbazi, A., a.g.e. s. 72.

yüz yıl uğraşından sonra 31 Aralık 1600 tarihinde I. Elizabeth'in de ortak olduğu 'İngiltere Doğu Hint Şirketi/English East India Company' kurulmuş oldu. Doğu Hint şirketi olarak adlandırılması, belki de o dönem Amerika'nın da Hint olarak anılmasından kaynaklanmıştır. İngiltere'nin Hindistan ve İran'daki ticari-siyasi faaliyetleri daha geniş biçimde böyle başlamış oldu. İlk aşamada Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa, İsveç ve Danimarka ile olan rekabetler faaliyetlerini kısıtlasa da daha sonralar bir-bir onları sıradan çıkararak bölgenin tekeli bir gücüne çevrilmeyi başarmıştır. Bu şirketle ilgili önemli bir bilgiyi de yine İngiltereli ünlü misyoner Denis Wright aktarmaktadır. O konuyla ilgili şöyle der: "İngiltere Doğu Hint Şirketinin esas karar verici organı 1784'e kadar 'Secret Committee / Gizli Komite' adlanmış ve Londra'da yerleşen kimliği bilinmeyen müdürler tarafından yönetilmiştir."⁴⁷

İRAN-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ

İran'la İngiltere'nin siyasi ilişkileri esasen Büyük Şah Abbas döneminde Sir Antoin Sherley (1565-1635) ve kardeşi Sir Robert Shirley'nin (1581-1628) İran'a resmi seferleri ile başlamıştır. İran Safevi devleti ile Hint Babür İmparatorluğunun iki müttefik olarak en büyük sorunları Portekiz'in 'Haglı' ve 'Genburun/ Değiştirilmiş adı Hürmüz' limanlarını işgal etmesi olmuştur. İster Hindistan, ister İran, ister her hangi bir Türk ve İslam devleti olsun, Kara kuvvetleri açısından ne kadar güçlü olsalar da Deniz kuvvetleri açısından değer kaydedecek seviyede gelişmeleri olmamıştır. Sadece Mısır Türklüğü - Memlûk Devleti (1250-1517) bu alanda büyük gelişmeler kaydetmiştir ki, o da 1517'de Osmanlı Sultan Selim tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra Batı Hristiyanların Afrika'yı istila hareketlerinin önü açılmış olmuştur. Portekiz deniz kuvvetleri, Hint ve İran'ın deniz ticaretini tamamen sekteye uğratmış ve kendine bağımlı hale getirmiştir. İngilizler, bu iki koca devletin yumuşak karnını bulmuştur. Güçlü Deniz kuvvetlerinden yoksun ve Portekizler tarafından denetim altına alınmış deniz ticaretlerinin yeniden berpası namına işbirliği teklif etmiştir. Bu hem Babür'lü Cihan Şah, hem de Şah Abbas tarafından hoş karşılanmıştır. Bu ilişkiler sayesinde İngilizlerin güçlü Deniz kuvvetlerinin yardımıyla 1622'de Şah Abbas'ın büyük komutanlarından İmam kulu Han tarafından Portekizlerle kanlı bir savaş sonrası Hürmüz adası ve Genburun limanı kurtarılmıştır. Sonralar Genburun limanı, Şah Abbas'ın anısına "Bender Abbas" olarak değiştirilmiştir. Cihan Şah'ın büyük komutanlarından Kasım Han ise 23 Haziran 1632'de kanlı bir savaşla Haglı limanını Portekizlerden kurtarmayı başarmıştır. Bu olaydan sonra Portekiz'in denizaşırı işgal ve tecavüz siyasetleri zayıflamaya başlamış ve bunun yerini İngiliz deniz kuvvetleri almaya başlamıştır. Ancak Türk ve İslam devletlerinin deniz kuvvetleri açısından zafiyetleri devam etmiştir ve her daim deniz üzerinden işgale açık durumda kalmışlardır.

⁴⁷ Wright, D., a.g.e. s. 38.

Bir gerçeğe de değinmemiz lazımdır ki, denizaşırı ticaretin ve ardınca yapılan işgallerin ilk aşamada oldukça olumlu bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu ticaret Türk ve Müslümanların taşımacılık kontrolünden çıkarılarak deniz üzerinden yapılsa da Doğu emtiasının Avrupa'ya taşınmasına hizmet ediyordu. Bu da emtea karşısında altın paranın doğuya gelmesine neden oluyordu. Yerli sanayi geliyordu. Yerli üretim artıyordu. Bu süreç, 18. yüzyılın sonlarına kadar doğuluların çıkarına olan bir işbirliği olarak değerlendirilebilir. Ancak İngiltere ve diğer Avrupa yerli sanayicilerinin itiraz ve isyanları neticesinde Batı Hristiyan hükümetleri birçok yerli üretimi olan emtianın ithalini durdurma kararı aldı. A. Şahbazi, konuyla ilgili Ahmet Şerif'e istinaden şöyle der: "III. William (1689-1702) halk isyanlarının durdurulması ve yerli sanayicilerin taleplerini göz önünde bulundurarak, 29.09.1701 tarihinde İran, Hint ve Çin'den ithal edilen çeşitli iplik, ipek ve kaliko kumaşların durdurulması kararını almıştır."⁴⁸

18. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'ya ipek, iplik, kumaş ve tekstil ihraç eden şark ülkeleri, 19. yüzyılın ortalarından itibaren tepeden tırnağa Avrupa giyimine muhtaç duruma mahkûm edilmiş duruma gelmiştir. Bu olay, ibret alınması gereken bir tarihi gerçektir. Önce de değinildiği gibi Doğu'ya yönelik denizaşırı ticaret ve ardınca da işgal siyasetlerinde bütün Avrupa devletleri faal olmuşlardır. Batı'da, 19. yüzyıl sanayi devrimini sağlayan zenginliğin altında yatan en önemli maddi neden şarktan taşınmış ve çalınmış servetler duruyordu, dersek yanılmayız.

İngiltere, zenginliğini ve güçlüğünü bu iki kıtadaki (Doğu ve Amerika) emiciliğine, cinayetlerine, deniz korsanlıklarına, tecavüzlerine, kölecilik siyasetlerine ruhen olanak sağlayan acımasız soğukkanlılık ve bitmez tükenmez hırslarına borçludur dersek yanılmayız. Tabi bura da 10. yüzyıllardan itibaren uzun süre Katolik kilisesi ile ittifakta İslam dünyasına karşı işbirliği içinde olan Yahudi kökenli Siyonist azınlığına ait para ağalarının da büyük rolü olmuştur. Çünkü bu Para ağaları, esasen 16. özellikle de 17. yüzyıldan itibaren daha çok İngiltere merkezli oligarşi ile ittifakta hareket etmeği tercih etmişlerdir. Sırf buna göre de doğuda hem İngiltere kazandı hem de bu Yahudi oligarşisi. Werner Sombart, I. Elizabeth'in Yahudi seviciliğinden ve İbranice mütalaaya özen ve dikkat göstermesinden geniş şekilde bahseder.⁴⁹ Özel doktorunun da Rodrigo Lopez adlı bir Yahudi olduğu ve Saray çekişmelerinde öldürüldüğü bilinmektedir. Bu konuya yeri geldiğinde yeniden döneceğiz. A. Şahbazi, konuyla ilgili haklı olarak şu tespitte bulunmuştur: "19. yüzyılda İngiltere'de baş veren Sanayi Devriminin ve ardınca başlanan Kapitalizmin bu üç asır da toplanmış olan servet sayesinde mümkün olduğu gerçeğini kabul edersek ki kesinlikle öyledir. O zaman Tarihi süreç, Max Weber'in Kapitalizmin esasının Protestanlık ruhunun ve kültürünün oluşturduğuna dair ileri sürmüş olduğu iddia, tamamen yanlış ve yönlendiricidir. M. Weber, 'Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu' adlı eserinde ileri sürmüş olduğu bu iddia, Martin Luther'in yurdu ve Protestanlığın

⁴⁸ Shahbazi, A., a.g.e. s. 82.

⁴⁹ Sombart, W., (1982). The Jews and Modern Capitalism, Transaction Books, s. 16. London.

⁵⁰ Shahbazi, A., a.g.e. s. 61.

esas merkezi olan Almanya’da, Katolik Fransa’dan daha geç bir dönemde, 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa’dan gasp edilmiş servetler hesabına yapılabilmektedir. Sanayi Devrimi ve ardından başlayan Kapitalizmin içeriğini ve ruhunu oluşturan gerçek faktör Martin Luther’in Protestan ruhu değil, tam tersine Katolik Isabella’nin ruhu olmuştur ki, bu ruh Protestan I. Elizabeth’in içinde tedarik etmiştir...”⁵⁰

İNGİLTERE’NİN MÜDAHALE SİYASETLERİ VE İRAN’A YÖNELİK PERS KİMLİK İNŞASI PROJESİ

Safevi devletinin zayıflaması ve merkezi otoritenin çökmesiyle savunmasız kalan ülke, 1720’lerden itibaren dört taraftan işgale uğramaya başlamıştır. Çar Rusya’sı Kafkasya ve Hazar denizi çevresini, Osmanlı kuzey batı bölgelerini, Afganlar doğu bölgelerini ve Hollanda ile İngiltere Doğu Hindistan Şirketine bağlı kuvvetler ise güney limanlarına girmeye çalışmışlardır. Bir sözle İran denilen ülke yok olmak üzereydi. Komşuları arasında pay bölüşle yok edilmek üzereydi. Bu işgallere son koyan Avşarlı Büyük Nadir Şah’ın suikasta uğramasından sonra - 18. yüzyılın ikinci yarısında merkezi otoritenin yeniden zayıflaması yerel hanlıkların boy göstermesine neden olmuştur. Bu da ülkenin bir bütün olarak kenar müdahaleye karşı koymasını imkânsız etmiştir. Bu durum 1794’e - Gacar devletinin kurucusu Büyük Ağa Muhammed Han’ın merkezi otoriteni yeniden berpa ettiği döneme kadar devam etmiştir. Bu karışık ve merkezi otoritenin zayıf olduğu dönemde Hindistan’da gün geçtikçe güçlenmekte olan İngiltere Doğu Hindistan Şirketi’nin İran’a yönelik müdahaleleri sistemli hal almaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren İngiltere’nin İran’a yönelik müdahaleleri hem siyasi, hem askeri hem de ideolojik olmuştur. Bir taraftan siyasi ve askeri müdahaleleri diğer taraftan ise Türklüğün o döneme kadar en temel manevi merkezi sayılan İran’a yönelik Farisiye tarikatı üzerinden **Pers Kimlik İnşasının kurgulanması** esas strateji olarak ele alınmıştır.

Hüseyin Mirza veya Şah Sultan Hüseyin, 1694-1722 arasında İran şahı, Safevi hanedanının son bağımsız hükümdarı olmuştur. Haremde yetişmiş, Barışsever ve savaştan kenar dini meseleleri her şeyin üstünde tutan bir kişiliğe sahip olan Şah Sultan Hüseyin, Rusya ve Osmanlıların sınırları zorlayan siyasetlerine karşı gerekli önemleri alamadı ve ülkenin kontrolünü sağlamaktan aciz kaldı. Kandahar bölgesinde ortaya çıkmış olan Şii-Sünni ihtilaflarını gidermekten aciz kalan Saray, isyanların genişlenmesine mani olamamıştır. Afgan kökenli olarak tanımlanan Gilzai Boyu’ndan gelen Mir Üveys Han, o bölgede hâkimiyete el koymuştur. Hâkimiyete el koymadan önce İsfahan’da gözaltında bulunduğu dönem, bağışlanması için Şah Sultan Hüseyin’den Hac ziyareti temennisinde bulunmuştur.

İzin aldıktan sonra Mekke'ye gitmiştir. Yol üstü Bağdat'taki Osmanlı Paşaları ile görüşmüş ardınca da Medine ve Mekke ulemalarından Şii'leri tekfir ederek Sünnilere cihat hükmü çıkartmıştır. Şiilere karşı alınmış olan bu fetvayı kullanarak Kandahar'da hâkimiyeti ele geçirmeyi ve Safevi'lere karşı savaş açmayı başarmıştır.⁵¹ Bu meseleye M. Esterâbâdî (Ö. 1759), kendi eserinde değinmiştir. Onun ölümünden sonra büyük oğlu Mahmut, amcasını öldürerek, Gilzai boyunun başına geçmiştir. Mahmut Afgan, acımasızca Kirman'ı ardınca da İsfahan kentlerini kuşatarak vahşice katliamlara yol vermiştir. Nitekim tasavvur edilmesi oldukça zor facialardan sonra 1722'de hâkimiyeti ele geçirmiştir. Büyük Nadir Şah Avşar'ın özel Mirzası olan Muhammed Mehdî b. Muhammed Nâsır Esterâbâdî (Ö. 1759), kaleme almış olduğu 'Târîh-i Cihângüşâ-yı Nâdir' eserinde Mahmut Afgan tarafından İsfahan ve çevresinde yaşatılmış olan tecavüz ve cinayetlere geniş yer vermiştir. Yaşatılan açlık ve katliamlar o kadar ağır olmuştur ki, uzun süre İsfahanlılar Afgan ölüsünü bile gördüklerinde korkularından dehşete geliyorlardı. M. Esterâbâdî, İsfahan'da yaşatılmış olan bu cinayetlere değinirken şu ifadeyi kullanıyor: "Mutfakların tütsüsü söndü, insan kıtlığı bir de ekmek kıtlığı hâkim oldu..."⁵²

1722-1729 yılları arasında ülkede gede beyliklerin, yerel hanlıkların boy göstermesiyle yanı sıra Kuzeyden I. Petro'nun (1682-1725) orduları Hazar çevresini işgal etmiştir. Diğer taraftan Afganları merkezi hâkimiyete karşı kullanmayı yeğleyen Osmanlı İmparatorluğunun orduları ise Kirmanşah dâhil Irak'ı-Acem ve Azerbaycan bölgelerini ele geçirmiştir. Afganlar ise ülkenin İsfahan dâhil doğu bölgelerini işgal ederek ağır facialara neden olmuşlardır. Bir taraftan da güney limanlarında adaların ele geçirilmesine yönelik hem Hollanda tarafından hem de İngiltere tarafından büyük uğraşlar verilmiştir.

Böyle bir ortamda Büyük Nadir Şah Avşar (1688-1747), Emir Timur Soyuna ve Cengiz Han'ın veraset hukukuna dayanarak merkezi hâkimiyetin berpası uğrunda inanılması oldukça zor olan büyük bir mücadeleye başlamıştır. Cengiz Han ve Emir Timur'dan sonra Türk ve İslam dünyasının en büyük Cihan Hâkimiyeti ideasını yaşatan son fatih olduğu söylenilirse, yanlış olmaz. Bir kez İran'ı yok olmaktan kurtaran, geçici olsa da Türk ve İslam dünyasını "Türk il Olma İlkesine" dayalı bir merkezden yönetilmesini büyük oranda sağlamış bir Han olmuştur.⁵³

Nadir Şah, ilk defa ülkeyi Afganlardan temizleyerek, kısmen merkezi hâkimiyeti sağladı. İsfahan'da ve çevresindeki Tacik ve Tajik'leri Afgan tecavüzünden ve katliamından kurtardı ve bölgede nispi güvenliği sağladı. Bunu gören Hollanda ve İngiltere temsilcileri doğrudan Tahmasip Kulu Han'ın (Nadir Şah'ın) ziyaretine geldiler. Bu ziyaretten sonra güney limanlarındaki müdahaleler durdu. Afganların meselesini çözdükten sonra bütün Kafkasya topraklarını Rus işgalinden kurtardı ve Osmanlılara tutmuş oldukları toprakları kardeşçe boşaltmayı ya da kılıçla boşaltma zorunda bırakılacaklarını ileterek cevap bekledi. Uygun cevabı alamadığında yürüyüp bütün zapt edilmiş toprakları geri aldı.

⁵¹ Şaban, R. ve Muhammedi, H., (1387/2008). "نارياي عجمتاج و سياسي خاضرو رب ناغفا دومحم لمحم ريثات/ Mahmut Afgan'ın İran'a Saldırmasının Siyasal ve Toplumsal Etkileri", Maskuye Dergisi, Sayı: 9, Erişim Tarihi: 13.12.2020: t.ly/54Hq.

⁵² Esterâbâdî, M. M. N., (1390/2011). Târîh-i Cihângüşâ-yı Nâdir, (Tashih: Mehrabadi, M.), Kitap Dünyası, s. 139. Tahran.

⁵³ Cavadbeyli, R., (2019). İran'ın Jeopolitiği - İran'da Tarihi Devlet Yapılanması ve Türklerin Mücadele Stratejisi, Astana Yayınları, s.31-35. Ankara.

Ancak Osmanlılara tamamen bir kardeş gibi davranılması talimatını vermiş ve alınmış esirleri: “Osmanlı Uşaklarına değmeyin, bırakın gitsinler” diyerek, hepsini bıraktırmıştır.⁵⁴ Osmanlıya kardeşlik, birlik ve bütünlük teklif etmiş⁵⁵ ve Şii-Sünni ihtilaflarına son verilmesi için beş hak mezhebin tanınmasını istemiştir. Bununla ilgili Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmış mektuplarda geniş bilgi mevcuttur.⁵⁶

Nadir Şah Avşar, İran’da merkezi otoriteyi sağladıktan sonra 1736’da tarihsel devlet geleneğine dayanarak Tebriz’in Muğan vadisinde büyük bir Kurultay’la ülkenin padişahı seçilmiştir. Bu Kurultayla ülkede Avşar devleti kurulmuştur. Nadir Şah Avşar, merkezi otoriteyi sağladıktan sonra ülkede cinayet türetmiş olan Gilzai boyunun Hindistan’a kaçmış olan kısmını Babür’lü (Hint Gürekenleri veya Farsça deyiimiyle Gurkanian) Muhammed Şah’tan İran’a teslim etmesini talep etmiştir ki, Muhammed Şah, bundan imtina etmiştir. Muhammed Şah’ın talebi reddetmesi Karnal savaşına neden olmuştur. 1739’da Karnal savaşında yenilen Babürlü Muhammed Şah, Türk töresine göre illiği kabul ederek yeniden Nadir Şah Avşar tarafından Hint Türk devletinin başına getirilmiştir. Nadir Şah Avşar, Cengiz Han ve Emir Timur’dan sonra son Türk hakanı olarak, Hindistan’ı ve yaklaşık Mançurya sınırlarına kadar uzanan Orta Asya’yı ve tamamen Kafkasya’yı Türk töresine dayanarak illiğe alınmasını temin ve merkezi devlete tabi eden tarihi bir şahsiyet olmuştur.⁵⁷ Türk ve İslam dünyasının bir merkezden idare edilmesi uğrunda en büyük mücadeleyi veren son padişah olarak tarihe düşmüştür. Ancak bu büyük ideanın arkasında düşünsel olarak gerekli toplumsal bilinç hazırlığı yapılmadığı ve ekonomik imkânların oldukça sınırlı ve mekanize edilmemiş olmasından dolayı kurulmuş olan koca imparatorluk, sağlamış olduğu kişisel otoritesine bağlı kalmıştır. Nadir Şah Avşar, 1747’de uğradığı düşmanca suikastta hayatını kaybeder etmez, koca imparatorlukta çökmeye başladı. Nadir Şah Avşar ile Büyük Ağa Muhammed Şah Gacar’ın (1742-1797) uğradıkları suikastların aydınlaştırılması, Türk ve İslam tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. **Mustafa Kemal Atatürk, hukuki açıdan Osmanlı’nın varisi olsa da ruhen ve fikren tabiri caizse Avşarlı Büyük Nadir Şah ile Hazarlı/Gacarlı Büyük Ağa Muhammed Han’ın 20. yüzyıldaki ülkü devamcısı olarak karakterize edilebilir.**

Nadir Şah Avşar suikastından sonra ülkede yeniden yerel hanlıklar ve beylikler boy göstermeye başladılar. Ülkenin otoritesi yeniden kırıldı. Bu karışık ve yerel hanlıklar dönemi 1790’lara kadar devam etmiştir. Merkezi otoritenin yok olduğu ve yerel hanlıkların boy gösterdiği bu dönem, Batı Hıristiyan güçlerinin özellikle de İngiltere’nin ülkedeki tesir imkânlarının arttığı dönem olarak karakterize edilmelidir.

Horasan’da Nadir Şah Avşar sülalesi, Azerbaycan ve kuzey batı bölgelerinde yine Avşar kökenli hanlıklar hâkimiyetteyse güney bölgesinde Lor kökenli olduğu iddia edilen Kerim Han Zend (1705-1779) tarafından Şiraz’da Zendiye Hanlığı (1751-1794) kurulmuştur.

⁵⁴ Esterâbâdî, M. M. N., a.g.e. s. 188,189.

⁵⁵ a.g.e. s. 371,339,337.

⁵⁶ BDAGM. (2014). I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları, 3 Numaralı Name-i Hümayun Defteri - Tıpkıbasım, s. 35-57. İstanbul.

⁵⁷ Esterâbâdî, M. M. N., a.g.e. s. 345,358,359.

Çar Rusya'sının, I. Petro'nun 1725 ölümünden, II. Katerina'nın (1729-1796) 34 yıllık hâkimiyeti dönemine kadar İran'a yönelik saldırgan siyasetleri yerini siyasi faaliyetlere bırakmıştır. Ancak güney bölgesinde ki Hollanda, Fransa ve özellikle İngiltere gibi Batı Hristiyan güçlerinin Deniz kuvvetlerinin adalara ve kıyı şehirlerine yönelik müdahale siyasetleri aktifleşmiştir. İran'ın güneyi de kuzey bölgeleri gibi Türk ağırlıklı ve hâkim konumda olmasına rağmen Şiraz'da "Zendiye" Hanlığının Kerim Han tarafından kurulabilmesinde ve daha sonra kuzeyde de etkin konuma gelmesinde mutlaka bu deniz güçlerinin yanı sıra Rusya'nın diplomatik desteği yadsınmayacak kadar etkili olmuştur. Bütün Hristiyan güçlerin, İran başta olmakla Orta Asya ve Hindistan'da ortak noktaları mevcut Türklüğün ve Türk egemenliklerinin ortadan kaldırılması olmuştur. Bunun için Nadir Şah Avşar'ın suikastından hemen sonra bütün bu misyoner kuvvetlerin Şiraz'da, Kerim Han Zend'in etrafında birleştiklerini görüyoruz. İran'ın tarihsel devlet yapılanması ve ülke ile devletin aslı kurucu unsurunun Türk olması konusunda ele alacağımız bölümde değineceğimiz için burada üzerinde çok durmuyoruz. Ancak bunu kısaca söylememiz de yarar vardır ki, Kerim Han Zendin torunları 1925'e kadar Necef ve Bağdat'taki İngiliz konsolosluğunun ecirleri/çalışmaksızın belirlenmiş aylık maaşlıları olduklarına dair geniş arşiv belgeleri de açıklanmıştır. Baba'dan torunlarına kadar 1925'e kadar İngiliz ecirleri olduğu kesin kayıtlarla bilinmektedir. Yalnız İngilizler değil hem de Zendiye hükümetinin Ruslara güney imtiyazlarını verdiği de arşiv belgeleriyle bilinmektedir. Kerim Han Zend egemenliğinin ülkenin kuzey batı bölgelerinde -Azerbaycan'da etkin olmasının da hem İngilizlerin maddi desteği hem de Rusların diplomatik desteği olmuştur. Kerim Han Zend, Urmiye kuşatmasında dönemin en büyük cinayetlerini halka yaşatmıştır. Kuşatmada açlığa mahkûm edilen Türk toplumunun direnişi sürdürme bilmesi için dönem ulemaları tarafından "ölenlerin eti yenile bilir" fetvası verilmiştir. Ancak kuşatma uzun sürdüğü için Kerim Han feci katliamlarla bölgeye hâkimiyetini tahmil etmiştir. İran'ın güneyindeki esas etkin güç olan Türklerin etkisizleştirilmesindeki İngiliz kuvvetlerinin müdahalesi oldukça etkin faktörlerden biri olmuştur ki, ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bu süreç Büyük Ağa Muhammed Han Gacar'ın zuhuruna kadar devam etmiştir.

Kerim Han Zend, Şiraz'da hâkimiyeti ele geçirdikten hemen sonra Ruslarla ilişkilerini vermiş olduğu imtiyazlarla güçlendirmeye çalışmıştır. Öncesi görüşleri bir kenara, 1766'da (hk. 1180) Çar Rusya'sının olağan üstü hediye ile göndermiş olduğu temsilci Mister İskip'i Şiraz'da kabul etmiş ve ikili ilişkilerin güçlendirilmesine vurgu yapmışlardır. Ardınca 1778'de (hk. 1192) kabul etmiş olduğu yeni Rus temsilcisinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı ittifak teklifini kabul etse de ölümü nedeniyle mümkün olmamıştır. Çar Rusya'sının diğer bir temsilcisi General Putmekin, 1785'de (hk. 1199) Ali Murad Han Zend (1720-1785) tarafından İsfahan'da kabul edilmiştir. General Putmekin, Güney Hazar bölgesinin tek elci ticari imtiyazını istemiştir ki, istediğini fazlasıyla almıştır. O bölgenin ticari imtiyazı tamamen Ruslara devredilmiştir.⁵⁸

⁵⁸ Shifte, (1386/2007). /دنز ناخ میدک نامز ی چراخ طباور. Kerim Han Zend Dönemi Dış İlişkiler. Erişim tarihi: 13.12.2020. t.ly/B3s7.

İngiltere Doğu Hint Şirketi'nin o dönem İran'daki faaliyetleri Hollanda ve Fransa ile büyük rekabet içinde devam etse de onların genel olarak ülkede bulunmalarına karşı direniş gösteren yerli Türklerin saldırılarıyla karşılaşılıyorlardı. Onların bölge de etkin olmasını Türkler asla istemiyorlardı. Devamlı şekilde sürdürülen bu saldırılar sonucu İngiltere Şirketi, 1760'da (hk. 1174) Genburun (Bender Abbas) limanını terk etmek zorunda kaldı ve etkin olduğu Osmanlı'ya tabi Basra şehrine taşınmıştır. 1761'de (hk. 1175) Kerim Han Zend'in ve Buşehir valisinin doğrudan desteği ile Genburun (Bender Abbas) limanına taşınmaları mümkün olmasa da Buşehir de yerleştiler. Bu defa sadece bir ticari şirket olarak değil tamamen bir siyasi merkez olarak yerleştiler ve kısa zaman eşğinde İran'ın güney limanlarını ele geçirmeye başladılar. Kerim Han Zend'in İngilizlere tanıdığı olduğu imtiyazların bir kısmı şöyledir:

1. İngilizler istediği yerde bina inşa etmek için arazi alma hakkına sahipler;
2. Kimsenin İngiliz tacirlerinden gümrük hakkı istemeye yetkisi yoktur, İngilizler Vergiden muaf tutulurlar;
3. İngilizler dini cihetten özgürler;
4. İngilizlere özel mezarlık için devlet tarafından istenilen yerde arazi verilmelidir;
5. İngilizlere bütün borçlar ödenmelidir;
6. O güne kadar ki, İngiltere Hint Şirketi Buşehir'de faaliyet gösterir, hiçbir Avrupa şirketine orada bulunma izni bile verilmemelidir vb.⁵⁹

Görüldüğü gibi İngilizler başta olmakla Ruslara, İran'da iç siyasete müdahale hakkı kazandıran ilk imtiyazlar Zendiye dönemi elde edilmiştir. Bu da gayri Türk azınlıkların üzerinden oynanan oyunlarla mümkün olduğu görülmektedir. Nitekim bu süreç büyük Ağa Muhammed Han Gacar döneminde bir kesintiye uğrasa da sonrası daha sistemli şekilde devam etmiştir.

İran'daki Türklük, yüz yıllarca istenilen açıdan devlet aklı olarak geliştiği ve kökleştiği için Hristiyan güçleri bunu yerli azınlıklar üzerinden hareketle sarsmayı amaçlamışlardır. İran hem arazi hem de jeopolitik ve kültürel ve toplumsal itibarıyla şarkın özellikle İslam ve Türk dünyasının kalpgah'ı konumunda olmuştur.

Asırlarca Türk devlet anlayışı ve klasik Türk devlet düşüncesi hâkim olmuştur. Türkçe ile Farsça ülkenin esas devlet dili olmuştur. İran, kendisini hem Müslüman Türklerin hem de Türk olmayan Hint menşeli bütün azınlıkların kültürel mümessili olarak gördüğü için Farsça ve Türkçeyi devlet dili olarak kullanmış ve her daim kendisini Acem dünyasının (Türk ve

⁵⁹ Shifte, a.g.m.

Türk olmayan Müslümanların, Safevi'lerden sonra ise daha çok Şiiilerin) merkezi olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşım tarzları, Safevi dönemi mektuplaşmalarda, yazılmış eserlerin takdiminde ve I. Tahmasip Şah'a yazılmış nezireler de "Türk ve Acem ittifakı" şeklinde kendini göstermektedir. N. Musalı, Bu konuyla ilgili şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "Çağatay Türkçesinin edebiyat ve siyasetteki etkisi Safevîler ve Afşarlar zamanında bu lehçeye yönelik sözlük çalışmalarının yürütülmesine yol açmıştır. Örneğin, Nezer Ali (Nezr-i Ali) isimli bir müellif, Çağatayca - Farsça bir lügat hazırlayarak, "Türk ve Acem ülkesini süsleyen" diye nitelendirdiği Şah Safi'ye (1629-1642) sunmuştur."⁶⁰ Aynı çalışmasının diğer bir bölümünde ise Gacar'lar dönemi Türkçeye değinerek şöyle der: "Feth Ali Şah dönemi İran'ında Türkçe o kadar güçlü bir mevkîe sahipti ki pek çok Farşlar (Tacikler) bile devlet görevlerine alınabilmek için bu dili bilmeye mecburlardı. Moskova'da yayınlanan Vestnik Yevropı (Avrupa Habercisi) adlı derginin 1808 yılı sayılarından birisinde İran'la ilgili bir makalede bu konuya dikkat çekilmektedir: "Pek çok Farşlar (Tacikler) kendi dillerinin yanı sıra Türkçeyi de öğreniyorlar. Zira Türkçe buranın sarayında o kadar yaygın bir biçimde kullanılıyor ki, saray adamlarının Farsça konuştuğuna çok nadiren tesadüf etmek mümkündür. Kaçar (Gacar) devri İran kaynakları da bu durumu teyit etmektedirler. Örneğin, Mirza Muhammed Mehdi Nevvâb-ı Tahrânî'nin anlatımına göre Hakan Feth Ali Şah, bir gün Türkçe bilmeyen devlet görevlisi Eşref Han Demâvendî'nin bu bilgisizliğine kızarak, ona Türkçe öğrenmeyi emretmiş ve bunun için ona kırk gün süre tanıtmıştı. Hükümdarın bu uyarısı karşısında korkuya kapılan Eşref Han, kendisine verilen süre zarfında Türkçeyi öğrenerek tekrar onun huzuruna çıkmış ve şahın Türkçe sorduğu soruları Türkçe yanıtlayarak onun saygısını kazanmıştır."⁶¹ İran'da Türkçenin devlet dili olarak kullanılması geleneği sadece Feth Ali Şah'ın hâkimiyet yıllarıyla sınırlı kalmayıp, sonraki Kaçar şahları zamanında da sürdürülmüştü. XIX. yüzyılın ikinci yarısına ve XX. yüzyılın başlarına ait İran ve Avrupa kaynakları Azerbaycan Türkçesinin de Farsça ile beraber İran'ın iki resmî dilinden biri olduğunu net bir biçimde açıklamaktadırlar."⁶²

Tabi İran'a, Avrupa Tarih Tezi üzerinden son 250 yıl içinde teorik ve son yüz yılda pratik zeminde (1925 - Pehlevî'lerden itibaren) dayatılmış olan yapay Pers düşüncesiyle yaklaşp, ülke ve devleti Pers olarak kabul ettikten sonra bu bilgiler şaşırtıcı gelebilir. Ancak İran'ın gerçek asli kurucu unsuruna dair devlet ve toplum kimliğini tarihsel yapıda ele aldığımızda sadece Türk ve Türklükle değil, asırlarca Türklüğün ve Türk devlet düşüncesinin kültürel ve düşünsel zeminde ana kaynağını oluşturduğunu görmekteyiz. İran'da Türkçenin resmi şekilde olup olmadığını tartışacak duruma düşmemiz, bizim kendi başına en büyük faciamızdır. Açık bir gerçeği söylersek İran'da Hazar'lardan başlayarak, Saman Yabgu dönemi (Sâmânîler) özellikle Gaznelî'ler, Selçuklular, Harezmşahlar zamanında divan münşîlerinin Türkçe, Farsça ve Arapçaya hâkim olmaları esas şartlardan biri olmuştur. Bu üç dilde gerekli hukuki ve yönetsel işlemlerin yapılması devlet açısından her daim önem arz etmiştir. Bu konuyla ilgili A. Nasiri şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "Gazneliler döneminde divan kâtiplerinin Arapça, Farsça ve Türkçe bilmeleri esas şarttı... İlhanlı ve Celayirli

⁶⁰ Musalı, N., (2019). "Feth Ali Şah Kaçar'ın Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Yarlığı Üzerine", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD), Cilt: 14. Sayı: 1. s. 88. Erişim Tarihi: 13.12.2020. t.ly/JGKg.

⁶¹ Musalı, N., a.g.m.

⁶² Musalı, N., a.g.m. s. 86.

dönemlerinde Uygur Türkçesinin resmî yazı dillerinden biri olduğu bilinmektedir.”⁶³

İran’da Türkçe, devlette en önemli yazışma dillerinden biri ve genel olarak toplumun bildiği ve konuştuğu dil olmuştur. Safevi dönemi de Türkçe en önemli devlet dili olmuştur.⁶⁴ 1850-1925 arası Türk ve Türklük aleyhine oluşmuş olan sözde reformist ve meşrutiyetçi kesimin ülke çapında ve hatta Osmanlı ve diğer komşu ülkelerde bulundukları dönem bilip konuştukları dilin Türkçe olması da o dönem bu dilin İran’ın genelinde bilinen ve konuşulan dil olduğuna bir ispattır. 19. yüzyılda batıdan gelen misyonerlerin birçoğu İran’da konuşulan Türkçeyi İstanbul’da konuşulan Türkçe ile mukayese ederek, İstanbul’da konuşulan Türkçenin daha ince ve İran Türkçesinin ise daha gobud ve sert olduğunu iddia etmişlerdir. Tabi o dönem buna cevaben İranlı ve Azerbaycanlı mizah şairleri de İstanbul seferlerinde İstanbul Türkçesi ile İran ve Azerbaycan’da konuşulan Türkçeyi mukayese ederek mizahlar yazmışlardır. Bunlara örnek olarak 19. yüzyıl mizahçılarından Hacı Mehdi Şukhi ve Muhammed Bakır halkhali’ni göstere biliriz.⁶⁵ İran’da Türkçenin en esas devlet ve toplum dili olduğuna dair yüzler belgelerden biri de Osmanlı sefirinin 1811’de Dersaâdet’e yazmış olduğu mektuptur. Tabi bu belge hem de Osmanlı’nın doğuya, genel olarak Türk dünyasına ne kadar uzak ve yabancı olduğunun açık bir göstergesidir. Başka açılardan da ele alına bilir, konumuz olmadığından dolayı üzerinde durmuyoruz. Mektup 23 Ca. 1226 (15 Haziran 1811) tarihinde yazılmıştır. Metin şöyledir: “Hâlâ İran elçisi Yasincizâde es-seyyid Abdülvehhâb Efendi’nin ma’iyyetine memur kılınan Fârisi tercümanı Osman Efendi ve reâyâ tercümanı kulları ol havalinin havasıyla adem_i imtizâcla nâ-mizâc ve ahâli-i İran’ın mecmu’u Türki kelimâta muktedir ve o cânibde olan İngiltereliler dahi Fârisi ve Türki tekellüme me’luf olduklarından tercümana adem_i ihtiyac zâhir olduğu beyanıla Âsitâne_i Aliyye canibine avdetlerine elçi-i mumâileyh dâilerinden izin verilmesini ol tarafda mukim İngiliz elçisi rica eylediğine binâen efendi-i mumâileyh dâileri dahi izin ber leh (Transkripsiyonda yanlış olarak ‘birle’ yazılmıştır) merkumân kulları Âsitâne-i Aliyye canibine hareket üzere olduklarını efendi-i mumâileyh dâilerinin kethüdası kulları bu def’a taraf-i kullarına irsâl eylediği mektubunda tahrir eylediği ma’lum-i devletleri buyurulduk da bâki emr u fermen hazret-i veliyyü’l-emrindir.”⁶⁶ Metnin bizi ilgilendiren tarafının özeti şudur: İranlılar genel olarak Türkçe biliyorlar ve Türkçe konuşuyorlar. Buna göre de Tercümana ihtiyaç yoktur, dinilerek çevirmenler Tahran’dan geri çevrilmişlerdir. Kısacası İran’da Türkçenin hem doğu hem de batı Türkçesi devlet dili olarak kullanılmıştır. Gacar dönemi, kâtipler ve mirzalar Türkçeleri bir birinden ayırt etmek isterken “Osmanlı Türkçesi”, “Azerbaycan Türkçesi” ve “Çağatay Türkçesi” diye adlandırma yapmışlardır. Ancak genel olarak Türk ve Türkçe denildiğinde İran’daki Türklük ve Türkçe kastedilmiştir. Bu da ağırlıklı olarak Azerbaycan Türkçesi olmuştur. Çağatay Türkçesine her daim “Çağatay Türkçesi” veya kısaltarak “Çağatayca”, Osmanlı Türkçesine ise “Osmanlı Türkçesi” ve nadiren “Osmanlıca” denilmiştir. Ancak Azerbaycan Türkçesi daha genel anlamda Türkçe olarak kullanılmıştır.

⁶³ Rıza M. ve Nasîrî, A., (1392/2013). *ایرستان گنهره/Ferheng-i Nasiri*, (Tashih: Cavadi, h. ve Floor W.). İslami Şura Meclisi Kitaplığı. Aydın yayınları, s. 35. Tebriz.

⁶⁴ Memmedova, A. ve Cavadbeyli, R., (2016). Türk Dili Safevilerin Devlet Dilidir, Yeni Türkiye (YTSAM), Orta Doğu Özel Sayısı, IV. cilt, Sayı: 85, s. 544, Ankara.

⁶⁵ Sanan, A., a.g.e. s. 30-35

⁶⁶ BDAGM. (2010). Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri, s. 32. Ankara.

Türk ve İslam dünyasının tarihsel yapıda devlet ve toplum kimliğine yönelik bir özet geçelim; Arapça, Türkçe ve Farsça İslâm dünyasında kurulmuş olan devletlerin ezici çoğunluğunda kullanılmış üç esas dil olmuştur. İran'ın Güney ve merkezi bölgesinde ilk Farsça metinler 13-14. yüzyıllarda Sadi Şirazi ve Hafız Şirazi'nin manzum eserleri olmuştur. Horasan bölgesinde ise 11. yüzyılda yaşamış Firdevsi'nin "Şahname" eseri ortaya çıkmıştır. Günümüz Afganistan ve kuzey Hindistan arazilerinde Fars dilinin kullanılma tarihi 8-9. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Orta Asya ve doğu Türkistan'da ise İbrani alfabesinde yazılan Farsça Tevrat metinleri (Farsihud), 8. yüzyıla ait olup, Oyluk ağzı mektupları ve Hotan metinleri olarak bilinmektedir. Aynı zamanda doğu Türkistan dâhil, orta Asya, Hindistan, Arap yarımadası, Mısır, Osmanlı Devleti, Tataristan, Kafkasya topraklarında Farsça, Türk ve Arap dilleri ile beraber kullanılan bir dil olmuştur. İran'da da Türkçenin yanı sıra Farsça devlet dili olarak kullanılmıştır. Devlet, Ordu ve Mektepler Türkçe ağırlıklı, Medreseler ve edebiyat Farsça ağırlıklı ve İlahiyat alanı ise Arapça ağırlıklı olmuştur.⁶⁷

Fakat İran'da kurulan Türk devletleri, ülkenin jeopolitik galpgah konumunu göz önünde bulundurarak Türk ve İslam dünyasındaki kültürel ve bilimsel ağırlığı açısından her daim kendisini merkez konumda değerlendirmiş ve dolayısıyla Türk devlet kuruculuğunda diğer yerli ve esasen de Hint ağırlıklı azınlıkların (Acemlerin) mümessili gibi görmüştür. Bu devlet aklını Gazneli ve Selçuklulardan itibaren bütün Türk devletlerin de görüyoruz. Yukarıda değindiğimiz gibi Nezer Ali isimli bir müellifin, Şah Safi'ye (1629-1642) hitaben söylediği "Türk ve Acem ülkesini süsleyen Padişah" ifadesinde de görüyoruz. Başka bir ifade ile İran, Türk devlet aklıyla ve kuruculuğuyla var olan bir ülke olarak diğer azınlıklarında birer mümessili olarak çıkış etmiştir. Türk dili, devlet ve milleti temsil ettiği halde Farsça, tarihi cihetten bir halka özgü olmamıştır. İran'daki Tacik, Tajik, Tat, Lar, Lor, Lek, Gilek ve Kürt olarak tanımlanan Gırmanci, Gurani, Surani vb. azınlıklar her daim yöresel ve bölgesel topluluklar olarak var olmuşlar ve ülkenin birer parçası olarak varlıklarını istedikleri gibi yaşatmışlardır.⁶⁸ Ancak Türk devlet kuruculuğuna esaslanan İran'a, Türk ve Acem ittifakına dayanan devlet siyasetini çıkmaza sokmak yanı sıra Türklüğün etkisizleştirilmesi ve ardınca Acem diye karakterize edilen azınlıkların üzerinden uluşturulmakta olan 'Perslik', Milli Kimlik olarak tahmil edilmiştir.⁶⁹

10. yüzyıldan itibaren varlığını his ettiren, 13. yüzyıldan itibaren Katolik kilisesi ile ittifakta hareket eden, 16. yüzyılda Portekiz daha sonra İngiltere'nin yerli memurları konumunda kullanılan Farisiye tarikatı (Pars denilen Yahudi kökenli Farisiye tarikatı) ve 18. yüzyıldan itibaren oryantalistlerin bu istikamette ki faaliyetlerinin profesyonel hal alması, sözü giden azınlıkların hâkim millete karşı kullanılması mümkün olmuştur. Oryantalistlerin profesyonel şekilde bu meselenin üzerine gitmeleri ve sözü giden yerli Yahudilerin her türlü desteği ile ileri sürülmek istenen **"Farsça üzerinden Pers-Pars milletini oluşturma teşebbüsleri"** Türk İslam dünyasını ilk aşamada tarihi ve ilmi açıdan çıkmaza

⁶⁷ Cavadbeyli, R., a.g.e. İran'ın Jeopolitiği..., s.51.

⁶⁸ Cavadbeyli, R., a.g.e. Türk İran'a Persliğin..., s. 6.

⁶⁹ a.g.e. s. 17.

sokmuştur. Türklerin asli kurucu unsur oldukları ve her daim Türklüğün birer merkezi konumunda çıkış eden İran'ı etkisizleştirmek ve kendi kontrollerine almak için ülkedeki mevcut azınlıkları Fars dili üzerinden birleştirmek ve alternatif Pers milleti oluşturmayı amaç edinmeleri genel olarak İslam dünyasına, özel olarak İran için büyük bir facia oldu. Bir birini anlayamayan ve çoğu topluluklarının henüz şehir hayatına ve bazılarının bile ülkeye tam adaptasyon olmamış olan bu azınlıkları "Fars" ve "Pers" milleti deyiimi üzerinden birleştirmeyi ve devlete ve Türklüğe karşı kullanmayı temel strateji olarak ele almaları 1921 darbesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁰

Hint Persleri veya Hint Parsları diye tanımlanan, sayıları hiçte bilinmeyen küçük tacir bir gruptan oluşan, Hindistan'ın esasen Pencap bölgesinde yaşayan topluluk üzerinden Pers-Pars-Fars milleti oluşturulmak istenmiştir. Yapılmış araştırmalara göre şu an sayıları hiç bilinmiyor, zengin bir cemiyet olarak sayıları oldukça az ve dağınık bir grup halindedir.⁷¹ Bu topluluk, "Sincan Hikayesi"ne dayanarak, İran'da kendilerine karşı İslam fetihleri döneminde uygulanan din ayrımı yüzünden Hindistan'ın Sincan bölgesine göç ettiklerini iddia ederler. Kendilerini Zerdüştî olarak tanımlarlar. Sincan Hikâyesi, söylediklerine göre 1600'lerde, yani 17. yüzyılda yazılmıştır. Behmen Keygobad adlı biri tarafından yazıldığı iddia edilen bu Hikâye, 864 beyitten oluşmaktadır.⁷² Bu eserin en eski nüshası 1692'ye aittir.⁷³ Bu gün birçok tarafsız araştırmacının konuyla ilgili yapmış oldukları tespitlere göre "Sincan Hikâyesi", Hindistan'daki Koçen ve beni İsrail kavminin efsanelerinden esenlenerek daha sonralar yazılmıştır. Bir kısmı yerli, diğer kısmı Afrikalı köleleriyle gelen Yahudilerden oluşmaktadır.⁷⁴ 16. yüzyılda Portekizlerin Hindistan'a geldiklerinde tanışmış ve hizmete almış oldukları ilk topluluk olarak bilinmekte. Bu grup Hintlilerle Portekizliler arasında aracılık ederek faaliyete başlamışlardır. Portekiz dönem belgeleri "Hint Parsları" olarak tanımlanan bu grubun 17. yüzyılın sonlarına kadar özel dini ayinleri ile yaşayan ve ölümlerini dahmeye bırakan bilinmez bir kesim gibi tasvir eder. Garsiya de Averta onları 'gebr' olarak tanımlarken Portekizliler bu grubu Yahudi (Cuhud) olarak tanımlarlar.⁷⁵ Bombay şehrinin hâkimi (1669-1677) ve oranın kurucusu olarak bilinen İngiltereli John R. Hinnells'in, Hint Parsları olarak tanımlanan bu grup üzerinde en geniş araştırma yapan araştırmacılardan biridir. Onun gelmiş olduğu sonuca göre Hint Parslarının inanışlarının büyük bir kısmı Yahudilerden alınmadır.⁷⁶ Thomas Hyde (1636-1703), Parslarla ilgili en geniş araştırmaları yapan ve eserini 1700'de yayımlatan Oxford'lu hoca da Hinnells gibi Yahudi ağırlıklı bir inanışa sahip olduklarını tespit etmiştir. O dönem belgelerinden de bilindiği gibi Portekizliler arasında hem gizli hem de açık Marrano Yahudileri vardı ki

⁷⁰ a.g.e. s. 25.

⁷¹ Ezher, S., (1399/2020). "Rawalpindi Kentinin Zerdüştî Parslarının Tarihine Bir Bakış / "ی‌دن‌پلوار رمش یش‌ش‌ترز ى‌ام‌س‌ر‌اپ ه‌چ‌خ‌یر‌ات ه‌ب ى‌ه‌ا‌گ‌ن", Independent, Erişim Tarihi: 15.12.2020. t.ly/eOHu.

⁷² Keygobad, B., (1350/1971). Sincan Hikâyesi, İran Zerdüştî'lerinin Hindistan'a göçleri/ "دنه ه‌ب نارى ناپ‌ش‌ترز تر‌ج‌ام ن‌اس‌اد :ن‌ا‌ج‌نس مصق", (Tashih: Rezi, H.), Fruher, Giriş kısmı, Tahran.

⁷³ Murzban, M. M., (1917). The Parsis in India, vol. 1, p. 41. Bombay.

⁷⁴ Shahbazi, A., (2009). Hint Parsları ve "Sincan Hikâyesi"/ "ن‌ا‌ج‌نس مصق" و دنه ناپ‌س‌ر‌اپ", Erişim tarihi: 15.12.2020. t.ly/cOLF.

⁷⁵ Purdavud, İ., (1925). İranşah: Zerdüştîlerin Hindistan'a Göçü Tarihi/ "دنه ه‌ب نارى ناپ‌ش‌ترز تر‌ج‌ام ه‌چ‌خ‌یر‌ات :ه‌اش‌ن‌ن‌ارى", İranlı Zerdüştîlerin Encümeni, s. 19. Bombay.

⁷⁶ Hinnells, R. John, (1978). "Parsis and the British. Journal of the K. R. Cama Oriental Institute". No. 46, s.27. Bombay.

oldukça da etkinlerdi.⁷⁷ İlginçtir, Portekizlerin Yahudi olarak tanımladığı Hint Parslarını, 'Gebr' olarak tanımlayan ve 1563'de yayınlanmış olan eseri ile bu toplulukla ilgili temel fikirlerin oluşmasında önemli rol oynayan Garsiya de Averta kendisi de Marrano Yahudi'si olmuştur.⁷⁸

Görüldüğü gibi Hint Parsları olarak tanımlanan bu tacir ve aracı grup üzerinden İran'daki farklı gayri Türk azınlıkların merkezi Türk hâkimiyetine ve ülkenin asli kurucu unsuru olan Türklere karşı Pers milleti oluşturma teşebbüsleri oldukça başarılı bir şekilde işlenmiştir. Bu süreç esas itibarı ile İngilizler başta olmakla yanı sıra Fransa ve Çar Rusya'sının misyonerlik grupları tarafından da Kerim Han Zend ve devamcılarının döneminde fikir ve teorik zeminde İran'a ithal edilmeye başlanmıştır. Ülkede Etkin ve bazı bölgelerde ise kısmen hâkim oldukları 'Zend' döneminde iç faktörün çekirdek oluşumunu yerli azınlıklardan ileri gelen kâtipler arasından, sahte Nesep Namelerle Şiraz'a yerleştirilen Bağdat ve Hindistan Yahudilerinden oluşturulmuştur. Bu kesim zaman aşamasında verilen dış destek ve yapılan planlı yönlendirmelerle oldukça etkin bir güç olarak doğdu ve ülkenin geleceği açısından hayati rol oynamaya başladılar. "Pars, Pers, Fars veya Farisiye terimleri ve oluşturulan Pers Milletinin kökeni" üzerine doktora tezi yapacağımdan üçünün üzerinde bundan artık durmayı uygun görmüyorum.

Türk ve İslam Dünyasına özellikle İran'a yönelik yeni tarih, medeniyet ve kimlik anlayışının ortaya çıkarılmasında ve Yapay Pers Kimliğinin İran'a tahmil edilmesinde en önemli rolü Sir William Jones (1746-1794) ve ardılları oynamıştır. Sir William Jones, 1784'de (hk. 1198) Kalküta'daki oryantalist çevresiyle beraber Bengal Şarkiyatçı Cemiyeti / Asiatic Society of Bengal adını verdiği şarkiyat cemiyetini ve arkasından Asya Araştırmaları/ Asiatic Researches adlı yayın organını kurmuştur.⁷⁹ S. W. Jones, İngiltere'nin sömürgesi olan Kalküta'da kurmuş oldukları bu Doğu Enstitüsünde vermiş olduğu ilk konferans da, Sanskritçe ile bazı Avrupa dilleri arasındaki benzerlikleri esas alarak, Hint-Avrupa Halkları köken birlikteliği fikrini ileri sürmüştür. O, bu çeşitli halkların konuştukları oldukça farklı dilleri, Hint-Avrupa dili adlandırdı. Bu mesele Avrupa'da sömürgeci devletlerin elinde kendi sömürge siyasetini kanıtlamak için iyi araca dönüştü. Böylece bilimi, siyasi teorilere, etnoloji ve ırk alanlarına alet ettiler. Bu alanda Christoph Mainersin (1747-1810), büyük rol oynamıştır. "Ch. Mainers, halk, ırk ve dil arasında ilişkinin varlığına kanıt olarak, benzer terimleri etimolojik çözümlemeye kullandı." Böylece uyduruk Hint-Avrupa ırkı meydana çıktı. Bu tezinin yaratıcılarının esas amacı İngiltere'nin Hindistan'da sömürgeciliğinin kalıcılığını sağlamak ve sürdürülmesi olmuştur. Öyle ki, bu tezinin önemli öncülerinden biri dilbilimci Friedrich Müller (1834-1898) söylemiştir: "İngiltere İmparatorluğunun sayesinde Hint ve Avrupa'nın (İngiltere - Hindistan) birleşmesi ilahi takdirdir. Allah'ın varlığına işaradır."⁸⁰

⁷⁷ Shahbazi, A., a.g.e. s. 35-55.

⁷⁸ Shahbazi, A., a.g.e. II. Cilt. s. 193-194.

⁷⁹ Olama-Orafa, (2020). İranlı Jones, Sir William Jones'un Hayatı / یناری زنجوج «زنجوج مایلیو رس ممانی گدنز» (۱۷۹۴-۱۷۴۶, Daneshname Cahan'e İslam/ İslam Dünyası Ansiklopedisi. Erişim tarihi: 21.12.2020. t.ly/U1bq
Kahraman, K., (2001). Jones, Sir William (1746-1794) Asiatic Society Of Bengal'i Kuran İngiliz Şarkiyatçısı. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 21.12.2020. t.ly/iJBu.

⁸⁰ Erdebili, A., (2001). ییاپورا و دنه مناسفا لوفنا و رومظ / Hint-Avrupa Efsanesinin Çöküşü, Tribün Dergisi. 6. Sayı. İsveç, s.271.

Şarkiyat Cemiyeti kurulduktan sonra Türk İslam dünyasına özellikle İran'a yönelik tarihsel yapıdaki yeni tarih çalışmaları profesyonel hal alarak gelişmeye başlamıştır. İlginçtir bu Şarkiyat Cemiyetinin kurucuları ve ardıllarının tamamına yakını İngiltere Masonlar cemiyetinin ileri gelen üyeleri olduğu açıklanmış belgelerden bilinmektedir. Sir John Malcom (1769-1732), Sir William Jones, Reynoladlleyne Nicholson (...-1868), Henry Rawlinson (1810-1895), Edward Granville Browne (1862-1926), Thomas Walker Arnold (1864-1930), Dr. A. D. Ross (1871-1940) ve onlar bu gibi ileri gelen şahsiyetlerin Mason kimlikleri açıklanmış belgeler arasındadır.⁸¹ Bu merkez tarafından İran ve İslam dünyasına yönelik ileri sürülmüş fikirlerin ortak noktası, Fars dili üzerinden yapay Pers milletinin oluşturulması teşebbüsü, olmayan Pers-Pars millet kimliğinin ortaya çıkarılması, İran'daki Türk medeniyetinin inkârı ve dolayısıyla İslam karşıtlığı olmuştur. İran'ın iki devlet dilinden biri olan Farsçayı Türkçeye karşı kullanmayı esas strateji olarak kullanmışlardır. Fars dili üzerinden ülkedeki azınlıkları Pers adı altında bir araya getirmek ve Türklere karşı koymayı amaçlamışlardır. Bu siyasi çizgiyi iç faktör olarak ele almaya çalışan kesim ise 18. yüzyılın ikinci yarısında - "Zendiye" dönemindeki etkinliklerini kullanarak ülkenin güney bölgelerine ardınca da kuzey bölgelerine aile olarak yerleştirmiş oldukları Bağdat ve Hint kökenli Yahudiler olmuştur. Zendiye döneminde ülkenin güney bölgelerine özellikle de Şiraz ve çevresine geniş biçimde Yahudi aileler yerleştirilmiştir. Ülkede 1921 darbesinden sonra Yahudi kökenli Muhammed Ali Frugi'nin Başbakanlığında kurulan, Gacar devletine son veren ve devletin Pehlevi'lere devredilmesini sağlayan hükümetin ezici çoğunluğunu gizli Yahudilerin teşkil ettiği açıklanmış arşiv belgelerinden bilinmektedir.

1833'de bölgede Ermenilerle ilgili araştırmalarda bulunan Amerikanlı E. Smith ve H. G. O. Dwight İran'a dayatılmakta olan Pers-Pars kimliği ile ilgili o dönemde şu bilgileri aktarmaktadır: "İran'ı Pers olarak tanımlamak, Yunan yalanı üzerinden kurgulanan bir yalanı tekrar etmektir. 'Pers' veya 'Fars-Farsistan', İran'ın güneyinde bir ilin adıdır. Nitekim bu ülkede Türkler başta olmakla Arap'lar, Kürt'ler, Lor'lar vb. halklar yaşamaktalar ve asla Pers'in ne olduğunu bilmezler. Ülkenin hâkimleri Gacar'lar da Pers değiller. Her halde Avrupalılar Yunanların bu yalanını sürdürüyorlar. Ancak İranlılar kendilerine Pers demiyorlar, Pers'in ne olduğunu bile bilmiyorlar. Onlar için Fars veya Farsistan sadece güneyde bir ilin adı gibi bilinmektedir. İran'ı Pers adlandırmak oldukça büyük yanıştır..."⁸²

Ülkenin güney bölgelerine Yahudilerin sevk edilmesiyle ilgili A. Şahbazi, şöyle diyor: "18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şiraz bölgesi Batı sömürgeci devletleri için olağanüstü önem taşımaya başlamıştır. Zendiye hâkimiyetinin 1766'da (hk.1182) orada kurulması ve ardınca İngiltere Doğu Hint Şirketinin 1768'de (hk. 1182) resmi temsilcilik tesis etme izni alması, oranın ön plana alınmasında büyük rol oynamıştır. Şirketlerin, medeni, siyasi ve ekonomik merkezlerin Şiraz'da yerleşmesi hem etnik yapının değişmesinde hem de siyasi

⁸¹ Rain, İ., (1357/1979). Faramuşhane ve Faramasoneri der İran / İran'da Feramuşhane ve Framasonlar. Tahran: Emir Kebir Müessesesi, I. Cilt, s.32.

⁸² Smith, E., ve Dwight, H. G. O., (1833). Armenia: Through Asia Minor, And into Georgia And Persia. Boston: Published By Crocker And Brewster, s. 163-164.

gelişmelerin odak noktasına çevrilmiştir. Oraya yerleşenlerin ezici çoğunluğunu Batı şirketleriyle doğrudan ilişkide olan veya onların birer memurları gibi faaliyet gösteren Yahudiler olmuştur. Bu Yahudiler temel itibarıyla Osmanlı'ya bağlı Bağdat Yahudileri olmuştur. Bağdat, 19. yüzyılda Osmanlı, İran ve Hint Yahudilerinin en esas merkezi olarak faaliyet gösteriyordu.”⁸³

Yahudilerin büyük çoğunluğu etnik ve dini kimliklerini gizli tutmayı tercih ediyorlardı. Bölge ahalisinin Müslüman ve Şii olması ve kutsal mekânların ziyareti ve eğitim için kutsal bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri olağan bir durumdu. Hint, Arap veya Bağdat Yahudileri ise bu durumu kullanarak, kendilerini Irak'tan yeni dönmüş Müslüman ve Şii gösteriyorlardı. Bunlar bir iki nesil geçtikten sonra yerli ve Şirazlı olarak tanımlanmaya başlıyorlardı. Yerli olmak için kullanılan en esas iki yol vardı: biri sahte nesep name hazırlamak, diğeri ise yerlilerle evlenmekti. Şirazlı Ga'vam ailesi ve Şirazlı Nevvab ailesi yüzler bu gibi ailelere bir örnektir. Nevvab ailesi ilk başlarda Hintli Nevvab olarak biliniyorlardı.⁸⁴

Bu Yahudi aileleri, Zendiye hâkimiyeti döneminde en etkin kesim olarak devlet vazifelerine getirtilmiştir. Kerim Han Zend, Cafer Han Zend ve diğer Zendiye'li hâkimler tarafından her daim desteklenmiş ve yerli halka karşı hâkim konuma getirtilmişler. Konuyla ilgili A. Şahbazi şu bilgileri aktarmaktadır: “Şirazlı Ga'vam ailesi, ülkenin son iki yüz yılında baş veren olaylarda başak rolde olan en etkin aile olmuştur. Bu aile, 1861'de (hk. 1278) ülkenin güneyinde esas güç olan Gaşgay'lara karşı koya bilecek bir güç konumuna getirilmesine çalışılmıştır. Bunlara tanınan silahlı güç ve siyasi etkinlik, birinci dünya savaşında tamamen İngiltere'nin çıkarlarına hizmet etmiştir.”⁸⁵

Zendiye Hanlığının 1751-1794 yılları arasında kuzeyde Ruslara, güneyde ise İngilizlere tanımış oldukları imtiyazlar, asırlarca devam eden devletin temellerini sarsmış ve ülke birer bağımlı duruma düşürülmüştür. Bu durumu kabullenmeyen Türkler, Büyük Ağa Muhammed Han Gacar'ın etrafında birleşerek, ülkenin yeniden berpası uğrunda 1870'lerden itibaren büyük bir mücadeleye başladılar. Bu mücadele sonucunda 1794'de Gacar devleti kurularak, ülkenin arazi bütünlüğü yeniden berpa edildi. Hem doğu da hem kuzey bölgelerinde hem de Kafkasya'da kaybedilmiş topraklar yeniden merkeze birleştirilerek, merkezi otorite sağlandı. Ancak 17 Haziran 1797'de Şuşa şehrinde suikast ile ortadan kaldırılan Büyük Ağa Muhammed Şah Gacar'dan sonra ülkenin iç güvenliğinin temini meselesi halledilmemiş şekilde kaldı. Ağa Muhammed Han'ın yerine gelen kardeşi oğlu Baba Han / Feth Ali Şah Gacar (1772-1834), ülkede güvenliğin temin edilmesi ve Zendiye dönemi etkin konuma getirtilmiş olan yabancı kuvvetler ve onlarla iş birliği içinde olan aileler büyük oranda etkisizleştirildi. Feth Ali Şah Gacar, İngilizlerle doğrudan ilişki içinde olan ve ülkenin güneyinde büyük bir güce dönüşmüş gizli Yahudi ailelerini o

⁸³ Shahbazi, A., (2010). موس شخب انوس اس شاریم / Sason'ların Mirası, Üçüncü Bölüm. Erişim tarihi: 21.12.2020. t.ly/SXP5.

⁸⁴ a.g.m.

⁸⁵ Shahbazi, A., a.g.e. II. Cilt, s. 434-435.

sıradan Ga'vam ailesinin birçok üyesini şiddetli biçimde cezalandırmakla geçici bir süre için etkisizleştirmeyi başardı. Ancak bir süre sonra bu ailenin Damadı olarak bilinen Şirazlı Mirza Abülhasan Han Elçi (1774-1846), 35 yıllık Sadaret, Bakanlık ve Elçilik dönemlerinde ülkeyi İngilizlerin isteği üzerine en büyük felaketlere sokacak olan antlaşmaları devlete tahmil etmiştir.

4 Mayıs 1807'de Çar Rusya'sı ile İngilizlere karşı Feth Ali Şah Gacar-Napolyon Elçileri arasında Finckenstein Sarayı'nda imzalanmış olan Finckenstein Antlaşması/Treaty of Finckenstein, İran-Fransa ittifakını ön görüyordu. Bu antlaşmaya göre İran'ın Ruslara karşı olacak savaşında her türlü destek söz konusu olmuştur, aynı zaman da Fransa'nın Hindistan seferinde İran'ın her türlü desteği söz konusu yapılmıştır. Kaydetmemiz yerinde olur, Finckenstein Antlaşmasının İran tarafından sunulan metni Türkçe olmuştur. Bundan sonra Şirazlı Mirza Abülhasan Han Elçi tarafından ülkeye tahmil edilen yıkıcı antlaşmaların metinleri ise Farsça olmuştur. Türkçe örnekleri olsa da henüz açıklanmamıştır. Finckenstein Antlaşmasından iki ay sonra 9 Temmuz 1807'de Fransa-Rusya arasında imzalanmış olan Tilsit antlaşması İran için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Tilsit Antlaşması gereğince Fransa, İran ile Osmanlıyı boğazlanacak kurbanlık gibi Rusların ağızına itmiştir.

Rusya ile Fransa'nın birleştiğini gören İngilizler, İran'da etkinliklerini yeniden artırmak için Sarayda etkin olan, Mason olduğu bilinen Şirazlı Mirza Abülhasan Han Elçi üzerinden Padişah'a 12 Mart 1809 (25 Muharrem'ül-Heram 1224) Mücemmel antlaşmasını imzalattılar. Bu antlaşmaya göre İngilizler, İran'a yabancı saldırılarına karşı destek taahhüt ediyordu. Bu antlaşmadan sonra Feth Ali Şah ve Abbas Mirza'nın muhalefetine rağmen Ulamaların Rus işgaline karşı cihat fetvaları, savaşı kaçınılmaz etti. Bu antlaşmanın ardınca 14 Mart 1812 (29 Sefer 1227) Müfessel adıyla yeni bir İran-İngiltere antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın gereğince İran'ın Avrupa ülkeleri ile olan antlaşmalarının feshedilmesinin yanı sıra İngiltere'nin İran'a yönelik Maddi ve Askeri desteği net bir şekilde belirlenmiştir.⁸⁶

1812'de Rusya ile Fransa'nın savaşa hazırlaşmalarını gören İngiltere, Rusların Müslüman ülkeleriyle uğraşmasını durdurmak ve bütün gücüyle Fransa'ya odaklanmasını sağlamak için hem Osmanlıları hem de İran'ı boğazlanacak kurban gibi Rusların ağızına itti. Osmanlı tarihçiliğinde Bükreş Antlaşması olarak bilinen 28 Mayıs 1812 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu arasında bugünkü Romanya'nın Bükreş şehrinde imzalanan, 5 Temmuzda onaylanan ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşmasıdır. Rusları, Osmanlı tarafından rahatlattıktan sonra sıra İran'a gelmiştir. İngilizler, yine Şirazlı Mirza Abülhasan Han Elçi üzerinden İran'a 1813 (hk. 1228) Gülistan antlaşmasını tahmil etmeyi başardılar. Bu barış antlaşmasıyla İran, Kafkasya bölgesindeki topraklarının bir kısmını Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır. Konuyla ilgili M. Mahmut, yabancı tarihçilerin birine istinaden şöyle der: "Ruslar, hep İran'ı Tehdit ettiler, Fransızlar

⁸⁶ Mahmud Mahmud, a.g.e. I. Cilt, s.135.

gölerek alay ettiler, İngilizler ise bir kez bile olsun, İran'a yönelik davranışlarında adil olmadılar."⁸⁷

Avrupa'da Napolyon tehlikesinin henüz tam sonuçlanmadığını göz önünde bulunduran İngilizler, İran'ı tamamen Ruslara bırakmamak için 25 Kasım 1814'de (12 Zihicce'tül-Heram 1229) yeni bir antlaşma imzalayarak, 1812 antlaşmasındaki ilkelere vurgu yapılmıştır. Bir müttefik devlet olarak, İran'ın yabancı işgaline maruz kaldığında askeri ve maddi desteklerin seviyesi ve miktarı belirlenmiştir.⁸⁸

16-18 Haziran 1815 tarihlerinde gerçekleşen Waterloo Savaşı veya Mont-Saint-Jean Muharebesi, Fransa İmparatoru Napolyon'un mutlak yenilgisiyle sonuçlanan ve Avrupalı güçler arasında süren 23 yıllık savaşın sonunu getiren bu muharebe olmuştur. Avrupa'da Napolyon tehlikesi bittikten hemen sonra Avusturya, Prusya ve Rusya, 26 Eylül 1815 tarihinde, Hristiyan toplumsal değerleri ve geleneksel monarşiyi korumak amacıyla **Kutsal İttifak** adıyla bir birlik oluşturdular. Avrupa uyumu ya da Avrupa Ahengi (İngilizce Concert of Europe yahut Uluslararası Viyana Düzeni); Napolyon Savaşları'nın sona erdiği 1815 yılından I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılına kadar geçen dönemde, Avrupa devletlerinin uluslararası arenada siyasi güçler dengesini gözeterek hareket etmelerini sağlayan sistem olmuştur. Viyana Kongresi'nin ardından hayata geçirildiği için "Kongre Düzeni" olarak da bilinir. Oluşturulan bu sistemde, başlarda Rus Çarı I. Aleksandr, İngiliz Dışişleri Bakanı Robert Stewart ve Avusturya Şansölyesi Klemens von Metternich başı çekmekteydi. Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, Fransa'nın uluslararası diplomaside diğer büyük devletlerin yanında tekrar yer almasını sağladı. Bu dörtlü ittifak kurulduktan hemen sonra İngiltere başta olmakla Rusya'nın bölgeye müdahaleleri hız kazanmıştır. M. Mahmut, İngiltere ile Rusya'nın gizli antlaşmasına değinerek şöyle der: "Doğu sorunu üzerine İngiltere ile Rusya'nın gizli şekilde anlaşmış oldukları 1826 (hk. 1241) antlaşmasına göre İran ve Osmanlı toprakları Ruslara devredilmiştir. Bu antlaşmadan hemen sonra Ruslar, birinci İran'a saldırarak, Kafkasya bölgesini tamamen işgal ettiler ve Tebriz'e kadar yürüdüler. Bu işgalden sonra İran 1828 (hk. 1243) Türkmençay yenilgi antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. İşbu Antlaşmaya göre İran Kafkasya'daki 17 vilayetini ve 10 kurur (5 Milyon Tümen) savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir. Türkmençay yenilgi antlaşmasının mürekkebi kurumaksızın, İran işgaline kumandanlık eden General Paskevich İvan Fyodorovich (1782- 1856) 150 binlik ordu ile aynı dönemde Osmanlı'nın Kars şehrini işgal etti. Avrupa tarafından ise Edirne'ye kadar yürümüşlerdir. Avusturya Şansölyesi Klemens von Metternich dışında bütün "Kutsal İttifak" üyeleri Rusya'nın yanında yer aldılar."⁸⁹ Savaşta yenilen Osmanlı İmparatorluğu barış istedi. Bir yıl süren bu savaş 14 Eylül 1829 tarihinde Adrianople veya Edirne antlaşması ile sona ermiştir. 1768-1774 savaşını bitiren Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra imzalanmış şartları en ağır antlaşmalardan biri olan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, birçok imtiyazların yanı sıra Yunanistan Devleti'nin kurulmasını kabul etmiştir.⁹⁰

⁸⁷ a.g.e. s. 167.

⁸⁸ a.g.e. s. 198.

⁸⁹ a.g.e. s. 270.

⁹⁰ Turan, Şerafettin., (1994). "Edirne Antlaşması", TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 22.12.2020. t.ly/xQPp.

İran, Türkmençay yenilgi antlaşmasından sonra yılan vurmuş gibi Avrupa'dan esen her yelden korunmaya çalışmıştır. Kuzey bölgelerinin kaybından doğan kin ve nefretini içinde boğarak gücü yetmeyen Çar Rusya'sıyla arasını iyi tutmayı esas devlet siyasetine çevirmeyi ve Safevi dönemindeki Safevi-Ak Padişah (ilk dönemlerde Ruslar kendilerini Ak Orda'nın varisi gibi tanımlıyorlardı) ilişkilerine benzer dinç bir siyaset yürütmeye çalışmıştır. Bu arada kendi ordusuna çeki düzen veren İran, her daim büyük bir soruna dönüşen sınır sorunlarını gidermeye çalışmıştır. Osmanlı ile olan sınır sorunlarının giderilmesi ve sınırdaki Kürt göçebe topluluklarının yer değişmesi yüzünden 1821 çatışması çıkmıştır. Bu istenmeden çıkan çatışmalarda Baş Komutan Abbas Mirza ordusu Torpakgala, Muş, Bitlis ve Van şehirlerini tutmuştur. İki yıl süren bu çatışmalar 1823 (hk. 1238) yılındaki Erzurum antlaşmasıyla bir sonuca bağlanmış ve İran ordusu tutmuş olduğu toprakları Osmanlı'ya yeniden geri vermiştir. Türkmençay yenilgi antlaşmasından sonra Rusya ile arasını iyi tutmaya çalışan İran, doğu sınırlarına çeki düzen vermek için büyük hazırlıklar görmüştür. Afganistan dâhil İndus nehrine kadarki sınırlarını merkezi hükumete tam bağlamak için 22 Kasım 1837 (19 Rabi'ül-Sani 1253) tarihinde Herat yürüyüşüne başlayan Muhammed Şah Gacar (1808-1848), karşısında İngilizleri buldu. İngilizler, hem Edirne Antlaşması hem de Türkmençay antlaşması ile büyük imtiyazlar sahibi olan Ruslara karşı aynı imtiyazları da kendisine istiyordu. İran bu imtiyazları vermekten imtina ediyordu. Herat'ı kuşatan Gazi Muhammed Şah Gacar'a karşı İngilizler, 7 Haziran 1838 tarihinde ülkenin güney adalarını işgal ederek, savaş ilan etti. İngilizler bir taraftan İran'a savaş açmışlar, diğer taraftan Buhara, Afganistan ve Keşmir Müslümanları arasında İran'a karşı düşmanca geniş propaganda yürütmeye başlamıştır. O dönem gazeteleri tamamen İran'ı Rus Müttefiki ve Şii-Sünni ihtilafları üzerinden vurmaya çalışıyorlardı. M. Mahmut, konuyla ilgili Avrupa kaynaklarından şu bilgiyi aktarmaktadır: "Mr. Furiye; İran ile Rusya arasında gizli bir antlaşmanın imzalandığını ve Türkmençay antlaşmasıyla Ruslara teslim edilmiş olan Kafkasya toprakları karşılığında Orta Asya ve Afganistan bölgelerinin Ruslara teslim edilmesini iddia ediyor."⁹¹ Gazi Muhammed Şah, açılmış iki cephe (Herat etrafında ve güney limanlarında) savaşmanın ağır bedellerini göz önünde bulundurarak 9 ay kuşatmadan sonra 9 Eylül 1838 (19 Cemadi'ül-evvel 1254) tarihinde Herat'ı terk ediyor. Gazi Muhammed Şah Herat kuşatmasından geri döndükten sonra İngilizler tarafından esasen Sik'ler başta olmakla gayri Müslümlerden hazırlanmış 40 binlik ordu ile Afganistan'a girdiler ve İngiliz danışmanlarıyla yönlendirilen Şüca'ül-Mülk'ü Afganistan tahtına oturtular.⁹² Ancak bu süreç de oldukça kanlı oldu, çünkü Afganistan halkı buna karşı direnmeye başladılar. Diğer taraftan da İran, Afganistan bölgesindeki devlet haklarından vaz geçmedi. Bu süreç 1850'lere kadar devam etti. İngiltere Doğu Hint Şirketi, 1853'de Emir Dost Muhammed Han'la ve 1854'de onun oğlunu Pişaver'e davet ederek, orada imzalamış oldukları antlaşmayla Afganistan'ı kendi yanlarına alarak İran'ı hem Afganistan bölgesinde hem de Orta Asya'daki nüfuzunu kırmaya çalıştılar.⁹³ İngilizler bir taraftan Sedr'i-Azem koltuğunda oturan Ağahan Nuri'i üzerinden İran sarayını içinden karıştırır, diğer taraftan güney limanlarına saldırır, bir başka taraftan İran'ın Afganistan

⁹¹ Mahmud Mahmud, a.g.e. s.369

⁹² Mahmud Mahmud, a.g.e. I.cilt, s. 389-390.

⁹³ Mahmud Mahmud, a.g.e. II.cilt, s. 688,689.

ve orta Asya'daki nüfuzunu kırmak için uğraşırdı. Nasireddin Şah (1831-1896), Feth Ali Şah ve Veliaht Abbas Mirza döneminde takip edilen devlet siyasetinin yürütülmesinden yana çıkış ederek hem Afganistan'da merkeze sadık bir valinin hâkimiyete getirilmesine hem de Buhara Merkezli güçlü bir Türk devletinin kurulması için büyük uğraşlar veriyordu. Ancak işler planlandığı gibi gitmedi. Nasireddin Şah'ın doğrudan emri üzerine Horasan Ordusu 1856'da (1273) Herat şehrini kurtardı. Ancak bunu gören İngilizler, İran'a savaş ilan ederek, ordularını güneyden İran limanlarına soktular ve Khark adasını işgal ettiler ve ardınca Buşehir kentine ordu yürüttüler. Ağahan Nuri, durumu değişmek için İstanbul'a elçi gönderdi ve barış antlaşması teklif etti. Görüşmelerin sonunda 4 Mart 1857 tarihinde "Paris Antlaşması" imzalandı. Bu barış antlaşmasına göre İran hem Afganistan ve bölge üzerinde ki egemenliğinden vaz geçmek zorunda kaldı hem de maddi tazminat ödemekle yükümlü bulundu.⁹⁴

1857 Paris antlaşmasıyla Herat ve Afgansitan'daki egemenlik hakkından vaz geçmek zorunda kalan İran Gacar devleti, 1881 Göktepe savaşıyla da Horasan'ın büyük bir kısmını Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır. Türkmenleri merkezi devlete bağlamakta zorlanan İran, Göktepe savaşında Ruslara yenilerek o bölgeyi kaybetmiştir. Göktepe savaşı oldukça kanlı bir savaş olmasıyla beraber büyük bir direniş simgesi olarak da halkın tarihi hafızasında yaşamıştır. 'Gülistan' ve 'Türkmençay' antlaşmalarının Büyük Azerbaycan'ı parçaladığı gibi Göktepe savaşından sonra ülkeye tahmil edilen 'Ahal Teke' antlaşması da Horasan'daki Türkmenlerin parçalanmasıyla sonuçlanmıştır. İran ve genel olarak dünya Türklüğünün zayıflamasında bu antlaşmaların büyük rolü olmuştur. Göktepe savaşında yenilen İran Türklüğü ile Rusya arasında 1881'de (23 Azer 1260) Mötemen'ül-Mülk ile İvan Zeynoyef tarafından imzalanmış Ahal Teke antlaşması da ülke için diğer bir kayıp olmuştur.⁹⁵ Nitekim İran hem İndus Nehri, hem Afganistan hem de Orta Asya üzerindeki etkinliğini ve egemenliğini büsbütün kaybetti.

Aslında İran, Buhara merkezli Türk devletinin kurulmasıyla ittifakta güney de İngiltere Doğu Hint Şirketine, kuzey de ise Çar Rusya'sına karşı koyabileceğini düşünüyordu. Ancak 1857 ve 1881 yenilgi antlaşmalarıyla İran Türklüğü iki güçlü devlet arasında gün geçtikçe ezilmeye, parçalanmaya ve etno-jeopolitik izmihlale doğru sürüklenmeye başlamıştır. Osmanlı için Mısır'a biçilen rol, İran üzerinde de Afganistan'a biçilmiştir. İran, Afganistan ve güney bölgelerinde İngilizlerle savaş halinde olduğu bu dönem de (22 Haziran 1853 - 1856) Osmanlı'da Fransa ve İngilizlerin desteği ile Kırım savaşını Ruslara karşı yürütmüştür. Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rus idarecileri Kırım Tatarlarına karşı çok sert tedbirler aldı. Savaş esnasında Kırım Tatarlarının Kırım'dan sürülmesi bile düşünüldü. Rusya, imzalanan Paris Antlaşması'nın ardından Kırım Tatarlarına daha büyük idarî ve iktisadî baskılar uygulamaya başladı.⁹⁶

⁹⁴ a.g.e. II. cilt. s. 689-693.

⁹⁵ Tarih Araştırmaları Merkezi, (2020). "لاخا دادرارق دروم رد زی چ ممه / Her Şey Ahal Teke Hakkında", Erişim tarihi: 26.12.2020. t.ly/Cv1M

⁹⁶ DİA., (2002). Kırım. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 22.12.2020. t.ly/tRnZ.

İngilizlerin Gazı Muhammed Şah'ın ilk Herat seferini Ruslara bağlayarak yapmış oldukları propaganda tamamen caydırma ve yalan üzerine kurulmuştur. İngilizler, 1806'da Ruslarla beraber Orta Asya ve Hindistan üzerine gizli bir antlaşma imzalayarak bu iki bölgeyi kendi aralarında bölmüşlerdir. Buna göre İran'ın İndus Nehri ve Afganistan üzerindeki egemenliklerini kendileri için zaman aşamasında büyük tehlike olarak hesap ediyorlardı. Bunun için bir türlü İran'ın bu bölgedeki egemenliğine son vermelerinin gerektiğini düşünüyorlardı. Diğer taraftan İran'ın Orta Asya'daki Buhara üzerinden güçlü merkezi bir Türk devletinin kurulmasına yönelik yürüttüğü siyasette Rusları hoşnut etmiyordu.

Türkmençay antlaşmasıyla Ruslara tanınmış ticari ve ekonomik hakların onlara tanınmamasından endişe duyan İngiltere'nin, işe bir türlü müdahil olmak için **'1907 İran'ı Taksim Antlaşması'**nın esasını oluşturan 1834'de **'İran'ın bağımsızlığını ve arazi bütünlüğünün İki Avrupa ülkesi - Rusya ve İngiltere tarafından garantiye alınması'** teklifiyle çıkış etmiştir. İngiltere'nin dönem Sadr'e-Azem'i ve dış işleri bakanı Wiskont Palmerston, bu teklifle kendi elçisini Petersburg'a göndermiş ve Çar Rusya'sı tarafından da kabul görülmüştür.⁹⁷ Bu iki taraflı razılık, aslında zaman aşamasında İran'ın iki nüfuz bölgesine bölünmesinin ve ardınca himayeye alınması sürecinin başlangıç noktasıydı. İran, Afganistan üzerindeki egemenliğini sağlama almak için Herat'ı kuşattığı dönem İngilizlerin askeri müdahalesini gören Ruslar, İran'ın arazi bütünlüğünün garantisine dair razılaşmaya istinaden İngilizlere tepki göstermişlerdir. Bu itiraz mektubu, Rusya dış işleri bakanı Count Nesselrode tarafından İngiltere büyükelçisi Count Pozo di Borgo'ya verilerek; "Lord Wiskont Palmerston'la olan razılığın ihlali bir an önce durdurulmalı ve İran'ın arazi bütünlüğüne sadık kalınmalıdır", denilmiştir.⁹⁸

İngilizler, 4 Mart 1857 Paris Antlaşmasıyla 1828 Türkmençay yenilgi antlaşmasıyla Ruslara tanınmış haklara benzer yeni haklar elde etmeyi başarmıştır. Bu antlaşmadan sonra Güneyden İngilizler, kuzeyden Ruslar her daim elde etmiş oldukları imtiyazların kapsamını ve çeşitlerini artırmaya çalışmışlardır. Bu süreç, 19. yüzyılın sonlarında o kadar vahim hal almıştır ki, İran'da yolların, Demir Yollarının, Telgraf hatlarının çekilmesi meselesi tarafların ihtilafları ve karşı durmaları neticesinde bir türlü mümkün olmamış ve diğer yönden tarafların ihtilaflı yaşamaları neticesinde devletin merkezi ordusu çökmüş ve yeniden berpasına ise çeşitli manilerle engel olmuşlardır.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Rusya ve özellikle İngiltere'nin müdahaleleri sonucunda devletin bağımsızlığı büyük oranda sarsmış ve ülkenin kalkınması ise rekabet ve karşılıklı ihtilaflar yüzünden büsbütün geri kalmıştır. İran, 20. yüzyıla böyle ağır şartlar içinde girmiş bulunmaktaydı. Diğer önemli ve etkin mesele, **Dâhili Faktör olarak Kurgularanan ve çeşitli adlar altında kullanılan siyasi ve dini cereyanlar olmuştur. İleri sürülen**

⁹⁷ Mahmud Mahmud, a.g.e. I. cilt, s. 340-341.

⁹⁸ a.g.e. II. cilt, s. 392.

“Zerdüştilik” ve “Babilik” - Yapay Pers Kimlik İnşasının Mezhepsel boyutu ve iç etmen olarak devlete karşı Kullanılan Demokrat, Meşrutiyet ve Özgürlük Hareketleri, bunların başında gelmekteydi.

M. Mahmut, Fars-Türk meselesine dair Sir Henry Rawlinson'nun (1810-1895) 'England and Russia In The East' eserine dayanarak şu bilgiyi aktarmaktadır: “Fars Körfezine ordu gönderdiğimiz zaman Fars ve İsfahan vilayetlerinin halkı bize karşı asla bir tepki göstermediler. Tam tersine bizim orada bulunmamıza çok sevindiler ki, bu ordunun sayesinde Türk hâkimlerin elinden kurtulabileceklerdir.”⁹⁹ M. Mahmut, Fars-Türk (Azerbaycan) kökenli devlet adamlarının sert şekil almış olan karşı durması ile ilgili meseleye değinirken yine aynı esere dayanarak şöyle devam ediyor: “İngiltere yetkilileri bu güne kadar, tamamen Fars dilli devlet adamları ile beraber yürümüş ve Türk (Azerbaycan) yetkililerine karşı düşman tavır almıştır. Türk yetkililere karşı Fars dilli yetkililer desteklenmiş ve onların geleceğine yönelik oldukça olumlu ve hoş yanaşmıştır. İngiltere, Fars dilliler üzerinden İran'ın güneyinde bir Fars devleti kurmaya çalışıyor. Çünkü bu Fars dilliler her daim bizim lehimize çalışmışlardır ve İran'ın asıl sahipleri de bu Fars dillilerdir.”¹⁰⁰

Biliyoruz, Lord Curzon'un yeğeni S. H. Rawlinson, dönemin en önemli oryantalistlerinden olmuş, İran Türklüğünün etkisizleştirilmesinde, Yapay Pers kimliğinin İran'a tahmil edilmesinde önemli rol üstlenmiş Mason, asker kökenli yazar ve ünlü ve etkin siyasetçilerden olmuştur. Oryantalistlerin İran'a ve genel olarak Türk ve İslam dünyasına yönelik iki yüz yıla yaklaşık faaliyetlerinin en esas amacı S. H. Rawlinson'nun bu fikirlerinde kendini göstermektedir. Aslında Rawlinson'nun bu fikirleri o dönemin toplumsal ve siyasal durumunu yansıtmıyor. Bu açık şekilde oryantalistlerin niyetlerini ve uçtaki hedeflerini göstermektedir. O dönem İran'da her hangi bir halk ve topluluğun kendisinin Fars veya Pers olarak tanımladığına dair hiçbir yerel kaynağa rastlanılmaz. Ülkenin asli kurucu unsuru olan Türklerin kuruculuğu sayesinde bütün yerel halklar, Lar, Lor, Lek, Gilek, Arap, Beluc, Tacik, Tat, Tajik vb. olarak kendilerini tanımladıklarına dair binler bilgi ve belgeler mevcuttur. Bu adı sayılan azınlıklar üzerinden Fars-Pers diye bir millet oluşturmak ve onları merkezi devlete karşı kullanmak ve iki devlet dilinden biri olarak kullanılan Farsçayı, Türk diline karşı koymayı ve karşı durma yaratarak amaçlarına ulaşmayı hedeflemişlerdir. Sırf bunun için de Dâhili Faktör olarak Kurgulanan ve çeşitli adlar altında kullanılan siyasi ve dini cereyanlar oluşturulmuştur. Türk ve İslamiyet'e karşı Yapay Pers Kimlik İnşasının Mezhepsel boyutu olarak ortaya atılmış olan “Zerdüştilik” ve “Babilik” de iç etmen olarak devlete karşı kullanılmış ve yanı sıra Demokrat, Meşrutiyet ve Özgürlük Hareketleri de geniş biçimde halkın içindeki bağların çözülmesine ve devletin aleyhine kullanılmıştır. Bu ayrıca ele alınması gereken bir konudur.

⁹⁹ Mahmud Mahmud, a.g.e. II. cilt, s. 630.

¹⁰⁰ a.g.e. s. 629.

1840'lardan itibaren izhar'i vücut eden "Babilik", İran'ın Türklüğüne ve Caferi mezhebine karşı İngiltere eksenli Yahudi kökenli misyonerler tarafından kurgulanmış bir tarikat olmuştur. Bu tarikat, Demokrat, Meşrutiyet ve Özgürlük gibi kavramları su istimal ederek yapmış olduğu cinayetler, ülkenin etno-Jeopolitik İnhilal ve izmihlalinde oldukça etkili faktör olmuştur.

Bu siyasi cereyan, insani kavramlar arkasında toplumun kendi devletine karşı nasıl kullanıldığını gözler önüne seren bir sürecin tezahür biçimidir. 1850'lerden başlayarak 1921 darbesine kadar devam eden bu süreç Türk karşıtı kurgulanmış olan Pers Kimlik İnşası üzerinden isyan eden ve hüsrarla sonuçlanan bir dönemi karakterize eder.

Kısacası "Pers" ve "Persist" anlayışı, sömürü ürünü olarak, hukuken ve resmen ülkeye dayatılmıştır. 1780'lerden başlayarak Sir William Jones tarafından teorik zeminde ileri sürülmüş, oryantalistlerce devam ettirilmiş ve 1925'de Modern ULUS-DEVLET anlayışı olarak İran'a tahmil edilmiştir. Başka bir ifade ile 18-19. yüzyıllarda Avrasya Türk egemenliklerine karşı siyasi amaçlar doğrultusunda Sir William Jones (1746-1794), Friedrich Max Müller (1823-1900), James Darmesteter (1849-1894), Arminius Vambéry (1832-1913), Abraham Valentine Williams Jackson (1862-1937) vb. oryantalistler tarafından esasen "Şahname" üzerinden hareket edilerek İran-Turan değimiyle Ari ırk ve Turani ırk diye tasnife gidilerek o dönem Türklüğün asıl bayraktarlığını yapan İran, yeni Türk Dünyası anlayışının dışında tutulması amaç edinmiştir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki Türk düşünürlerinin, temel itibarı ile Oryantalistlerin İran'ı Türklüğün dışına iten fikirlerini esas almaları ve Firdevsi'nin İran-Turan efsanesi üzerinden yürümeleri sonucunda Türklüğün esas ve ciddi mümessillerinden olan İran'ın, büsbütün Türk dünyasının dışında tutulmasına getirip çıkarmıştır.¹⁰¹

¹⁰⁰ Cavadbeyli, R., a.g.e. İran'ın Jepolitiği..., s. 40.

1907 İRAN'I TAKSİM ANTLAŞMASI, 1917-1921 ARASI SOYKIRIM VE ARDINCA YAPILAN DARBEYLE TAMAMLANAN ETNO-JEOPOLİTİK İNHİLAL VE İZMİHLAL PROJESİ

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde iç faktör olarak devlet ve milletin kendisine karşı büyük oranda kullanılmış olan Demokrat, Meşrutiyet ve Özgürlük Hareketlerine genel olarak geriye dönüş bir kuş bakışıyla baktığımızda ve tahlil ettiğimizde bu gerçek daha açık şekilde görülmektedir. Mevcut durumda biliyoruz ki, o dönem iç faktör olarak kullanılan esas muhalif fikri cereyanların büyük oranda ülkedeki Rusya ve İngiltere'nin çıkar çekişmeleri ve karşılıklı rekabetlerine göre şekillendiği inkâr edilmez bir gerçektir. O döneme ait değineceğimiz tarihi bir gerçek, bunu açık şekilde gösteriyor. Hem İngiltere'nin hem de Çar Rusya'sının İran'daki ekonomik ve siyasi tesir imkânlarının esas merkezi olan İran-İngiltere 'Şahenşah Bankası' ve İran-Rusya 'İstikraz Bankası'nın asıl sahiplerinin Yahudi kökenli Sason ailesinin olması gerçeğidir.¹⁰²

Toplumsal eğilimleri iç faktör olarak siyasi cihetten Çar Rusya'sının aleyhine kullanan İngiltere, 1907 tarihinde Rusya ile birlikte 'İran'ı Taksim Antlaşması'nı imzalamışlardır. 1907 yılında İngiltere ile Rusya arasında imzalanan bu antlaşma, İran'ı resmen Taksim Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmanın, imzalayan taraflara askeri müdahale hakkı tanıyan maddeleri, 21 Şubat 1921 darbesinden sonra İran devleti adına hukuki geçerlilik kazanmıştır ve 1979 İslam devrimine kadar hukuki yükümlülüğünü korumuştur ve 1941'de İran'a olan askeri müdahale de bu maddelere istinaden yapılmıştır. Bu İran'ı Taksim Antlaşması, İran'ı iki denetim ve bir tampon bölgeye bölüyordu. M. Mahmut, 'The International Anarchy' eserinin yazarına istinaden bu antlaşmanın imzalanma nedenini Almanların 1903'den itibaren İran'da etkin bir şekilde bulunma teşebbüslerini ve dolayısıyla Osmanlı'yı yanına alan Almanların, kısa zaman da İran'ı da kendi yanlarına çekeceklerinden korkmalarını göstermektedir.¹⁰³ Diğer taraftan Rusya'nın er geç İran üzerinden hem sıcak sulara çıkacağını ve Hindistan'a ulaşacağını bilen İngiltere, bir türlü Rusya ile ortak bir karara gelmekten yana hareket etmeği uygun görmüştür. Whighat, 1902'de İran körfezine yapmış olduğu sefer de bunu açık şekilde itiraf etmektedir. Kısa bir zaman eşiğinde Rusların sıcak sularda olacağını ve Bender Abbas limanının Ruslara devredilmesi bile söz konusu olabileceğini yazmaktadır.¹⁰⁴ Başka bir ihtilaf kaynağı da Tibet meselesiydi. Onu da 1907 antlaşmasının içinde halledilmesi uygun görülmüştür. Nitekim 1907 antlaşmasının birer terkip hissesi olarak ele alınan Tibet konusu 5 madde ile çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Çin egemenliğini Tibet üzerinde tanımak ve nüfuz bölgesi olarak kendi denetimlerine alınması söz konusu olmuştur. Nitekim Rusya, İngiltere ve Fransa üçlüsü Almanya, Avusturya ve İtalya üçlüsüne karşı kendi cephelerini doğuda birleştirmeyi başarmışlardır.¹⁰⁵

¹⁰² Shahbazi, A., a.g.e. I. cilt, s. 27.

¹⁰³ Mahmud Mahmud, a.g.e. VI. cilt, s. 142-143.

¹⁰⁴ Mahmud Mahmud, a.g.e. VI. cilt, s. 137.

¹⁰⁵ Mahmud Mahmud, a.g.e. VI. cilt, s. 161-162.

Bu 1907 İran'ı Taksim Antlaşmasının Rusya ve İngiltere'ye askeri müdahale hakkı tanıyan maddeleri, aynı ülkeler arasında Mayıs 1915 ve 26 Şubat 1921 antlaşmasında da yeniden onanmıştır. Ayrıca 1 Ekim 1927 tarihinde Moskova'da Sovyet Rusya-İran arasında bir tarafsızlık ve saldırmazlık paktı da imzalanmıştır. Bu antlaşma da, 1921 Antlaşmasının hükümlerini teyit etmiştir.¹⁰⁶ 26 Şubat 1921 tarihli antlaşmanın 5 ve 6. maddeleri müdahale hakkı tanıyan maddelerdir. Madde ile ilgili F. Armaoğlu, şu bilgiyi aktarmaktadır: "Bu maddeye göre, bir üçüncü devlet veya onun müttefiki, Sovyet Rusya'ya karşı İran'ı tehdit eder veya İran topraklarını bir harekât üssü hâline getirir ve İran da buna engel olamazsa Sovyet Rusya, İran topraklarına askerini sokmak hakkını kazanıyordu. Tabii bu hüküm birinci planda İngiltere'ye yöneltilmiştir."¹⁰⁷

Madde de kullanılan "üçüncü devlet veya onun müttefiki" ifadesin de İngiltere'nin müttefiki olarak ABD göz önünde bulundurulmuştur. Bu Antlaşmalar, İran'ın 20. yüzyıldaki siyasi hayatında en önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu askeri müdahale hakkı tanıyan maddeler 1981'e kadar hukuki geçerliliğini korumuş ve İran'ın siyasi hayatında hayati rol oynamıştır.

Bu Antlaşma hakkında şunu da ekleyelim ki, Birinci Dünya Savaşında Üçlü İtilâf'ın üçüncü halkasını oluşturan, bu 1907 İran'ı Taksim Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma, 1904 İngiliz-Fransız Antlaşması gibi Rusya ile İngiltere'nin sömürgecilik siyasetlerindeki mücadelelerine son vermek ve iki devlet arasındaki münasebetlerin iyi ilişkiler esasında kurulmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Bu açıdan, Rusya ile İngiltere'nin doğuda sömürgecilik mücadelelerine değinmeden 1907 Antlaşmasını açıklamak oldukça zordur. Rusya ile İngiltere'nin bütün 19. yüzyıl boyunca süren geleneksel çatışma alanı Kenger (Basra) Körfezi ve boğazlar olmuş ve 20. yüzyılda da Boğazlar üzerindeki çatışmalar hız kesmeden devam etmiştir. F. Armaoğlu, konuyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "19. yüzyılla birlikte başlayan Boğazlar üzerindeki İngiliz-Rus mücadelesine, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya ve Uzakdoğu'daki mücadeleler de eklendi. Yüzyılın sonlarına doğru bu mücadele daha da şiddetlendi ve bilhassa üç ülke üzerinde yoğunlaştı. Bunlar İran, Afganistan ve Tibet'tir. Rusya'nın bu üç bölgeye sızmaya çalışması, İngiltere'yi Hindistan açısından endişelendirdi. Çünkü her üç ülke de Hindistan'ın sınırları üzerinde bulunuyordu. Rusya'nın gerek İran'a doğru sarkması, Orta Asya'daki bağımsız Türk devletlerini (Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği) ortadan kaldırarak ve buraları kendi topraklarına katarak Afganistan'a girmeye çalışması ve nihayet, yine Orta Asya'dan ilerleyerek Çin'e ait bir toprak olan Tibet'e de girmek için çaba harcaması, İngiltere'yi Hindistan'ın güvenliği bakımından korkuttu."¹⁰⁸

Yeri gelmişken söyleyelim ki, Gacar devleti, kandaş, dindaş ve aynı taleyi bölüştüğü Buhara Emirliğinin ve Hive Hanlığının Rusya'ya karşı direnişini sonuna kadar her daim

¹⁰⁶ Armaoğlu. F., (2016). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Timaş Yayınları, s. 190, İstanbul.

¹⁰⁷ Armaoğlu. F., a.g.e. s. 190.

¹⁰⁸ Armaoğlu. F., a.g.e. s. 47-48

desteklemiştir. Bu İran'ın Türklüğü açısından ayrıca ele alınması gereken önemli bir konudur.

Rusya'nın bir türlü Hindistan'a ulaşma çabalarını gören İngiltere, İran, Afganistan ve Tibet üzerindeki etkinliğini artırarak devam ettirdi. Nitekim 19. yüzyıl boyunca Rusya-İngiltere arasında bölgenin denetimi üzerinde mücadele şiddetli biçimde devam etmiştir. Çin batıya açıldıktan hemen sonra Avrupa sömürgeci devletleri açısından yeni sömürge alanı olarak değerlendirildi. İngiltere, doğrudan Yang-Tze Nehrinin civarını kendisi için bir ekonomik sömürü bölgesi olarak seçti ve F. Armaoğlu demişken İngiltere Çin'e doğu-batı doğrultusunda girdi.¹⁰⁹

Rusya, İngiltere'nin bu işgaline karşı Çin'in Mançurya bölgesine ve oradan da Kuzey Çin'e girmeyi planlamıştır. Rusya'nın Çin'e kuzey-güney doğrultusunda girmeye çalışmasını, İngiltere asla hoş karşılamadı. Çünkü Rusya'nın kuzey Çin'e girmesi, doğrudan İngiltere'nin sömürü bölgesi olarak belirlemiş olduğu Yang-Tze topraklarını tehdit ediyordu. Tam bu sırada Japonya, Çin'in sömürülmesi uğrunda mücadelede katıldı. Bu mücadele de Avrupa sömürgeci devletleri ile beraber Rusya'ya karşı yer aldı. Netice itibarı ile İngiltere'nin tam desteğini alarak 1904 yılında Rusya'ya savaş açtı. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, Rusya'nın çok ağır yenilgisi ile sonuçlandı ve Rusya Mançurya'daki bütün haklarını Japonya'ya devrederek Uzakdoğu'dan çekildi.¹¹⁰ Rusya, bu ağır yenilgiden sonra anladı ki, Uzakdoğu'da karşısına alıp yenilmiş olduğu temel güç İngiltere'dir. İngiltere ile geleneksel faaliyet alanı olan İran ve Balkanlar'da da karşı karşıya olduğunu göz önünde bulundurarak iyi ilişkilerden yana davranmaya başladı. İşte bununla da 1907 İran'ı Taksim antlaşması imzalanmış oldu.

1907 Antlaşması, İran'ın Kasr-i Şirin bölgesinden başlayarak, İsfahan'ın kuzey-batısından geçerek, Serahs'ın üzerinden Haf (Khaf) ve Hindukuş Dağları ile Tibet bölgesine kadar uzanan büyük bir paylaşımı kapsıyordu. Bu Antlaşma İran'ı üç bölgeye ayırmıştır. Kuzey İran - Rus nüfus bölgesi, Güney doğu İran - İngiliz nüfus bölgesi ve güneye orta kısım ise tarafsız bölge olarak belirlenmiştir. Her iki taraf, bu orta tampon bölgeye girmemeyi taahhüt etmişlerdir. Afganistan'ın Khaf ve Hindukuş dağlık arazileri dışında bütün toprakları, İngiltere'nin nüfus bölgesi olarak kabul edilmiştir. Tibet arazisi ise Çin'in birer parçası olarak kabul edilmiş ve bu ülkenin iç işlerine karışmamayı taahhüt ediyorlardı. Bu suretle, Tibet, Rusya ile Hindistan arasında bir bariyer olarak kalıyordu. Rusya ile İngiltere, bu tarafsız denetim bölgelerine girmemeye taahhüt etmişlerdir. Afganistan'ın tamamına yakınının İngiliz denetimine verilmesi Hindistan için ön görülmüştür. Ruslar ise aynısını İran'da İngiltere'ye yönelik uygulamışlardır. Rusların İran'daki denetim bölgeleri ülkenin büyük bir kısmını kapsadığı halde İngiltere için sadece güney doğu kısımları denetim bölgesi olarak verilmiştir.¹¹¹ (Ek:I)

¹⁰⁹ Armaoğlu, F., a.g.e. s. 48.

¹¹⁰ Armaoğlu, F., (2014). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914, Timaş Yayınları, s. 439-440, İstanbul.

¹¹¹ Armaoğlu, F., a.g.e. s. 442-443.

İngiltere bu Antlaşma ile Rusya'yı Hindistan'dan uzak tutmayı başarmıştır. Diğer taraftan da Fransa'yı 1896 yılındaki Hindiçin Antlaşması ile Hindistan'dan uzak tutmayı başarmıştır. Bu iki Antlaşma ile hem Fransa'dan hem de Rusya'dan Hindistan'a yönelik gelebilecek bütün tehlikelerin önünü almış sayılırdı. Bu Antlaşmadan sonra Rusya ile İngiltere'nin bölgedeki siyasi faaliyetleri, razılaştırmış iki güçlü sömürgecinin karşılıklı iyi niyetlerine dayanıyordu. Bununla da Fransa, İngiltere ve Rusya arasında git gide yakınlık artarak Üçlü İttifak'a karşı bir Üçlü İtilâf birliği doğmuş oldu.¹¹²

Gacar'lar 1. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etseler de savaş ülkeyi sarmıştır. İngiltere hem savaş galibi olarak hem de İran üzerine en güçlü rakibi olan Çarlık Rusya'sının devrilmesinden istifade ederek Gacar egemenliğinin yerinde çarptırılmış tarihle üretmiş olduğu bilimsel esası olmayan Pers kimliği üzerinden kendi projesini yürürlüğe sokmuştur. 1870'lerden itibaren İngiltere'ye karşı Gacar devletinin müttefiki gibi hareket eden 300 yıllık Romanof hâkimiyetinin ortadan kalkması, Gacar devletinin de ortadan kalmasını kesinleştirmiştir.

İngiltere, 09 Ağustos 1919 yılında tam sömürgeci antlaşma olan 'Siyasi ve Askerî Antlaşmayla' İran'ı yalnız başına ele geçirmeye kalkmıştır. Bu sömürgeci antlaşmayı Gacar devletinin Sadrazamı Hasan Vüsuk'üd-Devle ve iki diğer Bakan imzalamıştır. İmzalama karşılığında bunların 400 bin Tümen para aldıkları belgelerle kanıtlanmıştır. Sultan Ahmet Şah ise "Ben bu Antlaşmayı imzalayıp, burada şah olmaksızın Paris sokaklarında leblebi satmayı tercih ederim" diyerek, şiddetle karşı çıkmıştır. Sadrazam Hasan Vüsuk'üd-Devlet ise yapmış olduğu bu hainliğe beraat kazandırmak için "Ben bu antlaşmayı imzalamakla, ülkenin yönetimini devralacak olan Vali'nin Londra'dan gelmesini engellemiş bulunmaktayım. Bu antlaşmayı imzalamamış olsaydım, Hindistan gibi Londra'dan gönderilmiş olacak Vali tarafından yönetilmeye boyun eğmek zorunda kalacaktınız", demiştir. Diğer taraftan İngiltere'nin İran'ı yalnız başına ele geçirme çabasına ABD, SSCB ve Fransa'nın karşı koymaları, antlaşmanın iptal edilmesine neden olmuştur. İngiltere bu olaydan sonra SSCB'nin tam onayını alarak Fars-Pers kimliğine odaklanmış kendine bağlı kesimlerle 21 Şubat 1921 darbesini tezgâhlamış, Rıza Mirpenc'in liderliğinde Türk karşıtı Pehlevi sülalesinin başa geçmesini sağlamıştır. Bu darbeden 5 gün sonra Rusya ve İngiltere arasında razılaştırılmış olan İran'ı taksim antlaşmasının "Askerî Müdahale Hakkı" tanıyan ilkelerinin İran devleti adına onanması maksadıyla İngiltere ajanı Başbakan Seyyid Ziya Tabatabai heyeti tarafından Moskova'da devlet adına imzalanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu Moskova'da imzalanan 26 Şubat 1921 tarihli antlaşmasıdır. Bu antlaşmaya göre İngiltere ile SSCB, İran'ı bir bütün olarak görmektedir. Merkezî hâkimiyetini tanımakta, onu desteklemektedir. İç işlerine karışmamaya söz vermekteler. Antlaşmanın ruhunu şöyle izah edebiliriz: İran'ın yürüteceği dış siyasetin, bu iki ülkenin çıkarlarına ters olmaması gerektiği vurgulanmakta, dolayısıyla ABD ile ilişkilerin kesilmesi istenmektedir. Antlaşma gereği taraflar kendi devlet çıkarlarını tehlikede hissedince kendi denetim alanlarına ordu yürütme hakkına sahip olacaklardır.

¹¹² Armaoğlu, F., a.g.e. s. 440.

İngiltere tarafından uygulanmış olan 1917-1921 yıllarındaki Gıda Kontrol Sistemi ile Gacar devletinin ve ülkenin asli kurucu unsuru olan Türklerin son etkisizleştirilme aşamasına geçilmiş ve Deri (Fars) dili üzerinden suni şekilde oluşturulmak istenen yapay Pers millet anlayışıyla sömürge “Pehlevi” devleti kurulmuştur. Başka bir ifade ile İran’ın Türklüğünün yakılmış külleri üzerinde “Pers” denilen yapay kimlik üzerinden yeni yapılanmaya gidilmiştir. Burada belirtmek gerekiyor ki Rusya kendi iç sorunlarıyla meşgul olsa da bu konuda - Türk karşıtı Pers kimlikli devletin kurulması - İngiltere ile kısmen razılık içinde olmuştur. Vladimir İlyiç Lenin, 1917 yılındaki sosyalist devriminden sonra tek taraflı olarak Çarlık Rusya’sının dayatmış olduğu sömürgecilik antlaşmalarının geçersiz olduğunu ilan etmiştir, ancak Petersburg şehrinde imzalanmış olan 31 Ağustos 1907 ‘İran’ı Taksim Antlaşması’nın kendisine denetim hakkı ve askeri müdahale hakkı tanıyan maddelerinin geçerliliğini korumuştur.¹¹³

SONUÇ

Görüldüğü gibi İran, İslam öncesi tartışılır ve şaibeli tarih dışında İslam sonrası etnik, toplumsal ve siyasi devlet yapılanması 1925’e kadar tamamen Türk ve Türklükle ilgili olmuştur. Toplumsal ve siyasi yapılanmada ülkenin asli kurucu unsuru olan Türkler, ülkenin şekillenmesinde hayati rol oynamışlardır.

Genel olarak Doğu-Batı, özel olarak İran-İngiltere ilişkileri Türk İslam dünyasının batıyla olan ilişkilerinin önemli bir parçasını kapsamaktadır. Bu ilişkiler, Haçlı savaşlarından sonra önemli bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. İlhanlı devletinin, İslamiyet’i kabul eden Kazan Han’a kadar İslam taassubunda bulunmaması ve esasen dinlere tarafsız dayanma siyaseti Yahudi kökenli Siyonistlerin ve Hristiyan devletlerinin ilgi alanına dönüşmesine neden olmuştur. İran-İngiltere siyasi ilişkileri, temel itibarıyla doğrudan 16. yüzyılda Şah Abbas döneminde Sir Antoin Sherley ve kardeşi Sir Robert Shirley’nin İran’a resmi seferleri ile kurulmuştur. 15. yüzyılın sonlarına kadar İran-İngiltere ilişkileri esasen İngiltere’nin de bir Hristiyan toplumu ve devleti olarak terkip hissesi olduğu Katolik kilisesinin öncülüğünde 1312’de Viyana’da esası koyulan ‘Viyana Hristiyan Ulamaları Cemiyeti’nin bölgemizdeki faaliyetleri üzerinden devam etmiştir. İngiltere Kralının İran İlhanlı devletine doğrudan göndermiş olduğu ilk siyasi elçi Geoffrey de Langley olmuştur. G. D. Langley, Haçlı savaşlarında 1270-1290 yılları arasında Halep ve Şam civarında Müslümanlara karşı savaşlarda bulunan bir şövaleye olmuştur. O, 1290’da İlhanlı devlet başçısı Argun Han’ı ziyaret için Tebriz’e gelmiş ve Argun Han tarafından kabul edilmiştir. Haçlı savaşlarında Memluk devletine karşı Hristiyanlara destek vermesi temennisi ile I. Edward’ın mektubunu takdim emesine rağmen mektubuna gerekli yanıtı alamamıştır. Ancak buna rağmen 12-16

¹¹³ Cavadbeyli, R., a.g.e. Türk İran’a..., s. 13-17.

yüzyılları arasında ilişkiler seyyah ve misyonerler üzerinden etkili sonuçlar doğurmayan bir şekilde sürdürülmeye çalışılmıştır.

16. yüzyılda Sir Antoin Sherley Kardeşleri ile başlayan ve 18. yüzyılda Zendiye Hükümeti döneminde doruk notaya ulaşmış olan siyasi ve iktisadi ilişkiler, 20. yüzyıldaki Pehlevi İran'ının kurulmasında hayati rol oynamıştır. Zendiye Hükümeti döneminde ülkenin güney limanlarında İngilizlere ve kuzey de Hazar denizi limanlarında Ruslara tanınan iktisadi ve siyasi imtiyazlar yabancı kuvvetlere tanınan ilk imtiyazlardı. Zendiye Hükümeti döneminden itibaren kuzeyden Rusların, Güneyden İngilizlerin etkin şekilde İran'ın iç işlerine karıştıkları tam açık şekilde görülmektedir. Küçük bir azınlığı temsil eden ve Şiraz'da oturan Kerim Han Zend'in ülkenin asli kurucu unsuru olan Türklere rağmen iş başına gelmesinde Rusya ve İngiltere'nin ne kadar etkin oldukları ayrıca ele alınması lazımdır. Zendiye Hükümeti, bu iki devletin İran'a müdahalesine olanak sağlayan ve destek veren ilk hükümettir. Zendiye ailesinin devamcılarının 1925'e kadar İngiltere'nin Bağdat ve Necef Konsolosluğu tarafından aylık maaşa bağlanmış ailelerden olduğu arşiv belgeleriyle tespit edilmiştir.

Büyük Ağa Muhammed Han Gacar'ın 1797'de suikastla ortadan kaldırılmasından sonra Rusya ile İngiltere'nin müdahaleleri artmaya başlamıştır. Gacar'lar, 1807 Feth Ali Şah Gacar-Napolyon Finckenstein antlaşmasını Fransızlarla imzalayarak İngiltere ve Rusya'ya karşı ittifak edinseler de Napolyon Tilsit antlaşmasıyla hem İran'ı hem de Osmanlıyı yeniden boğazlanacak kurban gibi Rusya'nın önüne bıraktı. Bu olaydan beş yıl önce, tam aynı siyasetin 1802'de İngiltere'nin, Ruslarla ittifaka giderek İran ve Osmanlıyı boğazlanacak kurban gibi Rusların önüne sürdüğünün tanığı oluyoruz.

İran Türklüğü, 1813 'Gülistan' ve 1828 'Türkmençay' antlaşmalarıyla Kafkasya bölgesini, 1857 'Paris' antlaşmasıyla Herat ve Afganistan bölgesini ve 1881 'Ahal Teke' antlaşmasıyla Horasan'ın büyük kısmını kaybetmiştir. 'Gülistan' ve 'Türkmençay' antlaşmalarının Büyük Azerbaycan'ı parçaladığı gibi 'Ahal Teke' antlaşması da Horasan'daki Türkmenlerin parçalanmasıyla sonuçlanmıştır. İran ve genel olarak dünya Türklüğünün zayıflamasında, parçalanmasında ve etkisizleştirilmesinde bu antlaşmaların hayati rolü olmuştur.

19. yüzyılda ülkeyi, Rusya ve İngiltere arasında parçalayan bu yenilgi antlaşmalarından sonra zayıflayan İran Türklüğüne 1907 İran'ı Taksim Antlaşması tahmil edilmiştir. 1907 İran'ı Taksim Antlaşması İran, Afganistan ve Tibet bölgesi ile ilgili olsa da İran'ın hayati önemine göre İran adıyla daha çok anılmıştır. İran arazisi, büyük oranda Rusya'nın ve tarafsız bölge olarak, Afganistan arazisi büyük oranda İngiltere'nin ve Tibet ise Çin'in ayrılmaz terkip hissesi ve girilmez bölge olarak tanımlanmıştır. İngiltere ile Rusya'nın 31 Ağustos 1907 İran'ı Taksim Antlaşması, Mayıs 1915, 26 Şubat 1921 ve nihayet 1926 antlaşmalarıyla taraflarca onanmasıyla Türk karşıtı yapay "Pers" kimliğine dayalı Pehlevi devleti 1925'de kurulmuş olmuştur. Tabi Pehlevi devletinin ülkeye ve halka tahmil edilmesi

büyük katliamlarla mümkün olmuştur. 1917-1921 arası yapılmış olan soykırımda İran nüfusunun ortalama yarısı yok olmuştur. Bu soykırımın hemen ardından yapılmış olan 21 Şubat 1921 darbesiyle İran'ın asırlarca somut bilgi ve belgelerle varlığı ispat olan, Cengiz Han veraset hukukuna ve Emir Timur uruğuna dayalı devlet varlığı ortadan kaldırılmış ve 1780'lerden itibaren kurgulanmasına başlanmış olan Pers Kimlik İnşası, tahmil edilerek Pehlevi devletiyle uygulanmaya konulmuştur.

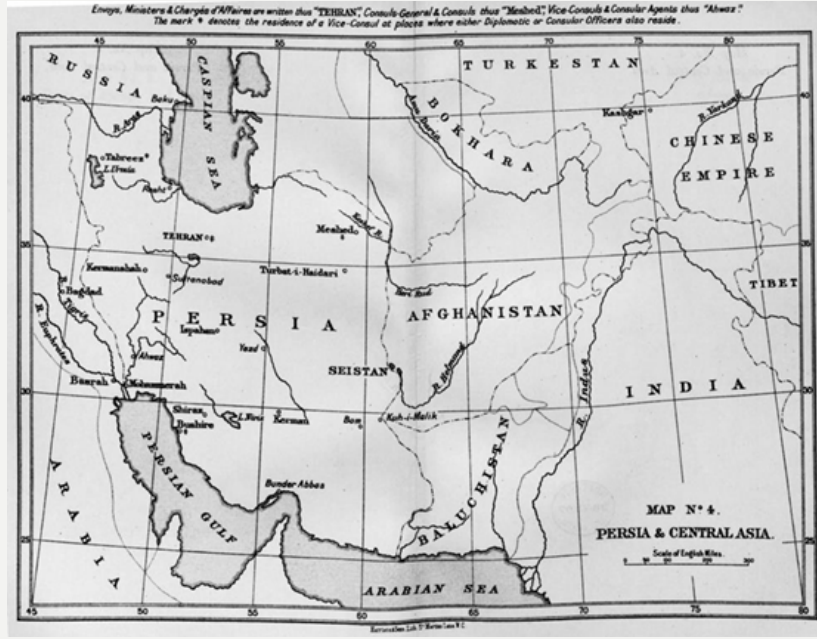
Pehlevi'ler, bu yapay Pers kimliği ile kısır döngülerini 1979'a - İran İslam Devrimine kadar devam ettirmişler. 1979 yılında İslam Devrinden sonra Türkler başta olmakla bütün Fars dilli olmayan halklar, İslami ve demokratik değerler üzerinden büyük bir değişikliklerin olmasını bekliyorlardı. Ne yazıklar ki, ne mevcut güç merkezleri tarafından halkın ve devletin tarihi sürece uygun gerekli doğru ve adil talepler ileri sürülmüş, ne de edilmiş olan değişiklikler istenilen seviyede olmuştur. Güç dengelerine yönelik talepler, ağır basmıştır. Devletin ve halkın 1921 öncesi bağımsız gerçek milli asaletinin yeniden berpasına yönelik her hangi bir grup veya siyasi fırka tarafından resmi düzeyde ileri sürüldüğüne rastlanılmaz. Ancak buna rağmen Devrim lideri tarafından ülke içi, bölgesel ve küresel yankıları olağanüstü olan iki paralel ve paradoksal karar alınmıştır:

1. 1907, 1915 ve 1921 sözleşmelerine dayalı Rusya ve İngiltere'ye askeri müdahale hakkı tanıyan 5 ve 6. maddelerin bir taraflı şekilde feshedilmesi kararı;
2. İslam devriminin kabul etmiş olduğu Anayasa'nın 15. maddesi ile Fars diline yegâne resmi hukuki zorunlu devlet dili olma niteliği kazandırılmasıdır.

Bu iki karar paralel ve bir birine zıttır. Bu sistem içi ikilemin mevcut ihtilaflarının yasal düzeye yansımalarıdır. Bir taraf, 1925'ten itibaren işgale uğrayan halkın ve devletin gerçek milli asaletinin tecellisi olan bağımsızlığını küresel güçlerin askeri müdahalesine yetki veren antlaşmaları bir taraflı şekilde feshetmekle ön plana alırken diğer bir taraf, bunun tam tersine 1925 sonrası kanlı işgal döneminde tahmil edilmiş olan - Türk Devlet Kuruculuğunun ve Türk dilinin devlet dili statüsünün ortadan kaldırılması ile ilgili genel yönetmeliklerine Anayasal düzeyde statü kazandırmıştır. 1925'ten 1979'a kadar İran'da pratik zeminde devlet dili olarak dayatılmış olan Farsçanın devlet dili olmasına dair hiçbir Anayasal düzeyde bir kanun maddesi bulunmaz. Başka bir ifade ile 1925 işgal döneminde hâkimiyete getirilmiş olan Pehlevi sülalesi döneminde yalnız Farsçanın devlet dili olmasına ve Türkçenin devlet statüsünün ortadan kaldırılmasına dair bir kanun maddesi kabul etme cesaretinde bulunamamışlardır. İlk kez İran İslam Devriminden sonra kabul edilen Anayasa'nın 15. maddesi ile Farsçaya yegâne resmi hukuki zorunlu devlet dili olma niteliği kazandırılmıştır. Ve Türk dilinin devlet dili olma niteliğinin yeniden berpasına değil, inkârının devamına esaslanan ve işgal kuvvetlerin tahmil etmiş oldukları yapay "Pers" ve "Persist" kimliğinin bekasına karar verilmiştir.

Ek I.

İngiltere ile Rusya arasında Petersburg'da imzalanmış olan 26 Ağustos 1907 İran'ı Taksim Antlaşması.

KAYNAKÇA

Mahmud, M., (1367/1988). 8ciltlik. Tarih'e Revabet'e Siyasi İran ve İngiliz / İran-İngiltere Siyasi İlişkiler Tarihi. Tahran: İkbâl Yayınları.

İskoçya Ulusal Arşivi. (21 Eylül 18 Kasım 2007). 1707 İngiltere-İskoçya Birlik Yasası. Erişim Tarihi: 30.11.2020.

https://web.archive.org/web/20110511140052/http://www.scottish.parliament.uk/vli/visitingHolyrood/union_exhibition.pdf

Woodhead, Ch. (2010). "ŞEHNÂMECİ - XVI. yüzyılda Osmanlı saray tarihçileri için kullanılan unvan". TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 30.11.2020.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sehnameci>

Oktay, F. (2018). "Osmanlı Arşivi'nde 95 milyon belge var". Erişim Tarihi: 30.11.2020. t.ly/sbDj.

Tagizade Ansari, Ş. (1386/2007). اه نامرژ هاگن ز ا یسانش نار ی و یسانش مال سا / Eslamşenasi ve İranşenasi az negah Jermenha, Zamane, Sayı:60, Portal'e Came'e Ulum'e Eslami, Erişim Tarihi: 30.11.2020. t.ly/dTpn.

TÜİK. (2000). Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu - 1500-1927. Behar, C. II. Cilt, Ankara.

Behar, C., (2000). Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu - 1500-1927. Ankara. TÜİK. II. Cilt.

Âli Golihan Gacar, (hk. 1286/ 1870). Coğrafi Der Tedad'e Nüfus. El yazma Nüshası. Kitabhane'ye Medrese'ye Âli Sipeh'salar. Redif Nu: 2763. Gefese: 8. Tabaka: 3. Redif: 49. Tahran.

Nasir Pakdamen, (1353 / 1974). Macalle'ye İran Zamin/İran-Zemin Dergisi, Tahran, Sayı: 20.

Mescid Camei, A., (2017). Tahran Sal 1301 be Revayat'e Amar. Erişim Tarihi: 17.05.2019. t.ly/NBON.

Muhammed Ken'an (Büyük Arkan'i Harbiye Reis Müavini - Mir Leva), (1928). Büyük Harpte İran Cephesi, I. Cilt., Büyük Arkan'i Harbiye Reisliği, Ankara Matbaası, Ankara.

Garargah-i Ümumi, İstihbarat Şubesi, Hizmete Mahsustur. (Teşrini Sani 1331). İran Ordusu - Hakkında Muhteser Risale. Garargah-i Ümumi, İstihbarat Şubesi, İstanbul.

A. S. (ihtisar adıyla), Atatürk Kitaplığı Belediye Farsça Kitaplar Koleksiyonu, (hk. 1333). İran ve Ceng'e Ferengestan, Türkçe tercümesi (Mütercimin adı yazılmamıştır), (hk. 1333). İran ve Avrupa Müharebesi. Şems Matbaası, İstanbul.

Majd, M. G., (2003). The Great Famine And Genocid İn Persia 1917-1919, USA Uni. Press Of America.

Majd, M. G. (hş. 1387 - m. 2008). Büyük Açlık/Ghahti Bozorg. (Çev. Karimi, M., Farsça), Moassese-e Motaleat va Pajuheshhaye Siyasi, Tahran.

Cavadbeyli, R., (2019). Türk Dünyasında Soykırım I. Cilt., Astana Yayınları, Ankara.

Cavadbeyli, R., (2019). İran'ın Jeoplitiği - İran'da Tarihi Devlet Yapılanması, Astana yayınları, Ankara.

Khudzko, A., (1388-2009). Gilan Toprakları/Sarzamin'e Gilan. (Çev. Sehami, Sirus,). İlya Yayınları, Reşt.

Barbaro, J., Contarini, A., Zeno, K., Angolello, M. G., Dalsanderi, V., (1381/2002). Venedikli Seyyahlar İran'da. (Çev. M. Emiri). II. Baskı. Harezmi Yayınları, Tahran.

İtimad'ül-saltana, Muhammed Hasan Han, (1927). Elmeasir Vilasar / راثال او رثامل, Dar'ül-Teba'et Has'e Düveli Yayınları, Tahran.

Azer, Sanan, (1942). İran Türkleri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

Topuzoğlu, T. R., (1992). Browne, Edward Granville. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 01.12.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/browne-edward-granville>.

Wright Denis, (1364/1985). Engelisiha Der Miyan İraniha / İngilizler İranlılar Arasında, (Çev: İskender Deldem), Nahal Yayınları, Tahran.

Gökalp, Ziya, (1918). Türkleşmek, İslamlaşmak, Müasirleşmek, Yeni Mecmua Yayınları, İstanbul.

Demirkent, I., (1996). Haçlılar. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 01.12.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haclilar>

Mahmud Mahmud, (1367/1988). Tarih'e Revabet'e Siyasi İran ve İngiliz / İran-İngiltere Siyasi İlişkiler Tarihi. 8 ciltlik, İkbâl Yayınları, Tahran.

Iranicaonline, (2002). Great Britain İi. An Overview Of Relations: Safavid To The Present, Erişim tarihi: 02.12.2020. <https://iranicaonline.org/articles/great-britain-ii>

ianicaonline, (1990). Buscarello De Ghizolfi. Erişim Tarihi: 02.12.2020. t.ly/uX6G.

Phillips, J. R. S., (1998). The Medieval Expansin Of Europe. New York: Oxford. Erişim Tarihi: 02.12.2020. t.ly/1j44.

şahbazi, A., (1377/1998). Zersalaran Yahudi ve Parsi - Estemar Britanya ve İran / Yahudi ve Pers Para ağaları - Britanya Sömürgeciliği ve İran. 5ciltlik, Moessese'ye Motaleat ve Pejuheşhaye Siyasi, Tahran.

Reřdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî, (1373/1994). Câmi'ut-Tevârîh, Tashih: Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, 4ciltlik, Alborz Yayınları, Tahran.

Cemaleddin Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed Kaşani, (1366/1987). Zübdetü't-tevarih/خی‌راوت‌لا مدب‌ز , Kültürel Araştırmalar Merkezi, Tahran.

Vassaf-el Hazret / Abdallah ibn Fażlallah řeref al-Din řirazi.

El-Kamil veya El-Kamil fi't-Târîh / İzeddin Ali İbnü'l-Esîr.

Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî, (2008). Târîh-İ Cihângüşâ Cüveynî, Hermes Yayınları, Tahran.

Tudela of B., (1380/2001). ی‌ی‌ال‌ودوت نی‌م‌ای‌نب ی‌بار م‌م‌ان‌رف‌س / Benjamin of Tudela Seyahatnamesi, (Çev. Natic, M.), Kareng Yayınları, Tahran.

Clavijo, R. G., (1365/1986), Embassy to Tamerlane 1403-1406 / وخی‌وال‌ک م‌م‌ان‌رف‌س / Ruy González de Clavijo Seyahatnamesi, (Çev: Yar Shater, E. ve Recepniya, Masut), Ziba Yayınları, Tahran.

Entekhab.ir, (1390/2011). ایران‌لا؟ د‌در‌گ ی‌م رب ی‌نام‌ز ه‌چ م‌ب ن‌ات‌س‌ل‌گ‌ن‌ا و ن‌اری‌ا ط‌اب‌ت‌را ز‌اغ / İran'la İngiltere'nin İlişki tarihi ne zamana döner?, Erişim Tarihi: 02.12.2020. t.ly/3sFW.

Squires, N., (2011). Marco Polo 'Never Actually Went to China', Erişim Tarihi: 10.12.2020. t.ly/rZFj.

Durant, W., (1368/1989). Tarih'e Temeddon/Medeniyet Tarihi, VI. Cilt., (Çev. Bedrei F. vb.), İslam Devrimi ve Eğitim Yayınları Örgütü, Tahran.

Crowder, M., (1968). West Africa Under Colonial Rule, Hutchinson, London.

Sombart, W., (1982). The Jews and Modern Capitalism, Transaction Books, London.

Sykes, S. P. M., (1380/2001). İran Tarihi, (Çev. M. F. D. Gilani), II. Cilt., Afsun Yayınları, Tahran.

Esterâbâdî, M. M. N., (1390/2011). Târîh-i Cihângüşâ-yı Nâdirî, (Tashih: Mehrabadi, M.), Kitap Dünyası, Tahran.

Şaban, R. ve Muhammedi, H., (1387/2008). "يسايس عاضوا رب ناغفا دومحم ملحم ريثات/ ناري ايعامتجا و/ Mahmut Afgan'ın İran'a Saldırmasının Siyasal ve Toplumsal Etkileri", Maskuye Dergisi, Sayı: 9, Erişim Tarihi: 13.12.2020: t.ly/ZeZlm.

Cavadbeyli, R., (2019). İran'ın Jeopolitiği - İran'da Tarihi Devlet Yapılanması ve Türklerin Mücadele Stratejisi, Astana Yayınları, Ankara.

Cavadbeyli, R., (2019). Türk İran'a Persliğin Dayatılması, Astana Yayınları, Ankara.

Cavadbeyli, R., (2019). Türk Dünyasında Soykırım I. cilt, Astana Yayınları, Ankara.

Cavadbeyli, R., (2016). Kürtlerin Kökeni, Gece Kitaplığı, Ankara.

Cavadbeyli, R., (2020). İran'da Türk kimliği yok ediliyor, Milli Düşünce Merkezi, Erişim Tarihi: 15.12.2020. t.ly/DBcV.

BDAGM., (2014). I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları, 3 Numaralı Name-i Hümayun Defteri - Tıpkıbasım, İstanbul.

BDAGM., (2010). Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri. Ankara.

Shifte., (1386/2007). "دنز ناخ میړک نامز یجراخ طباور/ Kerim Han Zend Dönemi Dış İlişkiler, Erişim tarihi: 13.12.2020. t.ly/KQff.

Musalı, N., (2019). Feth Ali Şah Kaçar'ın Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Yarlığı Üzerine, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD), Cilt: 14. Sayı: 1. Erişim Tarihi: 13.12.2020. t.ly/2Q82.

Rıza M. ve Nasîrî, A., (1392/2013). "یرصان گنهرف/Ferheng-i Nasiri. (Tashih: Cavadi, h. ve Floor W.), İslami Şura Meclisi Kitaplığı. Aydın, Tebriz.

Azer, S., (1942). İran Türkleri, Cumhuriyet matbaası, İstanbul.

Memmedova, A. ve Cavadbeyli, R., (2016). Türk Dili Safevilerin Devlet Dilidir, Yeni Türkiye (YTSAM), Orta Doğu Özel Sayısı, IV. cilt, Sayı: 85. Ankara.

Keygobad, B., (1350/1971). Sincan Hikâyesi, İran Zerdüşti'lerinin Hindistan'a göçleri/ دنه هب ناري انايتشترز ترجمه ناتساد: ناجنس مصق. (Tashih: Rezi, H.), Fruher, Tahran.

Murzban, M. M., (1917). The Parsis in India, vol. 1, p. 41, Bombay.

Ezher, S., (1399/2020). Rawalpindi Kentinin Zerdüşti Parslarının Tarihine Bir Bakış / «ناجنس مصق» و دنه نایسراپ / یتشترز یاهیسراپ هچخیرات هب یهگن / Independent, Erişim Tarihi: 15.12.2020. t.ly/Wjll.

Shahbazi, A., (2009). Hint Parsları ve “Sincan Hikâyesi” / دنه نایسراپ / «ناجنس مصق» / Erişim tarihi: 15.12.2020. https://www.shahbazi.org/pages/Reporter_Ardeshirji2.htm

Purdavud, İ., (1925). İranşah: Zerdüştilerin Hindistan’a Göçü Tarihi / هچخیرات :هانشناریا / دنه نایسراپ یتشترز ترجمه, İranlı Zerdüştilerin Encümeni, Bombay.

Hinnells, R. John, (1978). Parsis and the British. Journal of the K. R. Cama Oriental Institute, No. 46, Bombay.

Thomas Hyde, (1700). Historia Religionis Veterum Persarum eorumque Magorum. Oxonii,

Olama-Orafa, (2020). İranlı Jones, Sir William Jones’un Hayatı / رس ممانیگدنز / ۱۷۹۴-۱۷۴۶ (۱۷۹۴-۱۷۴۶) دناریا زونج «زونج مایلیو» / Daneshname Cahan’e İslam/ İslam Dünyası Ansiklopedisi, Erişim tarihi: 21.12.2020. t.ly/PpVt.

Kahraman, K., (2001). Jones, Sir William (1746-1794) Asiatic Society Of Bengal’i Kuran İngiliz Şarkiyatçısı, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Tarihi: 21.12.2020. t.ly/oLYc.

Erdebili, A., (2001). Hint-Avrupa Efsanesinin Çöküşü, / ییاپورا و دنه مناسفا لوفنا و رومظ / Tribün Dergisi, 6. Sayı, İsveç.

Rain. İ., (1357/1979). Üç ciltlik, Faramuşhane ve Faramasoneri der İran / İran’da Feramuşhane ve Framasonlar, Emir Kebir Müessesesi, Tahran.

Smith, E., ve Dwight, H. G. O., (1833). Armenia: Through Asia Minor, And Into Georgia And Persia, Published By Crocker And Brewster, Boston.

Shahbazi. A., (2010). /موس شخب انوساس ثاریم / Sason’ların Mirası, Üçüncü Bölüm. Erişim tarihi: 21.12.2020. t.ly/fLVB.

Turan, Şerafettin., (1994). Edirne Antlaşması. TDV İslâm Ansiklopedisi, Erişim Tarihi: 22.12.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/edirne-antlasmasi>

DİA., (2002). Kırım. TDV İslâm Ansiklopedisi, Erişim Tarihi: 22.12.2020. t.ly/ZyLL.

Rawlinson, S. H., (1860 ve 1875). England And Russia İn The East, London.

Armaoğlu. F., (2014). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914, Timaş Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu. F., (2016). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Timaş Yayınları, İstanbul.

Tarih Araştırmaları Merkezi, (2020). لاخ آ دادرارق دروم رد زی چ ممه / Her Şey Ahal Teke Hakkında, Erişim tarihi: 26.12.2020. t.ly/RSJl.

Nasir Purpirar, (1384/2005). Altı ciltlik "İran Tarihinin Temelleri Üzerine Düşünceler:12 Yüzyıllık Suskunluk: Ahamenişler (1. Cilt), 12 Yüzyıllık Suskunluk: Aşkaniler (2. Cilt), 12 Yüzyıllık Suskunluk: Sasaniler (3. Cilt),Tahran.

M. K. Atatürk'ün tavsiyesi üzerine yazılmış dört ciltlik "Tarih" eseri, (1931). İstanbul Devlet Matbaası.

www.21yyte.org